Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA

FILOZOFSKI FAKULTET · NOVI SAD ·

2013 · 3

ETO: 821.511.141+811.511.141 YU ISSN 0350 2430

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA
2013. XLIV. évf. 3. sz. ÚJ FOLYAM XIV. évf. 3. sz.

ÚJVIDÉK

2013 · 3

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Főszerkesztő: Toldi Éva
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, evatoldi@eunet.rs)

Felelős szerkesztő: Csányi Erzsébet tanszékvezető
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, erzsebet.csanyi@gmail.com)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán
(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Nemzetközi szerkesztőbizottság
Deréky Pál
(Universität Wien, Ausztria, pal.dereky@univie.ac.at)
Fazekas Tiborc
(Universität Hamburg, Németország, fs6a006@uni-hamburg.de)
Jankovics József
(MTA BTK Budapest, Magyarország, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)
Tuomo Lahdelma
(Jyväskylän yliopisto, Finnország, lahdelma@cc.jyu.fi)
Andrić Edit
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)
Cseh Márta
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, cehmarta@gmail.com)
Gerold László
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, gerlgalm@eunet.rs)
Utasi Csilla
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

Szerkesztőségi titkár
Kovács Rácz Eleonóra
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, kalic@tippnet.rs)

Angol fordítás: McConnell-Duff Márta, *szerb fordítás:* Pálics Márta
Lektor-korrektor: Buzás Márta

A szám megjelenését a Vajdaság Autonóm Tartomány Művelődési és Tájékoztatási Titkársága támogatta

A kéziratokat a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE XLIV–3/XIV–3

NOVI SAD

2013 · 3

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
Naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni urednik: Eva Toldi
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija, evatoldi@eunet.rs)

Odgovorni urednik: Eržebet Čanji, šef katedre
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, erzsebet.csanyi@gmail.com)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica
(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Međunarodni uređivački odbor
Pál Deréky
(Universität Wien, Austrija, pal.dereky@univie.ac.at)
Tiborc Fazekas
(Universität Hamburg, Nemačka, fs6a006@uni-hamburg.de)
József Jankovics
(MTA BTK Budapest, Mađarska, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)
Tuomo Lahdelma
(Jyväskylän yliopisto, Finska, lahdelma@cc.jyu.fi)
Edit Andrić
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, andrice@sbb.rs)
Marta Čeh
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, cehmarta@gmail.com)
Laslo Gerold
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, gerlgalm@eunet.rs)
Čila Utaši
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, csilla.utasi@gmail.com)

Sekretar redakcije
Eleonora Kovač Rac
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, kalic@tippnet.rs)

Prevod na engleski: Marta McConnell-Duff, *prevod na srpski:* Marta Palić
Lektor-korektor: Marta Buzaš

Objavljivanje broja potpomogli su: Sekretarijat za kulturu i javno informisanje Autonomne pokrajine Vojvodine

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (evatoldi@eunet.rs) ili redakcije (hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME XLIV-3/XIV-3

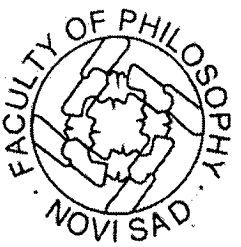

NOVI SAD

2013 · 3

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, evatoldi@eunet.rs)

Managing Editor: Erzsébet Csányi, Head of Department
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, erzsebet.csanyi@gmail.com)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean
(Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia)

International Editorial Board
Pál Deréky
(Universität Wien, Austria, pal.dereky@univie.ac.at)
Tiborc Fazekas
(Universität Hamburg, Germany, fs6a006@uni-hamburg.de)
József Jankovics
(MTA BTK Budapest, Hungary, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)
Tuomo Lahdelma
(Jyväskylän yliopisto, Finland, lahdelma@cc.jyu.fi)
Edit Andrić
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)
Márta Cseh
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, cehmarta@gmail.com)
László Gerold
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, gerlgalm@eunet.rs)
Csilla Utasi
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, csilla.utasi@gmail.com)

Editorial Secretary
Eleonóra Kovács Rácz
(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, kalic@tippnet.rs)

English translation: Márta McConnell-Duff, *Serbian translation:* Márta Pálics
Proofreader: Márta Buzás

The issue was sponsored by the Secretariat for Culture and Information of the Autonomous Province of Vojvodina

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (evatoldi@eunet.rs) or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

KONTRA Miklós: Magyar kétnyelvűség – áldás vagy átok? 1–12
RAJSLI Ilona: A kódváltás iránti viszonyulás vizsgálata
a vajdasági fiatalok körében 13–32
LÁNCZ Irén: Csantavér helyneveinek élete 33–48

FINTA Gábor: Irodalomértésünk hagyományairól és jelenéről ... 49–66
FARAGÓ Kornélia: A változás narratív aspektusai 67–74
ORCSIK Roland: Deto-náció *(Kollázs- és montázsgépezet*
Domonkos István műveiben) 75–91
HARKAI VASS Éva: Lírai műformák és irodalmi paradigmák
Tari István költészetében II. *(Tari István lírája*
a kilencvenes években) 92–101
PATÓCS László: Érzékelés- és válságnarratívák Bodor Ádám
Verhovina madarai című regényében 102–110
MÁK Ferenc: Brájjer Lajos és a mértéktartó *Fiumei Estilap* 111–119

SADRŽAJ

Miklоš KONTRA: Mađarska dvojezičnost – blagoslov ili prokletstvo? 1–12
Ilona RAJŠLI: Analiza odnosa vojvođanske omladine prema promeni kodova 13–32
Iren LANC: Život toponima Čantavira 33–48

Gabor FINTA: O tradiciji i sadašnjosti našeg poimanja književnosti 49–66
Kornelija FARAGO: Narativni aspekti promene 67–74
Roland ORČIK: Deto-nacija *(Mašinerija kolaža i montaže u delima Ištvana Domonkoša)* 75–91
Eva HARKAI-VAŠ: Lirske forme i književne paradigme u poeziji Ištvana Tarija II *(Poezija Ištvana Tarija u devedesetim godinama)* 92–101
Laslo PATOČ: Narativi opažanja i krize u romanu Adama Bodora *Verhovina madarai (Ptice Verhovine)* 102–110
Ferenc MAK: Lajoš Brajer i umereni *Fiumei Estilap (Riječki večernji list)* 111–119

CONTENTS

Miklós KONTRA: Hungarian Bilingualism – a Curse or a Blessing? 1–12
Ilona RAJSLI: Examination of Attitudes towards Code-switching among Young People in Vojvodina 13–32
Irén LÁNCZ: The Physiology of Place Names in Csantavér 33–48

Gábor FINTA: On the Traditions and the Present State of our Interpretation of Literature 49–66
Kornélia FARAGÓ: Narrative Aspects of Change 67–74
Roland ORCSIK: Deto-natio (*Machinery of collage and montage in works of István Domonkos)* 75–91
Éva HARKAI VASS: Lyric Forms and Literary Paradigms in István Tari's Poetry II. (*István Tari's lyric poetry in the 1990s)* 92–101
László PATÓCS: The Narratives of Percepion and Crisis in Ádám Bodor's Novel *„Verhovina madarai" (Birds of Verhovina)* 102–110
Ferenc MÁK: Lajos Brájjer and the Moderate Journal *Fiumei Estilap* 111–119

Hungarológiai Közlemények 2013/3. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2013/3. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 811.511.141:81'276:81'246.2 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

KONTRA MIKLÓS

Szegedi Tudományegyetem
kontra@lit.u-szeged.hu

MAGYAR KÉTNYELVŰSÉG – ÁLDÁS VAGY ÁTOK?[1]

Hungarian Bilingualism – a Curse or a Blessing?

Mađarska dvojezičnost – blagoslov ili prokletstvo?

A közép-európai rendszerváltások óta, vagyis amióta a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarokról, tehát a két- vagy többnyelvű magyarokról nyelvtudományi kutatások is szólnak (nemcsak nyelvművelő purista újságcikkek), a kétnyelvűség és a kétnyelvű magyarok gyakran szóba kerülnek, nemcsak tudományos konferenciákon, hanem tanári továbbképzéseken, politikai gyűléseken, civil fórumokon és akár magánbeszélgetésekben is. Az elmúlt bő két évtizedben a Kárpát-medencei magyarok kétnyelvűségéről legtöbbször az „áldás vagy átok?" dilemma szerint beszélgettek a magyarok. A cikk bemutat néhány olyan tipikus vélekedést, amely szerint a magyarok kétnyelvűsége átok: ilyen többek között a kétnyelvűek „bomlott gondolkodása", a tiszta magyar nyelv bekoszol(ód)ása, a nyelvi hiány és a kétnyelvűek egynyelvű magyarországiak általi stigmatizálása. A magyarok kétnyelvűségét áldásnak tekintik azok, akik szerint a szomszédos államokbeli társadalmi érvényesüléshez elengedhetetlen az államnyelv magas szintű ismerete is, vagyis az integrálódni (tehát nem asszimilálódni s nem szegregálódni) akaró magyaroknak szükségük van a magas szintű kétnyelvűségre. Végül néhány olyan megállapítást idéz a szerző, amelyek mai, tudományosan igazolt álláspontok: 1. a kétnyelvű emberek, így a kétnyelvű magyarok is, normális emberek, 2. a magyarok azért idegenkednek a kétnyelvűségtől, mert annak kizárólag felcserélő változatát ismerik, tapasztalták meg, a hozzáadó kétnyelvűséget el sem tudják képzelni, 3. a kikényszerített nyelvcsere nyelvi emberi jogot sért, viszont önkéntes nyelvcsere esetén semmilyen jogsértés nem történik, s végül 4. a magyar közvélekedés és közoktatás nem javítja, hanem rontja a kisebbségi, kétnyelvű magyarok nyelvi közérzetét.
Kulcsszavak: kétnyelvűség, „bomlott gondolkodás", purizmus, nyelvi hiány, stigmatizálás, társadalmi érvényesülés, integráció, asszimiláció és szegregáció, felcserélő és hozzáadó kétnyelvűség, magyar közvélekedés és közoktatás.

[1] A VIII. Felvidéki Tudományos Diákköri Konferencián Nyitrán 2013. szeptember 27-én elhangzott plenáris előadás bővített és szerkesztett változata.

A közép-európai rendszerváltások óta, vagyis amióta a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarokról, tehát a két- vagy többnyelvű magyarokról nyelvtudományi kutatások is szólnak (nem csak nyelvművelő purista újságcikkek), a kétnyelvűség és a kétnyelvű magyarok gyakran szóba kerülnek, nemcsak tudományos konferenciákon, hanem tanári továbbképzéseken, politikai gyűléseken, civil fórumokon és akár magánbeszélgetésekben is. Az írott és elektronikus sajtó is foglalkozik a kétnyelvű magyarokkal – nemritkán oly módon, hogy a hozzáértő nyelvész, pedagógus vagy szociológus annak örülne, ha a sajtó nem foglalkozna a kétnyelvűséggel.

Az elmúlt bő két évtizedben a Kárpát-medencei magyarok kétnyelvűségéről legtöbbször az „áldás vagy átok?" dilemma szerint beszélgettek a magyarok. Dolgozatomban én is ezt fogom tenni: szemelgetek az átkokból és az áldásokból, végül pedig a mai tudományosan igazolt, védhető álláspontokból mutatok be néhányat.

1. Magyar kétnyelvűség = átok

Kiindulásként vegyük azt a szövegrészt, ami az MTA Nyelvtudományi Intézetében készített *Nyelvművelő kézikönyv* I. kötetében olvasható a „külföldön élő magyarok nyelve" című cikkben. Ebből egyebek mellett azt tudhatja meg az olvasó, hogy „a kétnyelvűség körülményei között élő külföldi magyarok nyelvhasználatának sajátos vonásai [...] azt mutatják, hogy a két nyelvi rendszer az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában, a nyelvérzék nem egyszer bizonytalanná válik, [...] s fennáll a veszélye a nyelvi rendszer megbomlásának. Ez pedig – a megértést ugyan nem, de – a fogalomrendszer kialakítását, a dolgok logikájába való behatolást, az alkotó gondolkodást veszélyezteti. A nyelvi rendszer felbomlásával ugyanis a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá" (É. Z.–G. L. 1980; 1291).

Ez a szöveg az akadémiai nyelvművelő kódexben jelent meg, egy olyan műben, amelyet a legtöbben mérvadónak tekintenek. E szerint (s a három évtizeddel ezelőtti magyar nyelvművelők zöme szerint) a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, drávaszögi, muravidéki és burgenlandi magyarok milliói esetében fennáll a veszélye annak, hogy gondolkodásuk szervetlenné, bomlottá, felemássá válik.

A *Nyelvművelő kézikönyv* eme cikkét oly sokan és oly sokszor idéztük az elmúlt évtizedekben, hogy a cikk egyik szerzője az utóbbi években mintha már nem azonosulna 1980-ban kinyomtatott álláspontjával. Erre abból következtetek, hogy igyekszik elérni, hogy munkásságának ezt a részét mások ne idézzék. Az én esetemben egyszer sikerrel is járt, ugyanis egyik cikkemben

idéztem a fenti szövegrészt (KONTRA 2003; 302), de ugyanennek a cikknek egy későbbi, módosított változatából (KONTRA 2006) az idézetet kénytelen voltam kihagyni, mivel a főszerkesztő ragaszkodott kihagyásához. Summa summarum: a magyar kétnyelvűség első átka a bomlott gondolkodás.

Egy másik átok a „tiszta magyar nyelv" bekoszol(ód)ása idegen szavakkal, idegenes szerkezetekkel, magyartalan kiejtéssel és hasonló, nemkívánatosnak tartott dolgokkal. A tiszta magyar nyelv óvásának, s egyben a felvidéki magyarok kigúnyolásának eklatáns példáját hallhatták a Kossuth rádió Édes anyanyelvünk című műsorának hallgatói 2005. április 17-én, amikor Balázs Géza (egykori nyitrai vendégtanár, az ELTE professzora) kifejtette, hogy a határon túli magyarok romlott, érthetetlen magyart beszélnek, talán nem is elég jó magyarok (lásd KONTRA 2010a; 97–105). A fránya „idegen szavak" használatát persze nemcsak olyan nyelvművelők helytelenítik, mint Balázs Géza, hanem szinte mindenki más is, így hát természetesen politikusok[2] is.

Ha az imént a „normális emberek" (azok, akiknek nincs egyetemi diplomájuk nyelvtudományból) piszkították be anyanyelvünket idegen szavakkal, szerkezetekkel s hasonlókkal, akkor hozzájuk képest is növelték a bajt azok a nyelvészek, akik a magyar nyelv határtalanításán dolgoznak, vagyis akik a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi s a többi kisebbségi magyar nyelvváltozat standardjában meglevő, de a magyarországi köznyelvben ismeretlen szavak, szójelentések, kifejezések szótározásán ügyködnek. Az első ilyen szótárunk a *Magyar értelmező kéziszótár* második, átdolgozott kiadása volt (2003, rövidítve: ÉKsz[2]). Megjelenése bizonyos vihart is kavart: Balázs Géza például nem tudta eldönteni, hogy üdvözölje-e vagy kárhoztassa a szótárat azért, mert felvett olyan szavakat is, mint a szlovákiai magyarban (a magyar sztenderd szlovákiai területi változatában) használatos *horcsica* 'mustár', *párki* 'virsli' vagy *alapiskola* 'általános iskola' (lásd KONTRA 2010a; 104). Balázsnál sokkal határozottabban foglalt állást Csicsay Károly és Gubíkné Harmati Mária (2004; 47), akik a szlovákiai *Új érettségi vizsga. Magyar nyelv és irodalom. Monitor-feladatlapok* című kiadványban többek közt ezt írták: „A nemrég kiadott új Magyar értelmező szótárba sok olyan szót soroltak,

[2] A nyelvészek tudják, hogy amikor a magyar nyelvről politikusok tesznek kijelentéseket, akkor nagy valószínűséggel nem a nyelvre gondolnak, hanem valami másra, a nyelv sokszor csak ürügy arra, hogy másról beszéljenek, például az általuk elképzelt hazafiságról. Például 2011 őszén egy magyar politikus egy kárpátaljai eseményen azt fejtegette, hogy „az a baj, hogy a nyelvromlást propagálók igazából a nemzetromlást legitimálják. Mert az, hogy ma igent mondunk a *nanuk*-ra meg a *bulocská*-ra, azt is jelenti, hogy holnap már a nemzet se lesz tisztelet tárgya". (A szlovákiai *nanuk* benne van az ÉKsz[2]-ben, jelentése 'jégkrém'. A kárpátaljai magyar *bulocska* jelentése 'zsemle'.) A politikusok kijelentései igen gyakran a nyelvtudósok megrökönyödését váltják ki, mert szaktudás híján, szakemberek tanácsát mellőzve, saját bölcsességükre hagyatkoznak.

amelyek a határon túli magyarok szóhasználatában találhatók csak meg. [...] Sajnos a szerkesztők olyan szavakat is ide soroltak, amelyek [...] a többségi nemzettől átvett idegen szavak magyar toldalékokkal ellátott változatai. [...] Ha ezt a jelenséget, amelyet nevezhetünk kényelmes szókölcsönzésnek, de akár lopásnak is, elnézzük, akkor ne csodálkozzunk, ha pár év múlva egyveleg nyelveken fogunk beszélni, és nem mindig értjük meg egymást."

A „tiszta magyar nyelv" bekoszolása tehát olyan átok, amit a kétnyelvű magyarok hoznak ránk, s amit még szakképzett magyar nyelvészek is támogatnak. E szakképzett magyar nyelvészeknek szerencsére vannak követőik is, például Lőrincz Gábor (2013), aki a *Magyar értelmező kéziszótár* 2. kiadásában megtalálható, a szlovákiai magyarban (a magyar sztenderd szlovákiai területi változatában) használatos, de Magyarországon ismeretlen szavak és szójelentések iskolai tanításának kérdéseiről publikált hasznos cikket a közelmúltban.[3]

A kétnyelvűséget azért is szokták átkozni, mert, úgymond, félnyelvűséghez, sőt: kettős félnyelvűséghez vezethet. A *félnyelvűség*et (angolul: *semilingualism*) Baker–Prys Jones (1998; 705) így határozza meg: „Ellentmondásos szakkifejezés, amelyet olyan emberekkel kapcsolatban használnak, akiknek mindkét nyelve alacsony fejlettségű." A kettős félnyelvűség fogalmának (angolul: *double semilingualism*) tudományos kritikája szaktudományos körökben egyértelmű (lásd pl. BAKER–PRYS JONES 1998; 14–15), de a közvéleményt formáló sajtóban e kritika helyett inkább a magyar lelket és szívet megdobbantó, sőt megdöbbentő írások jelennek meg, például a *Heti Világgazdaság*ban (LASKOVITY 2012). Ennek az Újvidékről küldött írásnak az az egyik szexepilje, hogy szerepeltet szelektált nyilatkozatrészeket Göncz Lajostól, Lanstyák Istvántól és tőlem is, de mindezzel együtt a cikk sokkal inkább dezinformál, mint informál.

Az aszimmetrikus kétnyelvűség, amikor valaki egyik nyelvét kevésbé tudja, mint a másikat, kellemetlen következményekkel járhat. Például egy magyar anyanyelvű szülőktől származó, de szlovák tannyelvű alapiskolába járt egyetemista elmesélte, hogy „az alapiskolában előfordult olyan eset, amikor hátránynak éreztem [a magyar nyelvet]. A szlováktanárnőm nem igazán szerette a magyarokat. [...] Ebben az időben a beszédemen még érezhető volt a magyar akcentus, és ő erre mindig figyelmeztetett az osztály előtt. Ez

[3] Többek között ilyen feladatokat ajánl a szerző: Állapítsátok meg az ÉKsz[2] segítségével, hogy a következő mondatpárok közül melyikben szerepelnek a kiemelt szavak sajátosan szlovákiai magyar jelentésben:

Már nagyon régen ettem *málnát*.
A *nyomdát* bezárták.

Nagyon szomjas vagyok, van itthon *málna*?
A számítógép *nyomdája* nem működik.
(LŐRINCZ 2013; 65)

kicsit kellemetlen volt" (RABEC 2004; 232–233). Ez a fiatalember később megtanulta akcentus nélkül beszélni a szlovákot, de jól tudjuk, hogy sok kisebbségi magyar egész életében akcentussal beszéli a többségi nyelvet, ami inkább több, mint kevesebb hátrányt okoz neki az életben. Az idegen akcentustól 14 éves kor után nem lehet megszabadulni, aki tehát 14 éves kora után is akcentussal beszéli a többségi nyelvet, az élete végéig ki van téve az ilyen akcentussal járó társadalmi diszkriminációnak. Az ilyen kétnyelvű magyar ember a magyartudását s a belőle következő akcentusos szlovák, szerb, román stb. beszédét egyfajta átokként is megélheti.

Az aszimmetrikus kétnyelvűség egy másik átka az, amit Lanstyák István (2000, 2002; 92) *nyelvi hiány*nak nevez. Ennek definíciója így szól: „Olyan nyelvi leszűkültség, amely a beszélőkben is hiányérzetet kelt. Ilyen például a szaknyelvi regiszterek hiánya a magyar nyelv szlovákiai és más határontúli változataiban." Az erdélyi Szilágyi N. Sándor (2008; 114) a nyelvi hiány kapcsán a következőkről számolt be: „Az anyanyelvű szakoktatás hiányának pedig sokszor megfigyelhető következménye, hogy a szakmunkás kínos zavarba kerül, ha mesterségéről magyarul kell beszélnie, mert láthatólag nem ismeri az ehhez szükséges szavakat, így ha restelkedve is, kénytelen román kifejezéseket keverni magyar beszédébe. Az is megtörténik, hogy ha maguk között vannak, a szakmáról egyenesen románul kezdenek beszélni, hogy ne kelljen folyton váltogatni."

A kétnyelvű magyarok kétnyelvűségüket sokszor átokként élik meg, amikor egynyelvű magyarországi magyarokkal beszélgetnek. Az utóbbiak ugyanis nem restek megszégyeníteni a határon túliakat, ha ők valamit másként mondanak, mint a magyarországiak. Például: ha egy szlovákiai magyar Magyarországon *egy rúd magyar szalámit* kér egy boltban, kioktatják, hogy Magyarországon minden szalámi magyar szalámi, annak, amit a vevő kér, *téli szalámi* a neve (LANSTYÁK 2000; 232).

Vegyünk egy másik példát: 2001-ben készítettem egy interjút egy erdélyi leánnyal, aki a legnagyobb balatoni kempingben volt nyári szakmai gyakorlaton. Katinka akkor már hatodszor vagy hetedszer volt Magyarországon, először 10 évvel korábban, 13 évesen járt ott. Íme beszámolójának átirata: „Na ez volt az egyik, amikor megjegyezték, hogy nem tudok magyarul. A másik meg, amikor a recepcióra kerültem, és kellett egyeztetni a vendégnek a foglalópapírján lévő adatokat a számítógépben megjelent adatokkal, mert ott már a vendégnek aaa ugyanazok az információk, amik a foglaláson, azok már megjelentek a számítógépbe és kellett egyeztetni. És én azt mondtam a, megkérdeztem a kolléganőtől újoncként ott, hogy hogy mit kell tenni, és azt mondta, hogy hogy há kell *találtatni* akkor az adatokat, és aszongya, mi az, hogy *találtatni*? Kell *passzuljon*. Mondom, mi az, hogy *passzuljon*?

Hát az nem magyar kifejezés. Az, hogy *találtatni*, az nem ideillő, sőt azt mondja ilyen nincs, az hogy *találni*, az olyan, hogy én megyek és találok egy tízforintost az úton, de hogy *találtatom* az adatokat... *passzolni*. Na és annyira magabiztosan mondta, hogy úgy olyan kisegérnek éreztem magam mellette. Pedig pedig nekem volt igazam. Tudom, hogy nekem volt igazam. Aztán még volt egy pár ilyen, de azok enyhébbek, meg lehet aztán már ilyen immunens lettem..."

A magyarországi és a határokon túli magyar nyelvhasználat különbségei identitásbeli különbségekhez is társulnak, s ez kétirányú folyamat. Nem csak a magyarországiak veszik észre, hogy a határon túli magyar nem tartozik közéjük, a dolog fordítva is működik. Például egy nyitrai magyar egyetemista a következőt mesélte el Sándor Klárának Szegeden, 1998-ban:

„B: Ja, meg amit a Héder tanárnő mesélt, az, aki otthon Nyitrán tanítja a nyelvművelést, hogy...

S. K: Igen...

B: elment... üzletbe és amikor nem »párkit« kért, hanem »virslit«. És akkor megkérdezték tőle, hogy »Van forint eladó?«" (KONTRA 2010a; 103)

Végül lássunk egy olyan esetet, amikor az egynyelvű magyarok úgy szégyenítik meg a kétnyelvűt a beszéde miatt, hogy ezzel saját maguknak okoznak óriási anyagi kárt, de persze erről fogalmuk sincs. 2003 tavaszán az USA Michigan államában az Allen Park-i magyar református egyházban tartottam előadást arról, hogy a kétnyelvű magyarok, így a michiganiek is, jól tudnak magyarul, de másképp beszélik a magyart, mint az egynyelvű magyarországiak. Egyszer csak feláll egy idősebb úr, s a következőt mondja: „Professzor Úr, nem is tudja, hogy mennyire igaza van. Én 56-ban jöttem Amerikába, most már több időt éltem itt, mint Magyarországon. Vannak dolgok, amiknek nem tudom a magyar nevét. Például az egész autóipari szakma kifejezéseit én csak angolul tudom, mert itt tanultam meg őket, nem Magyarországon. A kiejtésem se egészen olyan, mint a magyarországi kiejtés. Itt dolgoztam egész életemben [ekkor a General Motors irányába mutatott], tervező mérnök voltam, s mikor nyugdíjba mentem, volt mit aprítanom a tejbe. 90 körül hallottam, hogy kimentek az oroszok Magyarországról. Gondoltam elmegyek, s megnézem, mit lehet ott kezdeni, lehet-e valamibe befektetni. De akárkivel beszéltem, ilyen üzletemberekkel, mind azt mondta: ha én Magyarországon akarok üzletet csinálni, ne beszéljek magyarul, beszéljek angolul. Na, értettem a szóból, fogtam a 20 millió dollároma t, s befektettem... Venezuelában."

2. Magyar kétnyelvűség = áldás

Úgy nyolc évvel ezelőtt egy kolozsvári építész professzor, Szabó Bálint annak a véleményének adott hangot, hogy a kizárólag magyar nyelvű oktatás ellentétes a magyar nemzeti érdekekkel. Egyszerűen azért, mert ha a romániai magyar diplomás szakember otthoni érvényesüléséhez, versenyképességéhez elengedhetetlen az államnyelv magas szintű ismerete is, akkor nem magyar tannyelvű, hanem magyar, román és angol vagy francia tannyelvű képzésre van szüksége (KONTRA 2010a; 119).

A *Sült galamb?* című könyvünkben (KONTRA szerk. 2005) több egyetemista beszámol arról, milyen gyötrelmeket okoz az államnyelv nem kellő ismerete. Egy véleményt idézek csak, a vajdasági Telek Tamásét, aki Budapesten a SOTE egyik PhD programjának diákja: „Egy pszichológiai momentum a legfontosabb talán, leküzdeni azt, hogy ragaszkodjunk az egynyelvűségünkhöz. Leküzdeni azt, hogy az államnyelvet el kell sajátítani. Úgymond önmagunk miatt, mert ha érvényesülni szeretnénk abban a közösségben, akkor erre feltétlenül szükség van. És itt még megjegyezném azt, hogy mindezek mellett elkezdtem kutatómunkával foglalkozni, ami szintén szerb nyelven történik. És az a tapasztalatom ezzel kapcsolatban, hogy nagyon sok jó képességű magyar anyanyelvű hallgató, akik talán sokkal jobb képességekkel rendelkeznek, mint én, a nyelvi akadályok miatt nem tudtak megnyilatkozni. És már eleve kiszelektálódtak. Tehát attól függetlenül, hogy befejezték az Orvosi Egyetemen a tanulmányaikat, nem volt soha merszük ahhoz, hogy elkészítsenek egy szakdolgozatot szerb nyelven és kiálljanak az egyetemi tanárok elé, vagy hogy kiálljanak egy országos konferencián, ahol ugye szerb nyelven kell megtartani az előadást" (TELEK 2005; 229).

A kárpátaljai magyarok kétnyelvűségével kapcsolatban Csernicskó (2010; 49–53) többek közt megállapítja a következőket: a nemzetiségileg és nyelvileg heterogén környezetben kisebbségként élő közösségek előtt rendszerint három út áll: az integráció, az asszimiláció, esetleg a szegregáció. Az első útról ezt írja: „Az integrációnak szükséges eszköze a kétnyelvűség: a többségi nyelv ismerete biztosítja a teljes körű részvétel lehetőségét a társadalmi életben, az anyanyelv megőrzése pedig a saját identitás és kultúra megőrzését biztosítja." Az asszimilációról többek közt megállapítja, hogy „a nyelvi asszimiláció (beolvadás) végállomása a nyelvcsere (vagy a nyelvhalál)". Végül a harmadik lehetőségről ezt írja: „A szegregációhoz nincs szükség kétnyelvűségre. A csak anyanyelvi egynyelvűség azonban nem teszi lehetővé sem a horizontális, sem a vertikális mobilitást, mintegy bezárja az egyént saját közösségébe." Ezek után nem meglepő, hogy Csernicskó határozottan kijelenti: „A kárpátaljai magyar kisebbségi közösség számára az integráció a járható út, ami azt jelenti, hogy szükségünk van a kétnyelvűségre."

3. Mit mond a tudomány?

3.1. Azt bizonyosan leszögezhetjük, hogy a kétnyelvűség normális állapot, a kétnyelvű emberek normális emberek, a szónak abban az értelmében, hogy többen vannak a Földön, mint az egynyelvűek (lásd pl. BAKER–PRYS JONES 1998, SKUTNABB-KANGAS 1998). A kétnyelvű magyar emberek is normális emberek, csak nem egészen úgy beszélnek magyarul, mint az egynyelvű magyarok. Ezzel jó lenne minden magyarnak megbékélnie, mivel „a kétnyelvű ember sohasem úgy beszéli anyanyelvét, mint az egynyelvű, nemcsak nálunk, hanem sehol a világon; a különbség széles skálán mozog a nagyon feltűnőtől az alig észrevehetőig" (SZILÁGYI 2008; 111).

3.2. Egy kétnyelvű közösség élhet *hozzáadó* vagy *felcserélő* kétnyelvűségben. Az előbbiben anyanyelvét szabadon használhatja, s ehhez hozzáadja az államnyelvet s annak használatát oly módon, hogy ennek anyanyelve nem látja kárát. A hozzáadó kétnyelvűségben a kisebbség nyelvi repertoárja bővül. A felcserélő kétnyelvűségben az államnyelv tanítása és használata az anyanyelv tanulásának és használatának kárára történik, ebben a helyzetben a kisebbség anyanyelve elsorvad. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek és a magyarországi kisebbségek az elmúlt közel száz évben mindig felcserélő kétnyelvűségben éltek. Nem az a baj, hogy kétnyelvűségben élnek, hanem az, hogy felcserélő kétnyelvűségben élnek. A magyarok azért idegenkednek a kétnyelvűségtől, mert annak kizárólag felcserélő változatát ismerik, kizárólag azt tapasztalták meg.

3.3. A nyelvcsere történhet kényszer hatására, ekkor a kényszerítő hatalom (nyelvi) emberi jogot sért. De történhet kényszer nélkül is, spontán módon, ami valószínűleg jóval ritkább, mint a kikényszerített nyelvcsere – Vághosszúfaluban például ma spontán nyelvcsere zajlik (lásd KONTRA 2010a; 17–34, 167–177, KONTRA 2010b és TÓTH 2001). A spontán nyelvcsere emberi jog, a kikényszerített nyelvcsere emberi jogsértés. A kényszerítő ágens hol könnyen beazonosítható, hol nehezebben. Például a moldvai csángókat a római katolikus egyház és a román állam kényszeríti nyelvcserére (lásd pl. PETI–TÁNCZOS eds., 2012). Amikor egy kisebbségi szülőt megfosztanak attól a választási lehetőségtől, hogy anyanyelvű vagy többségi nyelvű iskolába járassa gyermekét, a gyermek oktatási nyelvi genocídium áldozatává válik. Ha a szülő választhat például a magyar és a szlovák tannyelvű iskola között, és a szlovákba járatja gyermekét, akkor semmilyen jogsértés nem történik.[4]

[4] Ezzel persze nem azt állítom, hogy az, hogy a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar iskolások 20–30%-a többségi tannyelvű iskolába jár, nem baj. Amikor egy magyar

3.4. A magyarul beszélő közösségekben s különösen az anyanyelvi nevelésben a magyarországi standard köznyelv glorifikálását csökkenteni kellene, s a tájnyelvek és más nem-standard változatok, valamint a határon túli magyar nyelvváltozatok szapulását szintén redukálni kéne. Sajnos a magyar közgondolkozás és a közoktatás régóta az ellenkező hatást erősíti: a nem-standard változatokat beszélő magyarokat más magyarok és az iskola általában megszégyeníti, mintha egy nyelvváltozat használata erkölcsi kérdés lenne, s nem véletlen szükségszerűség. A közvélekedés és a magyar közoktatás nem javítja, hanem rontja a kisebbségi, kétnyelvű magyarok nyelvi közérzetét. A változtatás rajtunk, magyarokon múlik.

Irodalom

BAKER, Colin–PRYS JONES, Sylvia (1998): Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education. Multilingual Matters Ltd., Clevedon

CSERNICSKÓ István (2010): A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól. = Csernicskó István szerk.: Megtart a szó: Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. 49–53. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet, Budapest–Beregszász

É(der) Z(oltán)–G(rétsy) L(ászló) (1980): Külföldön élő magyarok nyelve. = Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerk.: Nyelvművelő kézikönyv I.: 1288–1292. Akadémiai Kiadó, Budapest

KONTRA Miklós (2003): A határon túli magyar nyelvváltozatok. = Kiefer Ferenc és Siptár Péter szerk.: A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest, 301–321.

KONTRA Miklós (2006): A határon túli magyar nyelvváltozatok. = Kiefer Ferenc főszerk.: Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 549–576.

KONTRA Miklós (2010a): Hasznos nyelvészet. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

KONTRA Miklós (2010b): Nyitragerencsér, Vághosszúfalu, Dunaszerdahely: oktatás és asszimiláció. = Kozmács István–Vančoné Kremmer Ildikó szerk.: Közös

szülő többségi tannyelvű iskolába íratja gyermekét, de írathatná magyar tannyelvűbe is, elindítja a gyermeket a nyelvi asszimiláció útján, de ez nem emberi jogi probléma, sokkal inkább annak a következménye, hogy a szülő meg van győződve arról, amit a többségi aszszimilációs propaganda terjeszt, nevezetesen, hogy a társadalmi érvényesüléshez elengedhetetlen az államnyelvi iskolába járás, és a kisebbségi tannyelvű iskola nem teszi lehetővé az érvényesülést. Az ilyen helyzetet, amikor az elnyomott elhiszi az elnyomó ideológiáját, és szinte természetesnek tekinti elnyomott helyzetét, Ngũgĩ (1987) „az elme gyarmatosításának" (*colonisation of the mind*) nevezte. Skutnabb-Kangas (2000; 362–363) azt írja, hogy a rejtett erőszak ellen, amilyen az elme gyarmatosítása is, gyakran nehezebb harcolni, mint a nyílt erőszak ellen. *** A kisebbségi magyarok tannyelvválasztását vizsgáló kutatások száma növekvőben van, legújabban Morvai (2013) írt a zoboraljai iskolaválasztásról.

jövőnk a nyelv I.: Nyelvtudomány és pedagógia. Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra, 211–221.

KONTRA Miklós szerk. (2005): Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely

LANSTYÁK István (2000): A magyar nyelv Szlovákiában. Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Pozsony– Budapest

LANSTYÁK István (2002): A nyelvérintkezés szakszókincséről: Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. = Gyurgyík László és Kocsis Aranka szerk.: Társadalom – tudomány: Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 73–95.

LASKOVITY J. Ervin (2012): Félszavakból sem értik. Heti Világgazdaság, november 24., 46–47. [A cím fölött ez áll: Egy vitatott jelenség: a kettős félnyelvűség]

LŐRINCZ Gábor (2013): A Magyar értelmező kéziszótár szlovákiai magyar vonatkozású szócikkeinek jelentéstani szempontú felhasználhatósága a tanári gyakorlatban. = Pusko Gábor szerk.: Tér, idő, közösség: A felföldi magyarság a társadalomtudományok tükrében, Kulturális Antropológiai Műhely, Tornalja, 59–68.

Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Főszerkesztő: Pusztai Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003

MORVAI Tünde (2013): Iskolaválasztás Zoboralján. = Pusko Gábor szerk.: Tér, idő, közösség: A felföldi magyarság a társadalomtudományok tükrében. Kulturális Antropológiai Műhely, Tornalja, 51–58.

NGŨGĨ, wa Thiong'o (1987): Decolonising the mind: The politics of language in African literature. James Currey, London

PETI, Lehel–TÁNCZOS, Vilmos eds. (2012): Language Use, Attitudes, Strategies: Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages. The Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj-Napoca

RABEC István (2004): Emberek a határon. = Lanstyák István és Menyhárt József szerk.: Tanulmányok a kétnyelvűségről II. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 231–236.

SKUTNABB-KANGAS, Tove (1998): Oktatásügy és nyelv: Többnyelvi sokféleség vagy egynyelvi redukcionizmus? Regio, 3. 3–35.

SKUTNABB-KANGAS, Tove (2000): Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?, Lawrence Erlbaum, Mahwah, N. J.

TELEK Tamás (2005): Negyvenegy tantárgyból vizsgáztam le sikeresen szerb nyelven. = Kontra Miklós szerk.: Sült galamb?: Magyar egyetemi tannyelvpolitika. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 229.

TÓTH Károly (2001): Egy falu az etnikai peremvidéken: Vághosszúfalu. Fórum Társadalomtudományi Szemle III/3. 3–20.

HUNGARIAN BILINGUALISM – A CURSE OR A BLESSING?

Issues of bilingualism and bilingual Hungarians have been vigorously debated since the fall of communism in Central Europe. Such debates have surfaced in linguistic science (as opposed to purist language mavens' columns in newspapers), in-service teachers' courses, political rallies, civil society meetings and private conversations. In most cases the bilingualism of the Hungarians in Hungary's neighboring countries has been analyzed in terms of "a curse or a blessing". This paper discusses, on the one hand, a few issues when bilingualism is presented as (or felt to be) a curse: for instance, bilinguals were/are said to be suffering from a deranged mind, they are accused of destroying the purity of Hungarian, they suffer from "language gaps" (cases when a required word or structure is not part of the speaker's linguistic system at all), and are stigmatized by monolingual Hungarians in Hungary. On the other hand, Hungarian bilingualism is regarded as a blessing by those who recognize that mastery of the official language in a neighboring country is essential for social success, that is for those minority Hungarians who are aware that high-level bilingualism is a basic requirement for social integration (as opposed to assimilation or segregation). In the last section of the paper the author presents four scientifically valid statements: (1) all bilingual people, including bilingual Hungarians, are normal people, (2) Hungarians have an aversion to bilingualism because they have only experienced its subtractive version and have never even heard of additive bilingualism, (3) enforced language shift is a violation of human rights, but there is no such violation in case of unenforced language shift, and (4) Hungarian public opinion and public education make the general linguistic feeling of minority Hungarians bad rather than improving it.

Keywords: bilingualism, deranged mind, purism, language gaps, stigmatization, social success, integration, assimilation, segregation, additive and subtractive bilingualism, Hungarian public opinion and public education.

MAĐARSKA DVOJEZIČNOST – BLAGOSLOV ILI PROKLETSTVO?

Od smene režima u Srednjoj Evropi, odnosno od kada se Mađarima koji žive u zemljama koje se graniče sa Mađarskom, dakle o dvo- ili višejezičnim Mađarima bave i jezička istraživanja (ne samo puristički lingvistički novinski članci), često se spominju dvojezičnost i dvojezični Mađari, ne samo na naučnim konferencijama, nego i tokom stručnog usavršavanja nastavnika, na političkim sastancima, civilnim forumima, pa i u privatnim razgovorima. U proteklih nešto više od dve decenije Mađari su o dvojezičnosti Mađara u Karpatskom bazenu najčešće razgovarali u smislu dileme „blagoslov ili prokletstvo?". Članak predstavlja nekoliko tipičnih razmišljanja po kojima je dvojezičnost Mađara prokletstvo: kao na primer, između ostalog, „dekomponovano razmišljanje" dvojezičnih, zagađenje/zagađivanje čistog mađar-

skog jezika, jezički nedostatak i stigmatizacija dvojezičnih od strane jednojezičnih Mađara iz matične zemlje. Dvojezičnost Mađara smatraju blagoslovom oni, koji smatraju da je za društvenu afirmaciju u susednim zemljama preko potrebno i znanje državnog jezika na visokom nivou, odnosno da je Mađarima koji teže integraciji (dakle ne asimilaciji ili segregaciji) potrebna dvojezičnost na visokom nivou. Autor na kraju citira nekoliko konstatacija koje su savremeni, naučno potvrđeni, stavovi: 1) dvojezični ljudi, pa tako i dvojezični Mađari, normalni su ljudi, 2) Mađari zaziru od dvojezičnosti jer su upoznali i doživeli samo njenu zamenjujuću varijantu – ne mogu ni zamisliti dodavajuću (obogaćujuću) dvojezičnost, 3) iznuđenom zamenom jezika krše se jezička ljudska prava, ali u slučaju dobrovoljne zamene jezika, nema kršenja nikakvih prava, i na kraju 4) mađarsko javno mnjenje i prosveta ne poboljšavaju, nego pogoršavaju jezičko osećanje dvojezičnih Mađara koji žive u manjini.

Ključne reči: dvojezičnost, „dekomponovano razmišljanje", purizam, jezički nedostatak, stigmatizacija, društvena afirmacija, integracija, asimilacija i segregacija, zamenjujuća i dodavajuća dvojezičnost, mađarsko javno mnjenje i prosveta.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 09. 29. Közlésre elfogadva: 2013. 10. 10.

Hungarológiai Közlemények 2013/3. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2013/3. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO:811.511.141:276.3-053.5 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

A KÓDVÁLTÁS IRÁNTI VISZONYULÁS VIZSGÁLATA A VAJDASÁGI FIATALOK KÖRÉBEN[1]

Examination of Attitudes towards Code-switching among Young People in Vojvodina

Analiza odnosa vojvođanske omladine prema promeni kodova

A tanulmányban a kódváltás és a nyelvi attitűd összefüggéseit vesszük számba. Az attitűd fogalma a szociálpszichológiából került át a nyelvészet területére, s kutatása az utóbbi időben mind fontosabb szerepet játszik. A két-, illetve többnyelvű környezetben a nyelvválasztás és a kódváltás stratégiáit nagyban befolyásolják a nyelvhasználó attitűdjei: hogyan választ a rendelkezésére álló nyelvek közül, milyen mértékben él a kódváltással, milyen értékítéleteket alakít ki irányában. A jelen kutatás során az eddig is használatos részt vevő megfigyelés és az interjú mellett a kérdőíves módszert is alkalmaztuk, mégpedig a vajdasági fiatalok körében. A kiválasztott célcsoport (főként pedagógiai pályára készülő egyetemisták, leendő magyar szakos tanárok) véleményének a feltérképezése azért volt fontos, mert ennek a rétegnek lesz igazán felelősségteljes szerepe a leendő generáció attitűdjének a formálásában. A kutatásnak ez a fázisa azért is fontos, mert adatokkal támaszthatja alá azt az eddig is észlelt ellentétes tendenciát, ami a vélemények megfogalmazása és a mindennapi gyakorlat között tapasztalható.
Kulcsszavak: szociolingvisztika, nyelvválasztás, kódváltás, nyelvi attitűd, kétnyelvűség, nyelvi kontaktustípusok, Vajdaság, fiatalok nyelvhasználata.

---

[1] A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

Az attitűdkutatás szerepe. – Az attitűd általános értelemben magatartás, viselkedési beállítottság. A társadalom-lélektan alapfogalmaként került át a szociolingvisztikába, így a nyelvi attitűd „az egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, nyelvi jelenségekkel és elemekkel, illetőleg a konkrét nyelvhasználattal szembeni beállítottságát, hozzájuk való viszonyulását, róluk kialakult értékelő jellegű vélekedését jelöli" (KISS 1995; 135). A nyelvi attitűd több összetevőből áll: megismerő, értékelő és akarati komponensből. Közöttük az értékelő a domináns, melyben érzelmi értékek színezik a meglevő nyelvi ismereteket, hiedelmeket. A nyelvi attitűdök nem nyelvi alapúak, hanem társadalmi eredetűek. „A szociolingvisztikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a nyelvi attitűdök általában egy, már korábban meglévő nem nyelvi sztereotípia nyelvi igazolásaként, mintegy megerősítéseként alakulnak ki" (KISS 1995; 136). Kódváltáskutatásunknak ebben a fázisában azért volt szükség az attitűdvizsgálatokra, mert ez a jelenség nagyban befolyásolja magát a nyelvválasztást, a kommunikációs szituációk nyelvváltási stratégiáit. A kérdőív alaptémáját, a kódváltás jelenségét – igen egyszerű megfogalmazással – már az adatközlők megszólításakor előrebocsátottuk, alapvetően a Grosjean-féle meghatározást értve a kódváltás fogalmán: „két vagy több nyelv váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson vagy diskurzuson belül" (idézi BARTHA 1999; 119).

A kutatás módszere. – Attitűdvizsgálataink során többféle módszerrel dolgoztuk: egyrészt az eddig is folyamatosan alkalmazott megfigyeléses módszert tartottuk a legfontosabbnak, másrészt viszont egy meghatározott adatközlőcsoport nagyobb volumenű kérdőíves vizsgálatát végeztük el. E két módszer alkalmazhatóságáról és a szociolingvisztikai kutatásokban betöltött szerepéről sokféle vélemény található. Bartha Csilla a részt vevő megfigyelés fontosságát hangsúlyozva megállapítja: „A kétnyelvűséggel foglalkozó szociolingvisták többsége abban mindenképpen egyetért, hogy a nyelvválasztás és a kódváltás más módszerekkel történő vizsgálata csak felemás eredményeket hozhat" (BARTHA 1999; 105). A részt vevő megfigyelés lényege, hogy a kutató jelen van a vizsgált közösségben, részt vesz a mindennapjaikban, megfigyeléseiről feljegyzéseket készít, amikor pedig szorosabbá válik az adatközlőkkel való kapcsolat, hangfelvételeket is készíthet. Ez a tereptechnika rendkívül fontos elemzéseket tesz lehetővé a nyelvi viselkedésről, a nyelvhasználatot mozgató szabályokról, a beszélt nyelvi műfajok kiválasztásáról, a stílus- és hangnemválasztás kérdéseiről egyaránt. Az attitűdvizsgálatok esetében viszont azért alkalmazható sikeresen a kérdőívezés, mert itt nagyobb teret engedhetünk a válaszadók szubjektivitásának. Vargha András hangsúlyozza: „a vizsgálat célja egyenesen a szubjektivitás megragadása objektív statisztikai módszerekkel" (VARGHA 2000; 232–233).

A kérdőíves adatfelvételnek (survey módszer) két típusát kombináltuk a felmérésben, mind a zárt (strukturált), mind pedig a nyitott (nem strukturált) kérdéstípusok helyet kaptak benne. Szükség szerint a kérdéseken belül kombinálódott a két típus. Ennek a mérési formának nagy előnye, hogy jelentős mennyiségű, jól kódolható és prezentálható adathoz jutunk, s emellett az adatok alkalmasak más eredményekkel való összevetésre is. Attitűdvizsgálatainkat kiegészítettük egy interjú ide vonatkozó részletével.

Az adatközlőkről. – Az adatközlők csoportját úgy határoztuk meg, hogy a magyarnyelv-domináns kétnyelvű beszélők életkor, kulturális körülmények szempontjából meglehetősen egységesek legyenek: a 150 kikérdezett alany (n = 150) életkora 18 és 25–28 év között mozgott, főként egyetemisták, illetve friss diplomások, néhányan már elhelyezkedtek közülük. E körülmény biztosította azt, hogy e fiatal korosztály tapasztalata, életkörülménye összevethető, kvantitatíve mérhető legyen. Adatközlőink a Szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar, a Budapesti Corvinus Egyetem zentai kihelyezett tagozatának hallgatói közül kerültek ki, valamint részt vett a kérdőívezésben mintegy 20 friss diplomás fiatal Vajdaság egyéb településeiről. Az adatközlőknek a nemek szerinti aránya igencsak figyelemre méltó, a női nem felé hajlik: 117:33 az arány, ami a pedagóguspálya erőteljes elnőiesedését jelzi.[2] A területi eloszlás aspektusa kedvező, hiszen az adatközlők egész Vajdaság területéről valók. A kérdőív általános részében az adatközlőknél rögzítettük még a szülők anyanyelvét, valamint az eddigi iskolafokozatok nyelvhasználatát is: döntő többségük magyar nyelven fejezte a középiskolát, néhány esetben fordul elő a szerb nyelvű középiskola, főleg ott, ahol a szülők valamelyike szerb, horvát, macedón, illetve cseh. 15 vegyes házasságból származó fiatal töltötte ki a kérdőívet. Megjegyezhetjük, hogy a fiatalok rendkívül közreműködőek és nyitottak voltak a válaszadáskor, nagyon sok kommentárt, pótló megjegyzést is tettek, ami különösen fontos, hiszen e metanyelvi adatok már magukban sokat elárulnak az adatközlők nyelvhez fűződő attitűdjéről.

Az attitűdvizsgálat eredményei

Általános nyelvhasználati kérdések. – A kérdőívet néhány – a nyelvhasználatra, nyelvválasztásra vonatkozó – kérdés vezette be. Ilyen volt az első, amelyben arra voltunk kíváncsiak, hogy az adatközlő miként értékeli a magyar- és a szerbnyelv-tudásának szintjét.

[2] Hasonló arány (63-ból 52 nő) mutatkozott Presinszky Károlynak a nyitrai egyetemisták körében végzett felmérésekor is (PRESINSZKY 2009; 242), míg a kárpátaljai kódváltáskutatásban valamivel arányosabb a nemek jelenléte: 116-ból 74 nő (l. MÁRKU 2009; 374).

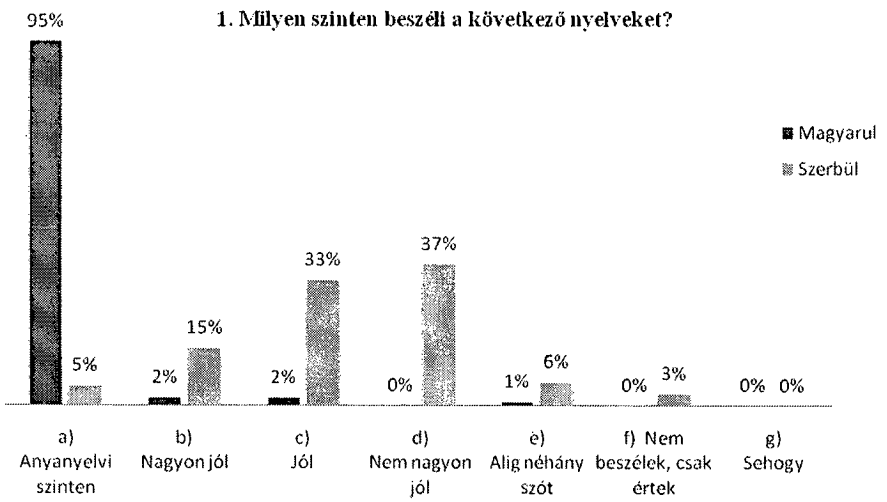

Az önbevallásos jellegű adatok azt mutatják, hogy a vajdasági magyar fiatalok kétnyelvűsége nagymértékben tendál az aszimmetrikus kétnyelvűség felé. Tódor Erika Mária kutatásai ugyanezt mutatják a romániai magyar tannyelvű iskolákban: „a román mint második nyelv elsajátítására vonatkozó normák, diskurzusok, tantervek elsődlegesen a formális, absztrakt, metalingvisztikai tudásszerzést ösztönzik, ennek következtében a spontán önkifejezés, főleg a tömbben élő magyar diákok esetén, háttérbe szorul [...]. Így alakul ki az *aszimmetrikus* (inkongruens) *kétnyelvűség*, amely az anyanyelvre (Ny1) és a második nyelvre (Ny2) vonatkozó mennyiségi és minőségi eltérések összefoglaló jelölésére szolgál" (TÓDOR 2005; 43). A beszédhelyzet nyelvhasználatánál feltételezhető volt, hogy a családi kommunikáció nyelve a magyar, itt csak a vegyes házasságból származó fiatalok adatai mutatnak némi szórást.

2–3. Milyen nyelven beszél?

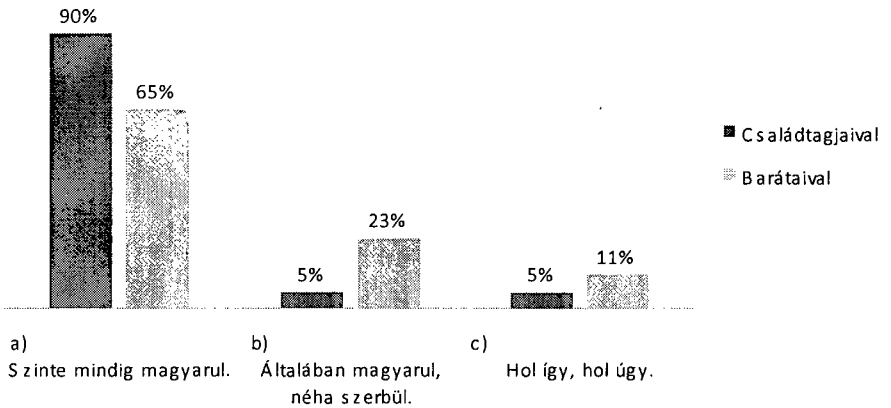

A családtagokkal lebonyolított kommunikációra vonatkozó kérdésnél egyes adatközlők számára nem volt megfelelő a felkínált válaszsor, így zavarónak érezték a *szinte* szót, s ennek megfelelően kihúzták, pótolták a *mindig, csak* pontosabb körülményjelzéssel, sőt előfordult, hogy új minősítést vezettek be: *csak magyarul* (d). Ennél a kérdésnél tehát problematikusnak mutatkozott az a) válasz megfogalmazása, illetve fogadtatása. A barátokkal történő beszélgetés minősítése során is tettek megjegyzéseket, pótlásokat: pl. „magyarokkal kizárólag magyarul", de előfordult, hogy a c) válasz alá odaírták a *szerbül* pontosítást. A kérdőív kiegészítése, az adatközlők kreatív, átgondolt válaszai tehát már a 2. kérdésnél megjelentek, ami azt is jelzi, hogy nem sablonos, passzív hozzáállással fogadták a feladatot.

A kérdőív készítésekor beiktattunk olyan kérdéseket is, amelyekre nyilvánvalóan nehezebb volt pozitív vagy negatív választ adni. Ilyen például a következő: *Milyen nyelven beszél kétnyelvű ismerőseivel, akik a szerb és a magyar nyelvet is egyforma szinten beszélik?* Az adatközlőknek itt aktivizálniuk kellett eddigi tapasztalatukat, megélt beszédhelyzeteiket, s igen összetett gondolatsor után tudtak dönteni.

4. Milyen nyelven beszél kétnyelvű ismerőseivel, akik a szerb és a magyar nyelvet is egyforma szinten beszélik?

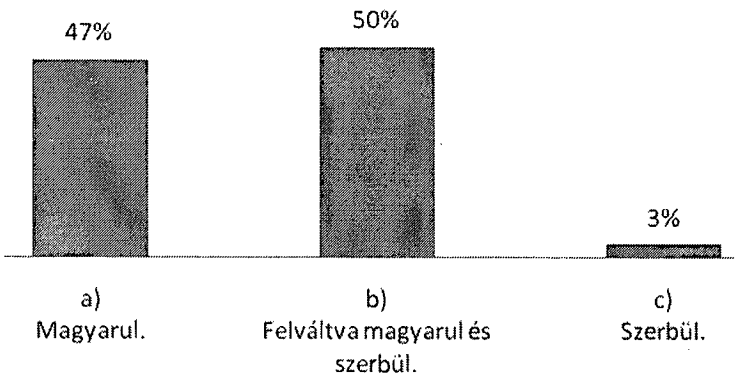

A vajdasági fiatalok kommunikációjának erőteljes toleranciáját és alkalmazkodóképességét jelzi a b) válasz 50%-os aránya. Ugyanitt ismét előkerült a pontosítás: a „szituációfüggő", illetve „helyzettől függő" kiegészítés szerepel néhány esetben.

5. Milyen nyelven szólít meg egy idegen embert?

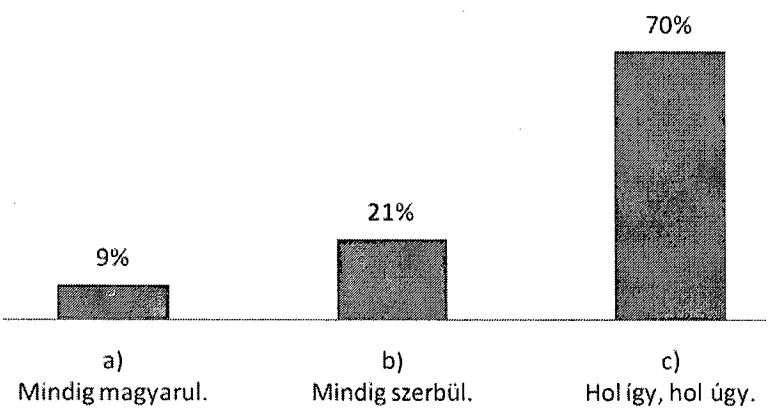

Az 5. kérdés válaszainak az eredményei már magukban sokatmondóak, az aktuális helyzetet, a fiatalok megélt tapasztalatait jelzik. A magyar nyelven történő kezdeményezés rendkívül alacsony, még az észak-bácskai és -bánsági adatközlők is inkább a c) lehetőséget választják, ami nagyfokú kommunikációs alkalmazkodási készséget és hajlamot mutat.

A következőkben (6. kérdés) arra kerestük a választ, hogy az eltérő nyelvhasználati terek között hogyan oszlik meg a két nyelv használata. Az adatközlők itt természetszerűleg nemcsak egyet jelöltek be a felkínált lehetőségek közül, ennek megfelelően az első adat az x-ek számát, a második a százalékban kifejezett értéket jelöli:

	magyar	szerb	nincs tapasztalatom
üzletben	90–60%	133–89%	–
vendéglőben	79–53%	125–83%	4–2,7%
szórakozóhelyen	122–81%	90–60%	2–1,3%
orvosi rendelőben	92–61%	88–59%	1–0,7%
a bankban	57–38%	128–85%	2–1,3%
a postán	53–35%	127–85%	–
a sportban	77–51%	49–33%	39–26%
bíróságon	19–13%	92–61%	50–33%
hivatalban	46–31%	119–79%	16–11%
rendőrségen	27–18%	127–84%	15–10%

Itt lényeges tekintetbe venni a vegyes házasságból származó fiatalok válaszait, mert ők másként reagáltak ezekre a kérdésekre, közülük többen csak szerbül szólalnak meg minden szituációban. Egyébként ennél a kérdésnél is megjelentek a nyelvhasználat helyszínére, az *odahaza* és a *városban* szituációira történő pontosítások: megnevezték a városokat, ahol eltérő a nyelvválasztásuk (pl. *Újvidéken szerbül, máshol magyarul* – jegyezte meg egy észak-bácskai adatközlő). Az adatközlők ide vonatkozó megjegyzései segítenek a minél pontosabb, megfelelőbb kérdőív és kérdések kialakításában.

Részben a nyelvválasztáshoz kapcsolódik a kérdőívnek az a kérdése (21.), amely a vegyes etnikumú csoport kommunikációjára kérdez rá:

21. Ha egy többtagú magyar nyelvű társaságban van egy szerb anyanyelvű is, Ön milyen nyelven beszél?

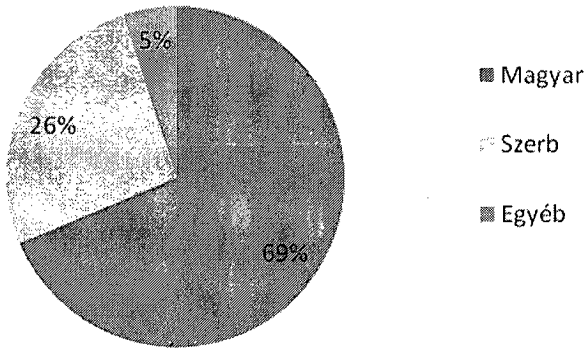

A magyar nyelv preferálását az indokolhatja, hogy az adatközlők túlnyomórészt olyan környezetből valók, ahol a szerb anyanyelvűek magyar kommunikációs készsége mindennapi jelenség (pl. Zenta, Ada, Magyarkanizsa), így az ilyen helyzetben nem váltanak szerb nyelvre.

A kódváltás iránti viszonyulás eredményei. – A 7. kérdés már szorosan a kódváltás témáját érinti, önbevallásos eljárással arra kérdez rá, milyen mértékben érzékelik a fiatalok magát a jelenséget a saját beszédükben. A kérdés megfogalmazásakor szándékosan nem használtuk a *kódváltás* terminust.

7. Magyar beszédében szokott-e szerb szavakat, kifejezéseket használni?

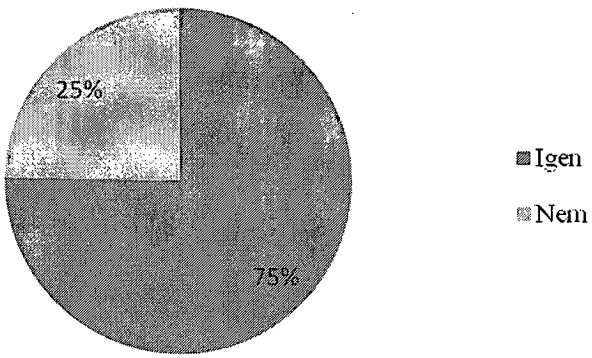

Saját bevallása szerint az adatközlők többsége (75%-a) alkalmaz kódváltást a mindennapi kommunikációban. Ez az adat jól összevethető a későbbi véleményalkotás (pl. a 11. vagy a 15. kérdés) eredményeivel. A 75%-ban el-

ismert váltási készség látszólag ellentétben áll a 15. kérdésre adott válaszok a) lehetőségével, amely szerint 43%-ban nem tartják helyesnek a kódváltást.

A 8. kérdésnél sztereotip válaszlehetőségeket kínáltunk fel az adatközlőknek, a kérdéseket pedig ki lehetett egészíteni önállóan megfogalmazott véleménnyel is (j – egyéb).

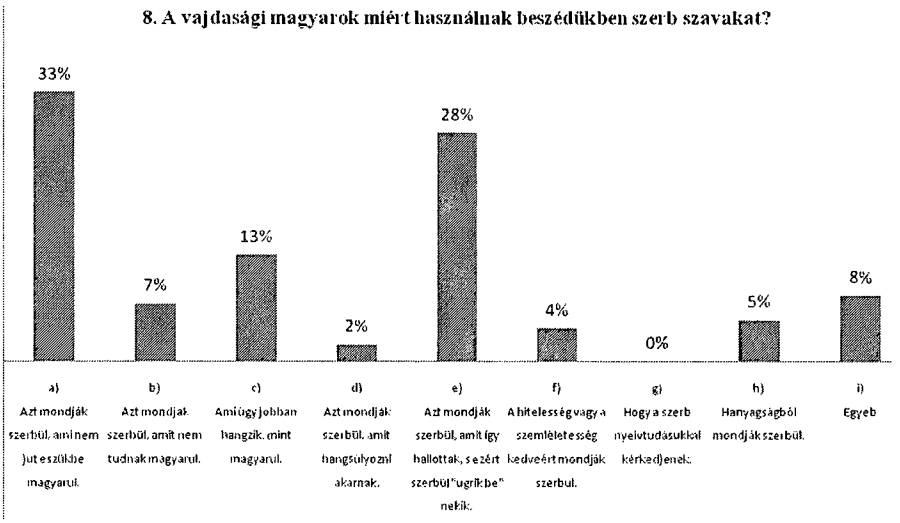

Az eredmények azt támasztják alá, hogy a kódváltást leginkább a nyelvi hiány, a kitöltés, valamint a mentális lexikon pillanatnyi zavara (NAVRACSICS 2007; 88) váltja ki. Az e) válasz 28%-os eredménye a valós környezeti kontaktushatást igazolja. A továbbiakban az egyéni véleményeket is közöljük, némiképpen rendszerezve az *elfogadó* és az *elutasító attitűd* sorrendjében: „Mivel a barátságok nemcsak azonos nemzetiségű embertársainkkal köttetnek, így akaratunk ellenére is átveszünk bizonyos kifejezéseket!" „Mert egyes szerb szavak beivódtak a vajdasági magyar szókincsbe." „Mert befonódott a nyelvükbe a szerb nyelv." „Szórakozásból, tréfából." „Mert a szerb szó már beékelődött a nyelvbe, pl. flamaszter." „Megszokásból, mint a kao szó." „Megszoknak frázisokat." „Megszokásból." (Ez a megjegyzés gyakran szerepel a kérdőívekben.) „A megszokás miatt, tudja a szavat mindkét nyelven, de van, amelyiknél a szerb a sűrűbben használt." „A magyarban nincs megfelelő szó." „Környezeti hatás." „Mert kétnyelvű országban élünk." „Édesanyámnak például megtetszett a »taman« kifejezés." „Főleg azok használnak szerb szavakat, akik munkahelyi/baráti kapcsolatban vannak szerbekkel." „A szerb hatás miatt sok kifejezésünk átveszi a szerb kifejezést, mivel a közvetlen környezetünkben többször halljuk az adott szót

szerbül, mint magyarul, így átvesszük." „Mert az adott nyelvben előbb jut eszünkbe a szó, vagy éppen az adott nyelvben a szó jobban tükrözi a mondanivalót, pontosabban." „Személy szerint nekem bántja a fülem, ha valaki idegen nyelvű kifejezéseket használ a magyar nyelvben!" „Mert a Vajdaságban élő magyarok nem beszélik/ismerik anyanyelvüket, a szerb környezet hatása miatt." „Nem figyelnek kellően a magyarságukra."

Presinszky Károly 2007/2008-as nyitrai attitűdvizsgálata során az egyetemi hallgatók a szlovákiai magyar nyelvhasználat minősítésére 60%-ban a „kevert" jelzőt használták: „E válaszadók többsége semleges töltetet ad a fenti jelzőnek, néhányan azonban negatív fogalmakkal toldják meg: helytelen, mert kevert, nem szép, mert kevert" (PRESINSZKY 2009; 245–246).

Véleményalkotás – értékelés

9. Véleménye szerint gazdagítja vagy rontja nyelvünket az, hogy szerb szavakat használunk beszédünkben?

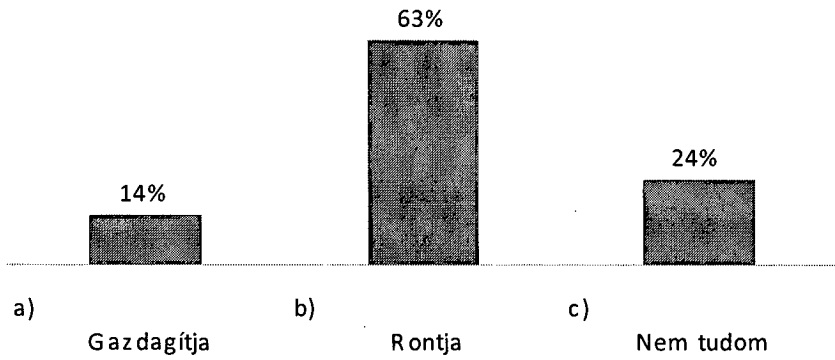

A 7. kérdés 75%-os pozitív válasza után itt a b) válasz 63%-os igenlése meglepőnek tűnhet. Hasonló ellentmondás tapasztalható más kijelentések logikai tartalma között is: pl. az adatközlőnek bántja a fülét a két nyelv keverése, ugyanakkor elfogadja a kódváltást, mert „kényelmes".

10. Tudatában van-e, hogy kódot (nyelvet) vált?

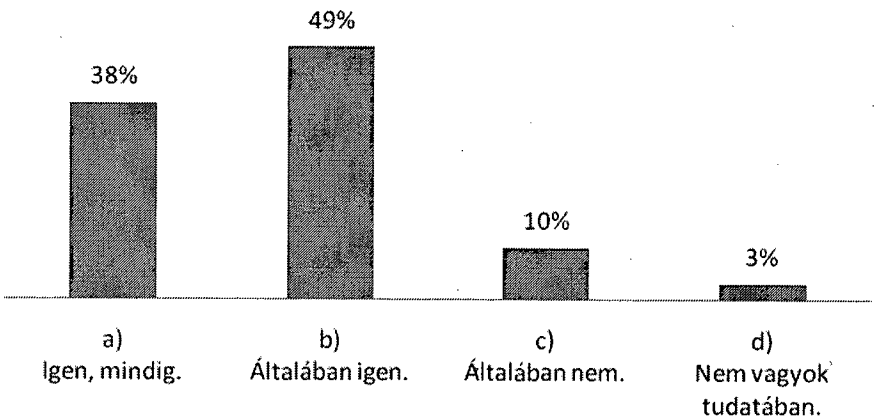

A kódváltás jellemzően spontán nyelvi jelenség, jóllehet a kétnyelvű beszédkörnyezetben az adatközlők kialakíthatnak bizonyos érzékenységet, nyelvi tudatosságot. A fiatalok majd 38+49%-os igenlő válasza azt mutatja, hogy a kétnyelvű környezetben nagyfokú „önfigyelés", nyelvi tudatosság van jelen. A továbbiakban olyan értékítéleteket fogalmaztunk meg a kódváltással, -keveréssel kapcsolatban, amelyek közkézen forognak, sok esetben sztereotip jellegűek.

11. Mennyire tud azonosulni a következő megfogalmazásokkal?

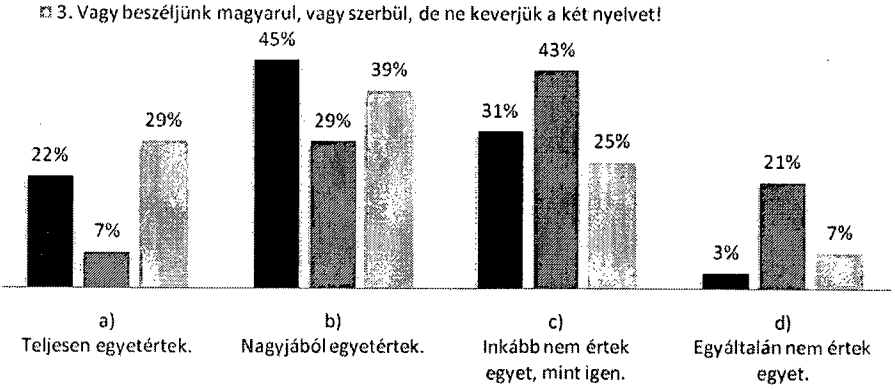

A kérdőívben az adatközlők a korábbi gyűjtések konkrét példamondatain keresztül véleményezték a kódváltás egyes típusait.

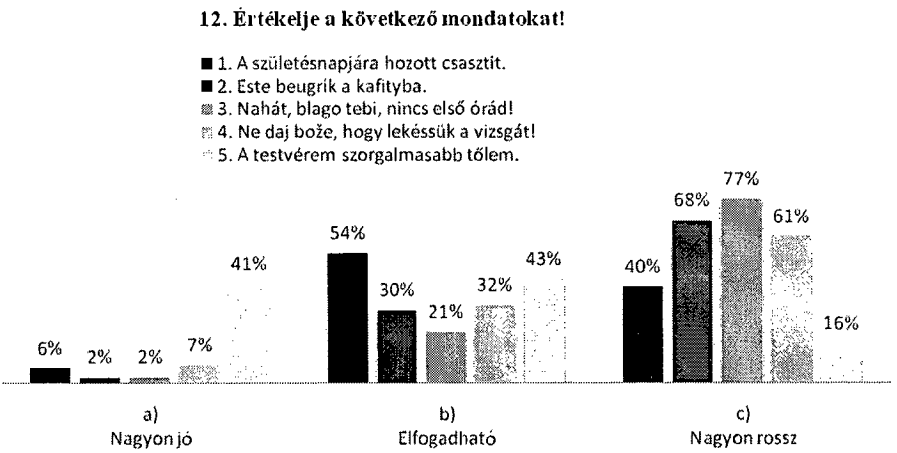

A kölcsönszóvá minősülő 'megvendégelés' jelentésű *csaszti* szó elterjedtsége révén kapott 53%-os (elfogadható) pozitív értékelést. Az adatokból jól látszik, hogy az egész szintagmát, mondatot beépítő kódváltást nem fogadják jól az adatközlők: a mondatszó beépülése diskurzusba (3. példa) különösen nagyszámú elutasító választ kapott, amit a példamondat relatíve ritka előfordulása is indokol (vö. RAJSLI 2011; 118). A 2. példamondat 68%-os roszszalló minősítése viszont meglepő, hiszen a mindennapok vajdasági beszélt nyelvének része a *kafity* szó átvétele. Igaz, az egyik adatközlő (adai lány) megjegyezte: „A káfánába megyünk. A káfityot a kávéra mondjuk."

Az 5. mondat azonnyelvi kódváltásra ad egy példát, s itt az eddigi tapasztalatainknak megfelelően alakult az eredmény: a hasonlító határozó köznyelvi *-nál/-nél* ragja helyett Vajdaságban a regionális *-tól/-től* a leginkább elfogadott, a mindennapi beszélt nyelv talán még ennél is magasabb arányt mutat(na).

A konkrét példák és az egyes értékítéletek után a fiatalok egyéni véleményére voltunk kíváncsiak, ezért a felkínált mondatok mellett helyet kaptak a saját megfogalmazású ítéletek is, a zárt típusú kérdéseket egy nyílt típusúval kombináltuk.

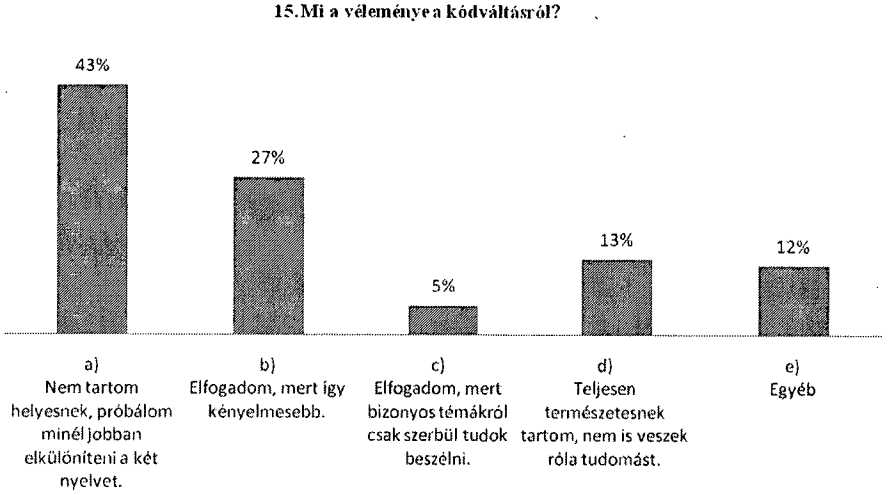

Az adatközlők nagy arányban (43%) jelentik ki, hogy megkísérlik a gyakorlatban elkülöníteni a két nyelvet, ezzel együtt deklarálják, hogy nem tartják helyesnek a kódváltást, jóllehet előzőleg túlnyomó többségük jelezte, hogy gyakran él a kontaktusjelenség valamelyikével. Fontosak a szabadon megfogalmazott értékelések, 12%-uk élt ezzel a lehetőséggel: „Alkalomtól függő." „Megesik, hogy magam is megfeledkezem róla, de igyekszem kerülni." „Mivel szerb az államnyelv és sok szerb ismerősünk van, elkerülhetetlen, hogy ne olvadjanak össze a szavak, ezt kell elfogadni." „A környezetet figyelembe véve alkalmazom." „Elfogadom, mert kétnyelvű környezetben élek." „Elfogadom, mert egy létező jelenség." „Természetesnek tartom, de próbálok rá ügyelni, hogy magyar szavakat használjak." „Személy szerint nem élek vele, de egyesek életében berögződik." „Jó az, ha tudatosan át tudunk váltani »csak« magyarra." „Nem tartom helyesnek, próbálom minél jobban elkülöníteni a két nyelvet, de nehezen megy." „Bizonyos esetben szükséges/elfogadható (társaságban), ám szaknyelvben, hivatalban kerülni kellene." „Természetes folyamatnak tartom." „Néha bánt a tudat, hogy nem megfelelően használom az anyanyelvemet, de végül is elfogadom." „Nem éppen helyes, de ha néha szerb szavakat is használunk, azzal gazdagabbak vagyunk." „Nem minden esetben tartom helyesnek, de szerintem nálunk nem lehet elkerülni." „Elkerülhetetlen; ha szükség van rá és nem hanyagoljuk anyanyelvünket, nincs vele probléma." „Igyekszem mindkét nyelven jól kifejezni magam, az adott nyelv eszközeivel." „Néha elfogadom, mivel vannak olyan kifejezések, melyeknek nincs magyar megfelelője, így csak szerbül tudom használni." „Azt hiszem, az együttéléssel jár, nem feltétlenül jó, de jelen van."

Talán szokatlannak tűnhet az alábbi kérdés, de a kódváltási stratégiákat már korábban kutatott anyagban többször felmerült ez a környezetre vonatkozó gesztus.

14. Rá szokott-e szólni családtagjaira, ismerőseire, ha szerb szavakat használnak beszédükben?

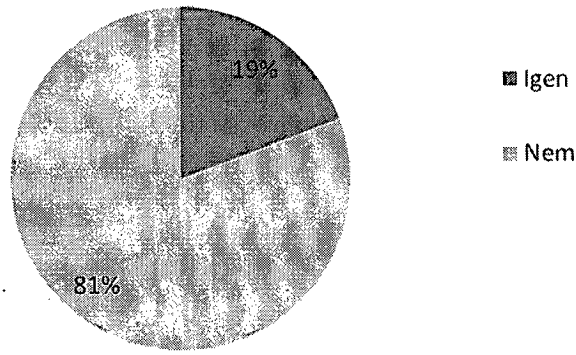

Az adatközlők nagyfokú toleranciát mutattak, hiszen még azok sem teszik szóvá, javítják ki a környezetükben előforduló kódváltást, akik a 9. kérdésnél a b) választ karikázták be, tehát meggyőződésük szerint rontják nyelvünket a beáramló idegen elemek.

A nyelvhasználati interjúkban elhangzott, hogy a kódváltás tere nemcsak a szűkebb környezet, hanem az anyaországi utazás is lehet. Ezért a 17. és az ezzel szorosan összefüggő 18. kérdéssel erre próbáltunk rákérdezni. E kérdéskör megválaszolásának az eredményessége és főleg érvényessége azonban nagyon ambivalens, mivel a kérdéspár második részét az adatközlők 65%-a nem válaszolhatta meg.

17. Magyarországi tartózkodása alatt előfordult-e, hogy átváltott szerb nyelvre?

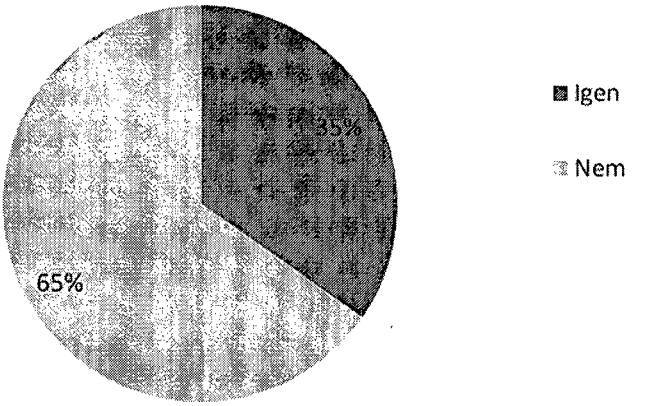

18. Amennyiben előfordult ilyen eset, ez:

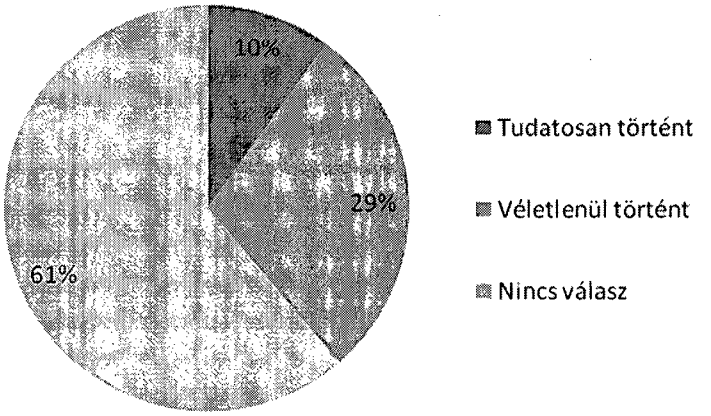

Ennek ellenére a 35%-nyi válaszadó igen változatos indokot említ a kódváltásra: „Direkt volt." „Segítettem szerb anyanyelvűeknek boldogulni az adott helyzetben." „Olyan kollégiumban laktam, ahol csak határon túli magyarok voltak, sokan innen, Vajdaságból." „Egy ismerősömmel valami kevésbé publikus témában értekeztem." „Csak szavak esetében, pl. patika – cipő." „Hencegni akartam, továbbá ha általános felfogás alapján »odaát« már úgyis »szerb«-nek tartanak minket, akkor csak azért is!" „Szerb szavakat használtam: szenf nélkül kértem a szendvicset, a zavar szó helyett a szmétál kifejezést használtam." „Mert örültem a vajdasági ismerősnek." „Szerb ka-

mionsoföröknek segítettem egy büfében." „Szerb ismerős is tartózkodott ott velünk, egy pillanatra történt, gyorsan átváltottam magyarra." „Fél szó lett kimondva szerbül." „Viccből, hogy a járókelők figyelmét felhívjuk magunkra." „Kéregettek."

Köztudomású, hogy egyféle megközelítésben a nyelvi attitűd a nyelvi viselkedésre való felkészültséget is jelenti, ami azt jelenti, hogy a beszélőben kialakul az a hajlam, hogy egy adott nyelvre, nyelvváltozatra, jelenségre kedvező, illetve nem kedvező módon reagáljon. Ezért volt célszerű az attitűdrendszer harmadik összetevője, az akarati komponens felé is közelíteni.

22. Zavarja, ha valaki keveri a két nyelvet?

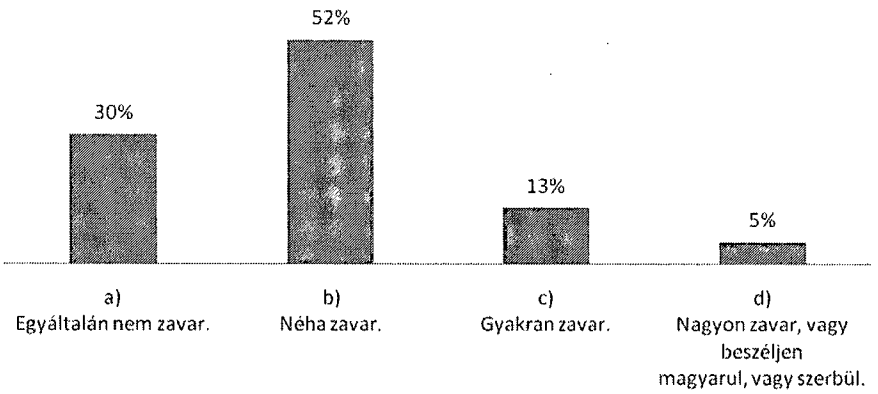

Figyelemre méltó ellentét feszül a kijelentett értékítéletek, a megfogalmazott vélemények, valamint az önbevallásos mindennapi kommunikációs gyakorlat között. Meglehetősen sokan vannak (63%), akik szerint rontja nyelvhasználatunkat a kódváltás, ugyanakkor számos adat bizonyítja, hogy az adatközlők maguk is élnek a kódváltással, jóllehet, a kódváltásnak nem mindegyik típusával egyenlő mértékben.

Mint ahogyan már az eddigi – a kódváltással kapcsolatos – kutatásaink során is kiemeltük, e jelenséget szélesebb fogalomkörben definiáltuk, és az azonnyelvi előfordulású típusokra is kiterjesztettük. Ennek megfelelően a kérdőív tartalmaz néhány kérdést, konkrét példamondatot a diglossszia köréből is. (Vö. a 12. kérdéssel is.)

23. A vajdasági magyar nyelvnek van egy zártabb e hangja (középzárt ë). Mi a véleményed róla?

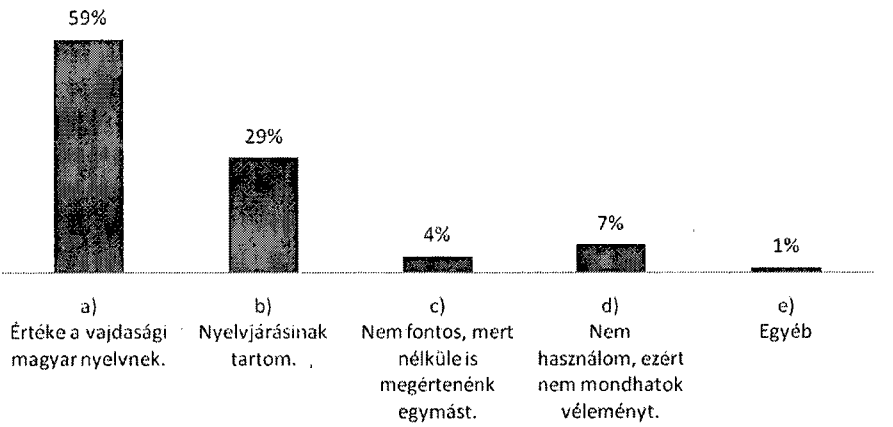

A zárt e (ë) mintegy 60%-nyi egyértelmű elfogadása összhangban van a néhány évvel ezelőtt kapott eredményekkel, amelyeket a vajdasági középiskolások körében végeztünk Papp Györggyel (RAJSLI 2004; 217). A diákok éppen az *ë* hangot emelték ki a vajdaságiasság egyik sajátosságaként, s egyértelműen pozitívan viszonyultak iránta.

2011-ben a szociolingvisztikai terepmunka keretében készült interjú egy muzslai kétnyelvű fiatallal, akit egyébként szerb édesanya nevelt, miután az édesapja elhagyta, de mivel az anya második férje magyar anyanyelvű, így az adatközlő (valamint az anya is) megtanult magyarul. Az interjút Bakos Erika (TM) készítette az akkor egyetemi tanulmányait folytató nővel (AK).

„TM: Melyik nyelvet beszéled jobban? A szerb vagy a magyar nyelvet?

AK: Nagyon hálás vagyok a szüleimnek, amiért magyar tannyelvű általános iskolába írattak. Így időről időre ápolhattam és fejleszthettem a magyar nyelvet. A családon belül csak nővéremmel beszélek szerbül, aki sajnos nem tanult meg magyarul. Hogy melyik nyelvet beszélem jobban? Szerintem mindkét nyelvet ugyanolyan jól beszélem. Ugyanolyan mértékben van alkalmam használni mindkét nyelvet. Otthon, a családon belül magyar nyelven kommunikálunk, a munkahelyemen viszont szerb kollégák vesznek körül.

TM: Tapasztaltad-e azt, hogy gyakran kevered a szerb és a magyar szavakat? Ha igen, akkor milyen esetben?

AK: Sajnos, igen. És ez a mi településünkön szinte természetes dolognak számít. Előfordul, hogy esetenként bizonyos beszédtéma kapcsán nem tudom kellőképpen kifejezni magam. El kell gondolkodnom, hogy tulajdon-

képpen mit is akarok mondani. De szerintem ez mindenkivel előfordul, aki a szakközépiskolát szerb nyelven végezte, mint ahogyan én is. Legnagyobb nehézséget a szakkifejezések jelentik számomra, de mindig igyekszem elkerülni a »túlszerbesített« beszédet.

TM: Melyik nyelvet tekinted anyanyelvednek?

AK: Első kiejtett szavaim szerb nyelvűek voltak, majd ezeket óriási többségben magyar szavak váltották fel. A magyart tekintem anyanyelvemnek, mert mióta magamat tudom, legnagyobb számban magyar nyelvű emberekkel vagyok körülvéve, magyar nyelven végeztem az általános iskolát, és magyar barátaim vannak többségben.

TM: Szabadon használhatod-e anyanyelvedet a mi falunkban? (ti. Muzslán)

AK: Muzslán az utóbbi években nagymértékben megnövekedett a szerb lakosok száma. Egyre több a vegyes házasságok száma, s ha csak az egyik szülő szerb nyelvű, akkor a gyermek is nagy valószínűséggel szerb nyelvű lesz. Ha bemegyek egy boltba vagy a pékségbe, nem tudom, melyik nyelven köszönjek, mert ha magyarul szólalok meg, akkor legtöbb esetben kimeresztett szemmel néznek rám az elárusítók. Nagyon sokszor előfordult már az is, hogy a magyar elárusítóval szerbül kommunikáltam, mert nem tudtuk, mely nyelven szólítsuk meg egymást.

TM: Szerinted ki tekinthető kétnyelvűnek, s te kétnyelvűnek tartod-e magadat?

AK: Szerintem kétnyelvűek azok az emberek, akik tökéletesen beszélnek két nyelvet. Ismerik mindkét nyelv szókészletét, nyelvtanát s a szavak megfelelő használatát, és napról napra váltogatva használják e nyelveket, ha az alkalom megkívánja. Jómagam kétnyelvű vagyok, sőt szerintem a muzslai lakosság egészében nézve kétnyelvű. Rá vagyunk kényszerülve, hogy mind a magyart, mind pedig a szerbet a mindennapok során használjuk, s ezáltal csiszoljuk mindkét nyelvet. Vagy rontjuk egyik nyelvvel a másikat."

Ez utóbbi megállapítás különösen érdekes a nyelvhasználók nyelvi tudatosságának szempontjából.

Összegzés

A kutatás egyik eredményeként mindenképpen leszűrhető az az eddig is ismert tény, mennyire kifejezett a pedagógusok, az oktatók, a nyelvszakos tanárok felelőssége, ugyanakkor feladata a nemzedékek nyelvi kultúrájának pozitív befolyásolásában, a befogadó és sokoldalú, pozitív hozzáállás kialakításában (vö. CZIBERE 2000; 59). Az adatok alátámasztották azt a feltételezésünket, hogy az adatközlők ambivalens módon ítélik meg a saját nyelvi kompetenciájukat: vannak, akik elítélik ugyan a kódváltást mások s akár a

saját kommunikációjuk során, ugyanakkor önkritikus nyilatkozataik arról szólnak, hogy a mindennapi beszéd részének tartják ezt a kontaktusnyelvi jellemzőt. A vajdasági fiatalok jelentős része tudatosan vállalja a kódváltást mint a nyelvhasználat természetes velejáróját. A kutatás módszertani aspektusaként kiemelhető a kérdőíves kutatás során a felkínált változók pontos megfogalmazásának a fontossága, hiszen a kérdőíves vizsgálat érvényessége nagyban függ tőle (vö. VARGHA 2000: 236). Ide tartozik az is, hogy a kérdések megszövegezésekor nem tettünk különbséget az egyes kódváltástípusok (kontextuális és metaforikus) között, célunk az volt, hogy az adatközlőket egyszerű és tömör megfogalmazású kérdésekkel ösztönözzük a beszélt nyelvi stratégiák felismerésére és minősítésére.

Irodalom

BARTHA Csilla (1999): A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

CZIBERE Mária (2000): A nyelvi attitűd vizsgálata középiskolások körében. = Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. Szerk.: Borbély Anna. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 55–65.

KISS Jenő (1995): Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

MÁRKU Anita (2009): A kódváltáshoz kapcsolódó attitűdök és mítoszok a kárpátaljai magyarság körében. = Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. Szerk.: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga. Tinta Könyvkiadó, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, 373–381.

NAVRACSICS Judit (2007): A kétnyelvű mentális lexikon. Balassi Kiadó, Bp.

PRESINSZKY Károly (2009): Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. = Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. Szerk.: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga. Tinta Könyvkiadó, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, 241–249.

RAJSLI Ilona (2004): Középiskolásaink kis- és nagyközösségi nyelvhasználati mintái. = Tanulmányok a kétnyelvűségről II. Szerk.: Lanstyák István és Menyhárt József. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

RAJSLI Ilona (2011): Kódváltás a vajdasági magyarok nyelvhasználatában. Hungarológiai Közlemények. 4. 108–120.

TÓDOR Erika Mária (2005): A kódváltás és az aszimmetrikus kétnyelvűség nyelvpedagógiai összefüggései. = Magyar Pedagógia. 105. évf. 1. 41–58.

VARGHA András (2000): A Kárpát-medencei nyelvhasználat kérdőíves vizsgálatai: módszertani csapdák és ínyencségek. = Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. Szerk.: Borbély Anna. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 231–239.

EXAMINATION OF ATTITUDES TOWARDS CODE-SWITCHING AMONG YOUNG PEOPLE IN VOJVODINA

In this study we look at the relationship between code-switching and language attitudes. The concept of attitude has been transferred to the field of linguistics from social psychology, and its research has played an increasingly important role. In a bilingual or multilingual environment the strategies of language choice and code-switching are greatly influenced by the language users' attitude, that is, by how they choose from the available languages, to what extent they employ code-switching and what kind of value judgements they develop towards it. In the present research in addition to participant observation and interviews, we also used the questionnaire method; we conducted our survey among young people in Vojvodina. The mapping of the opinions of those in the selected target group (mainly university students preparing to take up teaching, or future teachers of Hungarian language) is important because this is the layer which will have a truly responsible role in forming the future generation's attitude.

Keywords: sociolinguistics, language choice, code-switching, language attitude, bilingualism, types of language contact. Vojvodina, young peoples' language use

ANALIZA ODNOSA VOJVOĐANSKE OMLADINE PREMA PROMENI KODOVA

U radu nabrajamo primere međusobne povezanosti promene kodova i jezičke atitude. Pojam atitude je u lingvistici preuzet iz socijalne psihologije i njeno istraživanje igra sve važniju ulogu. U dvojezičnoj ili višejezičnoj sredini na strategiju izbora jezika i alternacije kodova uveliko utiču atitude govornika: kako će izabrati među jezicima koji stoje na raspolaganju, u kojoj meri se koriste promenom kodova, koje vrednosne sudove donose u tom smislu. U toku ovog istraživanja, sem do sada korišćenih posmatranja i intervjua, koristili smo i metodu anketiranja, i to među vojvođanskom omladinom. Prikupljanje mišljenja izabrane ciljne grupe (uglavnom studenti koji se spremaju na pedagošku karijeru, odnosno budući profesori mađarskog jezika) važno je jer upravo ova grupa imaće odgovornu ulogu u formiranju atitude buduće generacije. Ova faza istraživanja je važna i zbog toga što podacima podupire dosad već uočenu suprotstavljenu tendenciju koja se javlja između formulisanja mišljenja i svakodnevne prakse.

Ključne reči: sociolingvistika, izbor jezika, promena kodova, jezičko ponašanje, dvojezičnost, tipovi jezičkih kontakata, Vojvodina, jezičko ponašanje mladih.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 08. 27. Közlésre elfogadva: 2013. 09. 20.

Hungarológiai Közlemények 2013/3. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2013/3. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 811.511.141 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

LÁNCZ IRÉN

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
lancz@nscable.net

CSANTAVÉR HELYNEVEINEK ÉLETE

The Physiology of Place Names in Csantavér

Život toponima Čantavira

A dolgozat első része röviden, teljességre törekvés nélkül összefoglalja, miként alakult a névtani szakirodalomban a földrajzi név és helynév terminusok használata, és hogyan rendszerezték egyes szerzők a névanyagot. A második rész Papp György földrajzinév-kutatásaival foglalkozik. A harmadik rész a névélettannal kapcsolatos néhány kérdést taglalja. A negyedik rész részletesen bemutatja a csantavéri népi helynevek motivációját és a nevek változását. A névanyag forrása a *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 2. Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára*, mely kiegészült a szerző gyűjtésének adataival.
Kulcsszavak: földrajzi név, helynév, helynévcsoportok, névélettan, helynévadás, motiváció, információtartalom, névváltozatok, névrövidülés, újabb helynevek.

Földrajzi név vagy helynév?

A szakirodalomban eltérések vannak e névtani fogalmak értelmezésében és meghatározásában, valamint e névfajta rendszerezésében.

Lőrincze Lajos a földrajzinév (sic!) terminust használja sokat idézett tanulmányában: „A földrajzinevek – a táj különböző részeinek, illetőleg a tájban található természetes és mesterséges alakulásoknak megkülönböztető nevei – keletkezésének oka ugyancsak gyakorlati: az ember tájékozódni akar a tájban, s ezt a táj legfeltűnőbb felszínalakulatai segítségével éri el" (LŐRINCZE 1947; 3). Az első jegyzetben megjegyzi, hogy a földrajzi név terminust használja a helységek, dűlők, hegyek és vizek stb. összefoglaló nevéül,

és ezt ajánlja használatra, mert megfelelőbbnek tartja a *helynév* terminusnál, egyrészt mert ez az elnevezés kevésbé alkalmas a földfelszín formáinak jelölésére, másrészt mert a *helynév* szót nem egységes értelemben használták, és „hol *helység*-, hol *dűlőnevet,* hol pedig mind a kettőt jelentett" (LŐRINCZE 1947; 30). A nevek csoportjait is kialakította: megkülönböztetett természeti, műveltségi és eseményneveket.

Kálmán Béla is *A nevek világa* című névtani összefoglalójában a Lőrincze javasolta szakszót használja (de nem veti el a helynév megnevezést sem, és ezt is használja a szövegben), rendszerezése azonban újat hoz. A következő földrajzinév-típusokat dolgozza fel a *Földrajzi nevek* című fejezet alfejezeteiben: ország- és tartománynevek, népnevek, víznevek, hegynevek, helységnevek, utcanevek és dűlőnevek (KÁLMÁN 1973).

Inczefi Géza is a földrajzi név megjelölést használta monográfiájában, és a nevek tipizálásakor Lőrincze rendszerét veszi át, de bővíti is. Könyvének *A földrajzi nevek tipológiája* című fejezetében ezt olvashatjuk: „A földrajzinév-kutatásban a tipológia valamely területi egység névadásának jellemzésére és más vidékek neveivel való összehasonlításra alkalmas. Valamely terület névadásának jellemzését minden kutató a névtípusok bemutatásával végzi" (INCZEFI 1970; 71). Az élő és a történeti neveket együtt tárgyalja. „A nevek tipológiája leginkább jelentéstani rendszerezésen alapul, az alaktani szempont csak másodrendű, és kisebb területi egységnél figyelmen kívül hagyható. Így egy csoportba kerülhetnek az alakilag eltérő nevek [...]" (INCZEFI 1970; 71). A következő csoportokat alakította ki:

I. Természeti nevek (víznevek: állóvizek, folyóvizek, mocsarak, mesterséges vízmedrek; földnevek: felszínnevek, talajnevek, testrésznevekből alakult nevek, helyzetviszonyító és alakmeghatározó nevek, növény- és állatnevekből alakult nevek, birtoklástörténeti nevek),
II. műveltségi nevek (foglalkozásnevek, létesítménynevek, eseménynevek),
III. asszociációs nevek,
IV. kategorizálhatatlan nevek.

Új szempontot is figyelembe vesz, és megkülönbözteti a direkt és indirekt nevek csoportját. A direkt nevek vízből, földből kiinduló szemlélettel jönnek létre, valamely tulajdonságának megjelölése. Az indirekt nevek esetében növény, állat, birtoklás, felhasználás vagy a földhöz kapcsolódó asszociáció a víz vagy föld meghatározója. „E két névtípus elkülönítésével a vizsgált terület névadásának alapvető vonásait tárhatjuk fel, mert nem csupán az világlik ki, hogy a táj valamely alakulatának mi a tipikus neve e tájon, és ez milyen megterheltségű, hanem arról is tájékozódhatunk így, hogy a névadás leggyakrabban milyen szemléletű módon alakul valamely vidéken" (INCZEFI 1970; 73).

A Magyar Néprajzi Lexikon *földrajzi név* címszava mellett áll a *helynév* elnevezés, mintha szinonimák lennének. A meghatározás pedig: „a táj különböző részeinek, ill. a tájban található természetes és mesterséges alakulatoknak (hegységek, hegyek, dombok, halmok, völgyek, síkságok, erdők, mocsarak, rétek, szántók, árkok, gödrök, kutak, források, folyóvizek, tavak, városok, falvak, majorok, utak, utcák, terek, hidak stb.) megkülönböztető neve. Legfontosabb csoportjai: *1. természeti nevek: a)* víznevek, *b)* földnevek; – *2. műveltségi nevek: a)* foglalkozásnevek, *b)* létesítménynevek; – *3. asszociációs nevek; – 4. eseménynevek*" (ORTUTAY 1979; 225). Bárth János a szócikkben Lőrincze Lajos, Inczefi Géza, Kázmér Miklós és Végh József műveit tünteti fel. Azaz a lexikon is átveszi a hagyománynak megfelelő terminust (de feltünteti a másik szakszót is) és csoportosítást.

A magyar nyelv könyve második kiadásának névtani fejezetében (*Névtani ismeretek*, szerzője Király Lajos) a földrajzi név és helynév szinonimaként szerepel. *A földrajzi nevek* alcímmel kezdődő rész első mondata így hangzik: „A magyar földrajzi nevek vagy **helynevek** története hasonló a személynévadás történetéhez" (A. JÁSZÓ 1994; 508). A helynév a kiemelt terminus, és a következő mondatban helynévkutatásról esik szó. Az összefoglaló két részt tartalmaz: a község- és városneveket meg a belterületi és külterületi neveket. Az utóbbiak között van szó a természeti és a műveltségi nevekről, valamint az eseménynevekről. A természeti nevek – a meghatározás szerint – a földfelszíni alakulatokat, a tájrész növényzetét, állatvilágát, talaját stb. nevezik meg. A műveltségi nevek közé sorolja a szerző a helységek belterületén levő utcák, terek, hidak és egyebek elnevezését, azaz az olyan építmények nevét, melyek az ember természetátalakító munkájára utalnak. Az eseménynevek csoportjába pedig azokat a neveket sorolja, melyekhez megtörtént vagy elképzelt esemény kapcsolható.

J. Soltész Katalin rendszerezésében a fölérendelt fogalom a helynév, és ennek egyik csoportját alkotják a földrajzi nevek. E csoportba sorolja a természetes és mesterséges földfelszíni alakulatok nevét. A közigazgatási nevek közé tartoznak az országnevek, kisebb egységek nevei, azaz a tartományok, megyék, kormányzóságok neve és a helységnevek. A helynevek harmadik csoportját alkotják a városrész-, utca- és építménynevek (ezek közé sorolja a hidak és épületek – templomok, kolostorok, várak és középületek nevét, és egy új névfajtát, az állomásnevet). A negyedik csoportban kapnak helyet a földön kívüli helynevek.

Juhász Dezső is a helynév terminust használja: „A magyar névtudomány jelentős eredményeket mondhat magáénak elsősorban a két központi témakör: a helynevek és a személynevek tanulmányozásában" (JUHÁSZ 1988; 5).

Hajdú Mihály névtanában *A nevek rendszere* című fejezetben áttekinti a ma elfogadott tulajdonnévfajták kialakulásának történetét, és megjegyzi,

hogy „a terminus technikusokat is sokszor ellentmondásosan használjuk" (HAJDÚ 2003; 150). A fejezetet azzal zárja, hogy „az alábbi névcsoportokban állapodhatunk meg", s következik a csoportosítás. Második csoportként a helyneveket említi. A helynevek négy csoportját *A tulajdonnevek köznevesülése* című fejezetben sorolja fel, ezek pedig: 1. országok, tájak, földrajzi egységek, vidékek, hegyek, folyók neve, 2. városnevek, 3. városon belüli helyek neve és 4. mitológiai helyek neve.

A helynév terminust használják más szerzők is, például Balázs Géza és Hoffmann István is. Úgy tűnik tehát, hogy a mai szakirodalomban megszűnt a korábban tapasztalt ellentmondásosság a terminusok használatában.

A vajdasági adattár és Papp György névtani kutatásai

A Hungarológiai Intézet nagy vállalkozása volt a Vajdaság földrajzi neveinek összegyűjtése és közzététele. Az első kötet 1975-ben jelent meg. Miután az intézet egyesült a Magyar Tanszékkel, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete kiadásában jelent meg az adattár többi kötete.

A kötetek címében a földrajzi név szerepel: *Vajdaság földrajzi neveinek adattára* főcímmel jelent meg a 14 kötet (1975 és 1989 között). A 15. kötet címe nem követte a sorozat címadását, de ebben is a földrajzi név szerepel, mint a többi kötetben (*Vajdaság helységeinek földrajzi nevei. Bánáti földrajzi nevek*). Az adattár Rajsli Ilona szerkesztésében jelent meg 2011-ben a Bölcsészettudományi Kar és a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék kiadásában.

Az adattár 8. és 14. kötetét Papp György szerkesztette, e két kötet Kanizsa és környéke névanyagát tartalmazza. Az adatgyűjtésben biztosan ő maga is részt vett, és a kötetekben benne vannak azok a nevek is, melyeket ő is ismert, és sokat tudott róluk is meg azokról az objektumokról is, melyeket jelölnek. Ezeket nem is kellett másoktól gyűjtenie.

Az adattár köteteinek legnagyobb részét Penavin Olga és Matijevics Lajos szerkesztette. Mindkettőjüknek több névtani tanulmánya van, és mindketten a földrajzi név szakszót használták. A tipologizálás kérdéseivel nem foglalkoztak, az adatokat a hagyományoknak megfelelően rendszerezték. Penavin Olga több tanulmányában foglalkozott a földrajzi köznevekkel, Matijevics Lajos pedig a vízneveket kutatta. Tanszékünk két tanárát azonban nemcsak azért szükséges megemlítenünk, mert szerkesztői voltak a nagy jelentőségű kiadványoknak, hanem azért is, mert minden bizonnyal ők is hozzájárultak ahhoz, hogy Papp György helynevekkel foglalkozzon. Az adattár köteteinek tervezésekor magától értetődő volt, hogy a kanizsai anyag összegyűjtését és az adattár megszerkesztését az akkor még fiatal kanizsai munkatársra bízták.

Kanizsa helynévanyagával Papp György először a 60-as években foglalkozott, tanulmánya *Kanizsa és vidéke földrajzi neveinek általános sajátságai* címmel jelent meg a HITK első számában (PAPP 1969). A tanulmány címéből következik, hogy a 60-as évek nyelvészeti hagyományait követte a terminushasználatban, és a következő névtípusokat sorolja fel (példák bemutatásával): természeti eredetű, személyi eredetű és ragadvány jellegű helységnevek, külterületek nevei, műveltségi nevek, építmények, személyi eredetű nevek (itt utcanevek szerepelnek a példákban), foglalkozásnevek, eseménynevek és belső nevek (utak, utcák, terek nevével).

Papp György tanulmányának egy része a hivatalos és a népies, természetes névanyag viszonyát taglalja. A kétféle névanyag között három variációt ismert fel. A lehetséges változatok: 1. a hivatalos névadás mellett létezik egy népies elnevezés is, néha több is, a mindennapi érintkezésben kiszorítja a hivatalos nevet; 2. csak hivatalos elnevezés létezik, ez a műveltségi neveknél általános; 3. az adott objektumra csak népies név létezik. Ez főleg a külterületi térszínformáknál jelentkezik (PAPP 1969; 47).

A földrajzi nevek jelentőségével kapcsolatban a következőket írta: „A földrajzi névrendszer igen nagy értékű, mert erősen konzervatív jellegű, és megőrzi a településtörténet mozzanatait, terjeszkedését, a vidék természeti adottságait. Kikövetkeztethetjük belőlük a lakosság nemzetiségi, szociális összetételét, a hagyományokat, eseményeket stb. Az avatott vizsgálat a nevek időbeli rétegződését is tisztán ki tudja következtetni" (uo.). Ezt Hadrovics Lászlóra hivatkozva fogalmazta meg (Hadrovics László: Történelem és művelődés a földrajzi nevekben, Nyr. 88 évf. 3. szám). A teljes névrendszer magyarázatához két forrás és két módszer szükséges: az írásos emlékek, valamint a „szájhagyományban élő és öröklődő anyag felkutatása" (PAPP 1969; 47). Ez az eljárás heterogén, írja. „Nyelvészeti szempontból ugyanis a leglényegesebb a lakosság, a nyelvi közösség viszonya a névrendszerhez." (Lőrinczére hivatkozik, aki szerint a nyelvészt a nevek születése, változása és elmúlása érdekli.) A nevekből ugyanis kikövetkeztethetjük a névadás nyelvi logikáját. A vizsgálat szemléletéről írva a 60-as évek szakirodalmára is hivatkozik: Timaffy László és Németh Imre munkájából, *A földrajzi nevek gyűjtésének módszertani tanulságai* című, a Magyar Nyelvőr 92. évfolyamában megjelent tanulmányából is tanult a földrajzi nevekről és kutatásuk mikéntjéről.

A hivatkozott szempontoknak megfelelően Papp György két névcsoportot különböztet meg, az élő, természetes névanyagot és a mesterséges, holt névrendszert. „A természetes eredetű névrendszer neveinek jelentése kapcsolatban van a tájegység valamilyen karakterisztikus vonásával, öröklődik és újabb elemekkel gazdagodik. Megnyilatkozik bennük a nyelvi közösség teremtő ereje, szellemessége és gyakran az érzelmi tartalom is" (PAPP 1969; 48).

A kanizsai nevekkel még néhány tanulmányban foglalkozott Papp György (PAPP 1974a, 1974b). Az asszociációs nevek megnevezéseként átvette Kázmér Miklós terminusát, és a tanulmány címében a *képzettársítással keletkezett földrajzi nevek* szakterminust tünteti fel. De nemcsak rá hivatkozik, hanem egyéb összefoglaló munkákra is, Pesti János és Penavin Olga tanulmányait is felhasználta. A neveknek három nagy csoportját különböztette meg, a tájhoz kapcsolódó neveket, a birtokosra és a belterület lakosságára vonatkozó nevek csoportját, valamint bevezet egy átmeneti kategóriát, amelybe a népetimológiával keletkezett neveket, a tréfás szóalkotásokat és az obszcén neveket sorolta. Víznevekkel is foglalkozott, és összegyűjtötte a Tisza jugoszláviai szakaszának neveit. A nevek bemutatásakor „a földrajzi névtudomány nagyjainak" elméleti tanulmányaira támaszkodott. Az elnevezéseket a korabeli szakirodalom tipológiája szerint mutatta be, és nemcsak a természetes és műveltségi nevek kategóriája szerint rendezte őket, hanem ezeken a csoportokon belül is olyan alcsoportokat határozott meg, mint Inczefi Géza. Azaz a természetes nevek csoportjában felsorolja az alakot és a nagyságot kifejező neveket, a testrészekből alakultakat, a helyzetviszonyítókat, valamint a víz és part természetére és minőségére vonatkozó neveket, a műveltségiek között pedig többek között az állattartással, a halászattal, az iparral, a folyószabályozással, a kereskedelemmel kapcsolatos neveket, valamint az eseményneveket és az asszociációval létrejött neveket sorolja fel. Inczefit követte abban is, hogy bemutatta a nevek nyelvtani és szerkezeti sajátságait.

Papp György az adattár több kötetéről írt ismertetőt (Bácstopolya, Kishegyes, Zenta, Temerin, Becse és Gombos).

Egy 1996-ban megjelent drávaszögi szólásokkal foglalkozó tanulmányának címében már a *helynév* szakszó van (*A drávaszögi helynév elemű szólások szerkezeti, használati jellemzői.* Tanulmányok, 29. füzet, 40–49.), és később is a helynév elnevezést használta *(Mit tehetünk és mit kell tennünk helyneveinkért.* Hungarológiai Közlemények, 2002. 4. sz., 99–104.). Tehát igazodott a fokozatosan elfogadott terminushoz.

A névélettan kérdései

Az antropológiai nyelvészet egyik kutatási területe a helynevek élete, és bemutatja, miként keletkeztek a nevek, mi motiválta létrejöttüket, milyen okok miatt és miként változik e névtípus.

A helynevek sok mindent megőriznek és elárulnak a táj múltjáról és jelenéről, és ebből következően több tudomány támaszkodhat a névtan nyújtotta ismeretekre. „A földrajzi név tudományos jelentősége abban áll, hogy fontos

adatai lehetnek a történeti földrajznak, a település-, művelődés- és agrártörténetnek, valamint a nyelvtudománynak és a néprajznak. A földrajzi név elemzésével sokat tudhatunk meg egy-egy terület régi természeti viszonyairól: növényzetéről, állatvilágáról, vizeiről; egykori birtokosairól, birtoklási rendjéről, határhasználati formájáról, termeléséről; elpusztult településeiről; régi lakosságának nemzetiségéről, társadalmi viszonyairól" – olvashatjuk a Néprajzi Lexikonban (ORTUTAY 1979; 225). Balázs Géza is írt arról, hogy a nyelvészet számára is fontosak a helynevek, mert vizsgálatuk, különösen a helynevek antropológiájának vagy pragmatikájának („a névvel élésnek") fontos nyelvészeti törvényszerűségek levonására ad lehetőséget. A földrajzi környezet és az ott lakó közösség között szoros a kapcsolat, és ez a kapcsolat a helynevekben tükröződik. „A helynév létrehozásának alapvető motivációja: tájékozódás, eligazodás szempontjából a tér strukturálása. Fontos kognitív szempontról van szó: hiszen az eligazodás minták alapján történik, és a túlélést szolgálja" (BALÁZS 2008; 349).

A helynevek motivációja és információtartalma a helynevek jelentésének komponense. Az egyik motiváció a tér kisajátítása és a térben való tájékozódás szükségessége. A helynév teszi lehetővé a táj tagolását, és segíti a benne való tájékozódást. Balázs Géza a motivációk között említi a jeladás ösztönét is, és szól arról is, hogy a névadás „magában rejthet művészi, alkotói (jelen esetben nyelvi kreativitást mozgásba hozó) funkciókat" (BALÁZS 2008; 349). A helynevek életével kapcsolatban az idézett szerző a helynévcsoportok kialakulását (több hely közös nevének létrejöttét), a rövidüléses névadást, azaz névtorzítást, az alakváltozatok létrejöttét, az új névadás módjait, a népetimológia szerepét és a nevek átköltését (a „toponímiaköltészetet") mutatta be antropológiai nyelvészeti alapról megközelítve.

A névélettan kérdéseivel persze a fent említett szerzők is foglalkoztak. Lőrincze tanulmányának egyik fejezete a nevek keletkezésével, másik pedig változásukkal és „elmúlásukkal" foglalkozik. A földrajzi nevek állandósága, változása és elmúlása éppen olyan fontos kérdése a kutatásnak, írja, mint keletkezése. A név változásának oka, hogy megváltozik a környezet és az ember, valamint kettőjük viszonya, s e változások következtében a helynév eltűnhet, megváltozhat alakja és/vagy jelentése és jelölése, valamint új nevek is keletkezhetnek. Ha a táj jellege változatlan marad, a közösség megőrzi és hagyományozza a helynevet. A helynévismeret tekintetében azonban különbségek vannak a korosztályok és nemek szerint, de a foglalkozás meg a tevékenységi kör is meghatározó tényező. Inczefi is kutatta a közösség névhasználatát, valamint a fentebb említett élettani jellegzetességeket (változás, kihalás, differenciálódás) monográfiájának névélettani fejezetében (a tipológia is ebben a részben kapott helyet).

Kálmán Béla az 1000 körüli helynevektől indul el, és nyomon követi az egyes századokban bekövetkezett változásokat, és bemutatja azok főbb jellemzőit, példák egész sorával szemléltetve. Közben megállapítást tesz arra vonatkozóan is, hogy a földrajzi nevek egyes típusai közül melyek változnak meg ritkán (például a nagyobb folyók és hegyek neve). Érdekességük miatt külön figyelmet szentel a népetimológiával alakult helyneveknek.

Csantavér helyneveinek motivációja és változása

A továbbiakban a csantavéri helynevek életének néhány jelenségét mutatom be. A J. Soltész Katalin által kialakított rendszert fogadom el, és az ő terminológiáját használom.

Forrásom a már említett adattár 2. kötete, *Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára* (PENAVIN–MATIJEVICS 1976; 58–97), de magam is gyűjtöttem. Az adattárban található helyneveket két csantavéri magyartanár és egy Magyar Tanszék-es egyetemista gyűjtötte. (A tanárok közül az egyik az én magyartanárom volt. Egy alkalommal az volt a házi feladatunk, hogy gyűjtsünk csantavéri helyneveket – ez 1963 és 1965 között lehetett –, és emlékeim szerint csantavéri nagyapámnak, nagyanyámnak és egyik nagybátyámnak köszönhetően elég sok név került a listámra. Vagyis jómagam is hozzájárultam az adattár anyagának gyűjtéséhez.)

A csantavéri helynevek motivációja. – A helynevek keletkezésükkor motiváltak, „az önkényesség csak abban nyilvánul meg, hogy az elnevező szabadon választhat az elnevezés alapjául alkalmas attribútumok között" (J. SOLTÉSZ 1979; 25).

1. A földrajzi nevek. – A térszíni formákban Csantavér nem gazdag, a sík vidéken mégis vannak olyan nevek, amelyek a tájékozódást szolgálják. A határ a település kataszteri területén belül van, és mezőgazdasági művelés alatt álló terület. A határnevek általában birtoklási eredetű nevek. Vezetéknévből alakultak: Bozsik-négyöles, Oláh-négyöles, Pásztor-négyöles, Veréb-négyöles, Rudics-föld (Rudics Kálmán nagybirtokos nevéről), Verebek földje; vezetéknévből és becenévből alakultak: Bagi Misa földje, Fecsi Teca földje; Göcő Imre völgye ~ Göcők völgye: a kaszáló és szántó neve kétféleképpen használatos, teljes névvel vagy többes számú vezetéknévvel; a Kunbaji-föld nevű határrész és szántó nevét tulajdonosa, Dér Bóni ragadványnevéről kapta; a helye alapján kapta a nevet a Beltelek (ez a faluhoz legközelebb eső határrész). A Templomhegy szántóföld a helyéről, a Likas határrész és legelő a tulajdonosáról, a Gallér bizonyára alakjáról kapta nevét.

A *Sziget* földrajzi köznév egyedítő tulajdonnévi használatban él, akárcsak a Völgy.

A földrajzi nevekben csak azokat a növényeket vagy állatokat találjuk meg, melyeket hosszabb ideig egy helyre vetettek, illetve nagy szerepet játszottak a falu életében. A vizek neve nem jellemző a falura, csak a Csík-ér tartozik a csoportba. A névben a csík állatnév ismerhető fel. A Libajárás legelő volt a Csík-ér völgyében, és a Topolyai út két oldalán, a libákat azonban nemcsak itt legeltették, hanem a körülötte levő tarlón is; a valamikori legelő ma szántóföld. A Buzás nevű határrészen régen csak búzát termesztettek. De másmilyen növény is szerepet játszhat a névadásban. A Tarackos onnan kapta nevét, hogy rossz minőségű a földje, nem művelték, és állandóan gazos, tarackos volt. A juhászok legeltettek rajta. A Kukorék határrész és tanyavilág neve, az ott termő „kukorék" szerb nevű virágról nevezték el.

Az állattartáshoz kapcsolódnak a *rétek, legelők* és a *járások:* nagyságáról kapta nevét a Kiskaszálló és a Kisjárás. A Veréb-völgy vagy Veréb völgye a régi Veréb-tanyához tartozó területet szeli ketté. A kaszáló és szántó a tulajdonosról kapta a nevét. A Puszta nevet az motiválta, hogy nem volt tanya ezen a területen. A Plága uradalmi föld volt. Nincs adatunk a név eredetéről. A hely a névadó a Szabadkai föld esetében (a szabadkai határ felé van). A Közlegelő név arra utal, hogy a község volt a tulajdonosa. Az 1859-es térképen található a Nyomási nevű uradalmi föld.

Több gödröt is megneveztek a faluban: Válykok (a gödörből kiásott földből válykot vetettek), két Nagygödör van a faluban, az egyik a Klisza (és Szabadka) felé vezető úthoz közel található, és itt tartja évek óta előadásait a Tanyaszínház), a másik Nagygödör a Nagytemető mellett van, Temetőgödör néven is ismerik.

A Domb „kiemelkedés a Rózsás-tábla közepén" (67).

2. Városrész-, utca- és építménynevek. – A településrészek megnevezése: Elhelyezkedése alapján: Falu (központ), Faluvég. Létrejöttének ideje alapján jött létre az Újfalu név. A telek tulajdonosának vezetéknevéből keletkezett nevek: Fekecs-telep, Magossy-telep, Vasa-telep. A Csingágó falurész nevét sokféleképpen magyarázzák. Összefüggésbe hozzák az amerikai várossal, melyet az alvilági élet központjának tartanak. Ez a falurész a vele való hasonlóság alapján kaphatta nevét, ugyanis itt verekedő, veszekedő, izgága emberek laktak. Más magyarázat szerint az itt lakó szegény emberek közül sokan kivándoroltak Amerikába. Olyan magyarázatot is ismerünk, mely szerint az itt kialakított utcákban az urasági béreseknek és napszámosoknak csak egy-két házat sikerült felépíteniük, és ezek a házak csak „csüngtek-lógtak" a kijelölt házhelyeken. A telep a csüng-lóg szóból keletkezhetett. A Gréta-sziget falurész a Csík-ér valamikor mocsaras partján. „Nevét onnan kapta, hogy a salétrom annyira kiverte a házfalakat, hogy minden ház fehéredett tőle. Mivel a falunak ez a legszikesebb területe, szigetként hatott. A salétrom

úgy fehérlik, mint a kréta, azért lett Kréta sziget" (PENAVIN–MATIJEVICS 1976; 79). A falu nyelvében a *k* zöngésült, a név *g-vel* hangzik. A Kálvária falurészen állt a Kálvária. A Világos falurész „nevét onnan kapta, hogy a falu legmagasabb, dombszerű részén épült, amelyről jó és »világos« kilátás nyílt a falu bármely pontjára, de a község bármely pontjáról is világosnak látszik a telep" (96). A Palelula ~ Palilula falurész a Csík-ér völgyében. „Nevét egyesek szerint onnan kapta, hogy a telepet ellenőrző rendőrök közül egy, aki rosszul beszélt magyarul, mondotta: »Nem csinálnak azok semmit, csak ‚pale lule'«." „Mások szerint egy szerb ember nevezte el: »Pali lula!«. Ebből lett Palilula" (85).

Az utcanevek. – Az utcában levő épületről kapta nevét például a Szélmalom tér (utca), a Régi patika utcája, a Régi posta utcája és a Sutu-köz (olajprés volt az utcában). Az utca mérete is motiváció: Nagyutca, Kisutca, Szűk utca, Kutyaszorító[1] (a Kisutca másik neve), Kutyaszorító[2] (ez a Dabuk sor másik neve). Alakjáról kapta nevét a Ferde utca. Kora alapján nevezték el az egyik utcát, mert a többihez képest új volt, ez az Új utca, és ma is így nevezzük, bár motivációja megszűnt. Nemzetről kapta nevét a Rác utca és az Olasz utca (itt lakott egy olasz kocsmatulajdonos). Növényről is neveztek el utat: Epres országút. A hely is alapja volt a névadásnak: Alvég, Nagypart (az utca egyik oldala emelkedőn, parton épült). Jellemző tulajdonságról kapta nevét néhány utca. A Sár utca, a Csík-ér partján levő utca nevét onnan kapta, hogy a folyócska sokszor kiöntött, és minden évszakban sáros volt. „Régen Folyó utcának is nevezték, de ez a név már kihalt" (89). A Kangüdrösről ma is tudják a csantavériek, hogy „régen ide hajtották a kondát legelni, később itt vezetett a konda útja a Csík-ér partján levő és a falutól délre eső legelőkre. A disznók, főleg a kanok jól feltúrták" (75). A Kopasz sor a Rác utca része, az alacsony, vizes, kopár és fák nélküli területen kevesen építettek házat. Csantavéren is vannak olyan utcák, melyeket szomszédos települések nevével jelölnek, ezek kivezető utcák: Szabadkai út, Kanizsai utca, Zentai utca, Bajmocska (utca) 'Bajmoki utca', Zombori utca, Topolyai út, Tornyosi út, Oromi út stb. Az utcában levő kocsmáról kapta nevét a Zöldfa köz. Tárgynévből alakult a Csutkafalu (rövid és keskeny utca).

Külön csoportot alkotnak a *személynevekből kialakult* utcanevek. *Vezetéknévből* jött létre: Angyal köze, Csontos utca (az egyik magyarázat szerint Csontos Antal földje volt itt, a másik szerint az építkezések alkalmával sok csont került elő). *Keresztnévről*: Róbert sor (a föld tulajdonosának Szűcs Róbert volt a neve). *Ragadványnévből*: Pupi sor (a Balassa nevű családok ragadványnevéről), Perge Kata sora, Vasa sor, Dabuk sor, Kukac útja (egy selyemhernyó-tenyésztő ragadványnevéből jött létre a név). *Vezetéknévből és becenévből* jött: Rudics Laci útja, Bagi Petyi útja.

A régi állapotra utal a Düllő utcanév.

Dűlőutak. – *Vezetéknévből*: Rékli-négyöles (Rékli Gáspár és családja lakott a dűlő mellett). *Keresztnévből*: Róbert-négyöles. *Kocsmáról*: Rózsa-dűlő (Rózsa Sándor nevű kocsmáról). *Növényről*: Rózsás dűlő (névmagyarázatok: 1. ezen a területen sok volt a tüskés vadvirág, 2. a talaj összetétele miatt a beért búzaszem mindig világosabb, „keselyebb", rózsásabb volt, mint másutt). *Helyéről:* Hármashatár (Csantavér, Zenta és Kanizsa kataszteri határa találkozásánál).

Épületnevek, építmények. – Sok épület rendeltetéséről kapta nevét: Plébánia, Szárazmalom, Gőzmalom, Varga-malom, József-malom, József-gőzmalom, Nagymalom, Fogda, Szülőotthon; Strand, Csirkekeltető, Tyúkfarm, Gépállomás, Bas Andor patikája, Betyák Juszti mázsája, Szokola szódás, Nádaski gyógyszertár, Szövetkezet, Színház, Egészségház, Gyógyszertár, Virág Balázs, Ukrász, Lapátgyár ~ Biligyár, Képkeretező, Tejcsarnok, Tejesek (tejátvevő hely), Komvál, Bartók, Mendikusz, Siló, Tehénfarm.

Régen a csantavéri iskolának sok épülete volt. Az épületek neve változatosan alakult. *Vezetéknévből:* Cingráf-iskola, Rudics-iskola, Oláj-iskola (a tulajdonos lakóházát alakították iskolává). *Becenévből*: Samu-iskola (Fürszt Sámuel boltos és kocsmáros adta a telket az iskola építéséhez). A Jegyzőlaki iskola ~ Nagyiskola ~ Központi iskola névváltozatok létrejöttében az épület régi rendeltetését, nagyságát, valamint helyét ismerjük fel. Az Alsó iskola alacsonyan fekvő utcában volt. A *településrészről* kapta nevét a Csingágósi iskola ~ Dózsa-telepi iskola. Az *út vagy utca* motiválta a nevet: Kanizsai úti iskola, Topolyai úti iskola. Tárgynévből született a Csengettyűs iskola név (csengővel jelezték az órák kezdetét és végét, és csak ebben az iskolában volt csengő).

A *boltok neve is változatos. Vezetéknévből*: Romoda-bolt, Faragó-bolt, Basics-bolt ~ Basics boltja ~ Lali boltja (az utóbbi változat becenévből), Pásztor boltja (Pásztor Mátyásról), Graca boltja. *Becenévből*: Fábi bácsi boltja, Árpi bácsi boltja, Lali boltja. *Ragadványnévből:* Bolha Gyula boltja. *Vezetéknévből és becenévből:* Angyal Maris boltja, *számnévből*: Egyes, Ötös (a Földműves-szövetkezet 1. számú üzlete), *az áru alapján*: Vasas, Festékes.

A *kocsmák neve teljes névből:* Rózsa Sándor-kocsma, Bas Károly csárdája, Kozma Mihály kocsmája, Határ Vilmos csárdája, *vezetéknévből*: Romoda-kocsma, Faragó-kocsma, Angyal-kocsma, Dankó-féle kocsma, Guci-féle kocsma, Fehér-féle vendéglő, Figura-kocsma, Hatala-kocsma, *vezetéknévből és becenévből*: Fehér Jancsi kocsmája, *ragadványnévből*: Kuszu kocsmája. A tulajdonos *nemzetisége* motiválta a nevet: Olasz kocsma (Mario Rocco kocsmája). *Egyéb nevek*: Texas (sokszor volt verekedés a kocsmában), Nejlon (korábban Nagykocsma volt a neve, sokáig ez volt a falu előkelő vendéglője, már nem létezik), *növényről:* Zöldfa kocsma (több örökzöld fa állt előtte).

A házak tipikus megnevezése: *vezetéknévből*: Figura-ház, Dvorácskó-ház, Basity-ház, Sandrik-ház stb., *ragadványnévből*: Hadnagy-ház (Bakos Ferenc volt a tulajdonos), *foglalkozásról*: Ügyvéd-ház.

A tanyák neve hasonlóan alakul, mint a házak neve: *teljes névből*: Ozsvár Mihály tanyája, Vincer Sándor tanyája, *vezetéknévből*: Bozsik-tanyák, Dvorácskó-szállás, Bognár-szállás. *Egyéb*: Öreg-szállás (A Veréb család egyik ősének a tanyája volt.), Kisszállás (Kozma Pál földbirtokos kisebb tanyája).

A Csík-éren található *hidak* neve: *az utca nevéről*: Sár utca hídja, *becenévből*: Fercsi bácsi hídja (Szalóki Ferenc tanyája közelében), *épületről*: Vasúti híd, *útról*: Város útján levő híd (ez körülírás, és tkp. nem igazi helynév).

A *keresztek* is nevet kaptak: *teljes névből:* Oláh Péter körösztje, *vezetéknévből*: Fizik körösztje (Fizik Anna állította), Rudics-köröszt (Rudics Kálmán nagybirtokos emeltette), Verebek körösztje, Oláh körösztje (Oláh József emeltette), Körmösök körösztje, *becenévből*: Fábi bácsi körösztje (Földi Fábián emeltette), *anyagáról*: Vaskörösztˡ, Vaskörösztˀ, *az utca vagy út* nevéről: Kangüdrösi köröszt, Topolyai úti köröszt, *egyéb:* Község körösztje (a falu költségén emelték).

Régen sok *piac* volt a faluban, és külön nevük volt, nevüket az áruról kapták: Gabonapiac, Galambpiac, Baromfipiac, Csirkepiac, Birkapiac, Disznópiac, Túrópiac.

Összegzésként, nyelvi szerkezetüket figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a nevek között vannak olyanok, melyekben az előtag az *új* melléknév, mely jelzi keletkezésének idejét más objektumokhoz viszonyítva: Újfalu, Új iskola, Új parókia, Új patika, Új posta, Új téglagyár, Új utca. És ezekkel párhuzamosan vannak olyanok is, melyek a *régi* melléknévi előtaggal jöttek létre, és ezekkel a közösség utal a változásokra: Régi községháza, Régi parókia, Régi patika, Régi posta, Régi téglagyár. A *nagy* és a *kis* melléknév is – utalva a megnevezett objektum nagyságára –, több név jelzője: Nagygödör, Nagykocsma, Nagymalom, Nagyszállás, Nagyutca, Nagytemető; Kisjárás, Kiskaszáló, Kiskocsma, Kisszállás, Kisszövetkezet, Kistemető, Kis utca.

A nevek nagy része a birtokos nevéből alakult ki. A tulajdonnév és/vagy ragadványnév/becenév a földrajzi köznévvel alkot szerkezetet, és az utóbbi elemnek van információtartalma arra vonatkozóan, hogy milyen fajta objektum nevéről van szó: föld, dűlő, völgy, négyöles, szállás, út, utca, sor, köz, tanya, ház, bolt, csárda, kocsma, kereszt stb. Van azonban kivétel is, és a név alapján téves lehet az értelmezés, mert az utótag nem a jelölt objektum fajtáját jelöli: a Csutkafalu utca, a Templomhegy pedig szántó.

A földrajzi köznév tulajdonnévként is jelen van a névanyagban, mert csak egy van belőle Csantavér területén: Sziget, Domb és Forduló. Egyéb köz-

nevek is helynévként voltak vagy vannak még ma is használatban: Bakterház, Állomás, Egylet, Falu 'központ', Gépállomás, Kórház, Korzó, Komitét, Központ, Községháza, Malom, Mozi, Mázsa, Patika, Strand, Siló, Téglagyár, Templom és Vágóhíd.

Van példa arra is, hogy számnév tölti be a tulajdonnév szerepét: Egyes és Ötös (boltok). Ezek puszta jelnevek, ugyanúgy, mint a Csingágó, Gallér, Kangüdrös, Likas, Texas, Tisza, Vályokok vagy Világos, és nem árulják el, hogy a nevek melyik kategóriájába tartoznak. A csantavériek számára azonban meghatározott helyet jelentenek.

A névanyagban található néhány tréfás szóalkotás is: Biligyár, Lapátgyár, Rámagyár, Büdösbót, a Szárizik csárda, a Feketebugyi nevű kocsmanév vagy a Csutkafalu és Kezitcsókolom utcanév.

A csantavéri nevek között nincsenek eseménynevek.

A helynevek változása

1. Rövidülés: „A rövidüléses névadás (névtorzítás) voltaképpen detrakció (vagyis kihagyás, csökkentés), és gyakorlati oka lehet sok bonyolult, összetett név, illetve a beszédbeli ökonómia" (BALÁZS 2008; 351). A retorikában külön néven nevezett formája van a rövidítéseknek, törlődhet a szó eleje, vége vagy a belsejéből hangkapcsolatok. A csantavéri helynevekben a rövidülés másmilyen, a több elemből álló névből tűnik el a földrajzi köznévi elem vagy a jelző: Tűzoltóotthon > Tűzoltók, Új posta > Posta, Új téglagyár >Téglagyár, Tinka-kocsma > Tinka.

2. Differenciálódás: A név újabb elemmel bővül. „[E]gy nagyobb terület részeinek a régi név bővítésével való jelölését belső differenciációnak nevezhetjük a szakirodalomban" (INCZEFI 1970; 67): Kálvária – Kálváriadomb, Kálvária dűlő, Kálvária utca; Kanizsai út – Kanizsai úti iskola, Kanizsai iskola; Topolyai út – Topolyai úti iskola, Topolyai úti kereszt, Topolyai úti kocsma; Magossy-telep – Magossy-telep első utcája; Kulcsár-telep – Kulcsár-telep első/második/harmadik uccája.

3. A helynevek már nincsenek használatban, de az emlékezet megőrizte őket:

Út, utca: Krecskó Kálmán bácsi útja, Basity köz, Béres köze, Varga Horgosi útja, Város útja, Vasút utca, Bikaistálló utcája, Bordás Pista útja.

Épületek: Nincs meg az épület: Központi iskola, Központi óvoda, Alsó iskola, Csengettyűs iskola, Kanizsai úti iskola, Községháza (most másik helyen: Helyi Közösség), Állomás, Zsidótemplom, Zsidó iskola.

Más az épület rendeltetése: Bikaistálló, Cingráf-iskola, Csingágósi iskola (üresen áll), Texas, Betyák-kocsma, Mázsaház.

Boltok neve: Basity-bolt, Krausz-bolt, Áruház, Angyal Maris boltja, Bata ~ Cikta (cipőbolt), Bolha Gyula boltja (ragadványnévből), Pásztor boltja (Pásztor Mátyásról).

Kocsmák neve: Major-csárda, Vejner-féle kocsma ~ Vejner-kocsma ~ Vejner, Bartusz-kocsma, Károly-pince, Major-csárda.

4. A névváltozatok közül csak az egyik él még: a valamikori Albi-kocsma Tisza nevét használják még, de most Lovas klub ~ Lovasok (rövidülés történt); József-malom ~ Nagymalom ~ Fidelinka (az utóbbi van használatban); Káriusz-téglagyár ~ Régi-téglagyár ~ Téglagyár (az utóbbi maradt meg), Guci-kocsma ~ Vili-kocsma ~ Vili kocsmája ~ Texas (az utóbbi nevet ma is használjuk), Nyugati temető ~ Kistemető (az utóbbi név él), Keleti temető ~ Temető ~ Nagytemető (az utóbbi két elnevezés él), a Szöllősor és a Szöllők közül az előbbi van használatban.

5. Megváltozott a birtokviszony: Behr-ház, Frenklin-ház.

6. Új nevek is keletkeztek: Tyúkfarm, Csirkekeltető, Tejesek, Lovasok, Siló, Komvál stb.; a Mendikusz és a Bartók a hivatalos név rövidült változata.

Forrás

PEVAVIN Olga–MATIJEVICS Lajos (1976): Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 2. Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 58–97.

Irodalom

A. JÁSZÓ ANNA (1994², főszerk.): A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó, Budapest

BALÁZS Géza (2008): A helynevek antropológiai nyelvészeti szempontból. Nyr. 3. sz. 348–454. <http://nyelvor.c3.hu/period/1323/132307.pdf> (2013. VI. 5.)

BALÁZS Géza (2010): Helynévrövidülések, helynévtorzítások. Tetten ért szavak 16. <http://e-nyelvmagazin.hu/2010/08/16/helynevrovidulesek-helynevtorzitasok/> (2013. VI. 6.)

HAJDÚ Mihály (2003): Általános és magyar névtan. Személynevek. Osiris Kiadó, Budapest

INCZEFI Géza (1970): Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest

JUHÁSZ Dezső (1988): A magyar tájnévadás. Akadémiai Kiadó, Budapest

J. SOLTÉSZ Katalin (1979): A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest

KÁLMÁN Béla (1973³): A nevek világa. Gondolat Kiadó, Budapest

LŐRINCZE Lajos (1947): Földrajzineveink élete. Néptudományi Intézet, Budapest

ORTUTAY Gyula (1979; főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon II. Akadémiai Kiadó, Budapest
PAPP György (1969): Kanizsa és vidéke földrajzi neveinek általános sajátságai. HITK. 1. 47–53.
PAPP György (1974a): Képzettársítással keletkezett földrajzi nevek Kanizsán. Tanulmányok, 7. füzet, 79–91.
PAPP György (1974b): A Tisza jugoszláviai szakaszának nevei az országhatártól Adorjánig. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 18. 25–44.

THE PHYSIOLOGY OF PLACE NAMES IN CSANTAVÉR

In scientific literature there are differences between the uses of the two terms: geographical name and place name. In the first part of the paper the author shows, without aiming at completeness, how these terms have been used in the most important works, and also touches upon the differences in the systematization of the onomastic/toponymic corpus in Hungarian onomatology. In the second part, she talks about the registry of geographical names in Vojvodina, and briefly presents György Papp's onomastic research. Namely, György Papp was the editor of the 8th and the 14th volumes of the Registry; these two volumes contain the onomastic corpus of Kanizsa and its surrounding area. György Papp started on his place name research at Kanizsa around 1960, and published several studies in the field of place name research. The third part deals with onomatophysiological questions, a research field of anthropological linguistics. The fourth part presents place names at Csantavér, more precisely, the motivation for the naming of places in the various toponym groups, and the changes the names have gone through. The basis for the processing of the corpus was volume 2 of Vajdaság helységeinek földrajzi nevei (Geographical Names of Settlements in Vojvodina 2), and Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára (Registry of Geographical Names in Szabadka and its Surroundings) (1976). The paper reveals which the frequent patterns have been in giving names at Csantavér, and also shows that changes can be the result of shortening, differentiation and disappearance from use. Name changes can lead to the enrichment of the corpus too, since changes in our world can also create new place names.

Keywords: geographical name, place name/toponym, toponym clusters, naming places, motivation, information content, allonyms, name shortenings, newer toponyms

ŽIVOT TOPONIMA ČANTAVIRA

U stručnoj literaturi postoje razlike između upotrebe termina *geografska imena* i *nazivi mesta*. U prvom delu ovog rada autor prikazuje kako se ovi termini pojavljuju u najvažnijim stručnim radovima, kao i kakve razlike postoje u sređivanju građe naziva u mađarskoj onomastici. U drugom delu će biti predstavljen repozitorij vojvo-

đanskih geografskih imena, kao i onomastička istraživanja Đerđa Papa, jer je osmu i četrnaestu knjigu repozitorija on uredio. Ovi tomovi sadrže toponime Kanjiže i njene okoline. Sa ovom temom Đerđ Pap se počeo baviti oko 1960. godine, a narednih desetleća je objavio više naučnih radova iz onomastike. Treći deo ovog rada obrađuje jednu podtemu antropološke lingvistike: život naziva.

U četvrtom delu se prikazuju imena mesta Čantavira: motivacije toponima koji spadaju u različite grupe, kao i promene u nazivima. Osnovu obrađenog korpusa čini druga knjiga serije *Geografska imena vojvođanskih mesta – Toponimi Subotice i njene okoline* (1976). Rezultat ovog istraživanja će pokazati uobičajene obrasce davanja imena u Čantaviru. Videćemo da se promene mogu javiti sa skraćivanjem, diferenciranjem i nestankom imena iz upotrebe. Promena znači i obogaćivanje naziva toponima, jer sa promenom našeg sveta nastaju i novi nazivi mesta.

Ključne reči: geografsko ime, naziv mesta, grupe naziva mesta, život imena, davanje imena, motivacija, informacija, varijante imena, skraćenje imena, novi nazivi mesta.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 09. 15. Közlésre elfogadva: 2013. 09. 25.

Hungarológiai Közlemények 2013/3. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2013/3. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141-4 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

FINTA GÁBOR

Eötvös Loránd Tudományegyetem, TÓK
Budapest
fintula@gmail.com

IRODALOMÉRTÉSÜNK HAGYOMÁNYAIRÓL ÉS JELENÉRŐL[1]

On the Traditions and the Present State of our Interpretation of Literature

O tradiciji i sadašnjosti našeg poimanja književnosti

Az *Irodalomértésünk helyzetéről és a nemzeti szempontú irodalomértés esélyeiről* alcímmel rendezett konferencia felhívása szerint az irodalomtudomány és az irodalomról szóló beszéd 1970–80-as években kezdődő megújulása nem visszatért a magyar irodalmi kultúra vívmányaihoz, hanem végleg szakított azokkal. Dolgozatomban arra a kérdésre keresek lehetséges válasz(oka)t, hogy a nemzeti irodalomértés mely hagyományai azok, amelyek alkalmasnak mutatkoz(hat)tak volna, hogy a megújulás alapjául szolgáljanak. Az irodalomtörténet-írást a nemzet szolgálólányaként elgondoló koncepció Beöthy Zsoltnál éri el csúcspontját *A magyar irodalom kis-tükré*ben, amely ugyanakkor érdekesmód Taine felfogásának szemléleti jegyeit is hordozza. *Magyar irodalomismeret* című írásából próbálom rekonstruálni Horváth János irodalomtörténeti koncepcióját, illetve azt, hogy mely vonásaiban tarthatott volna érdeklődésre számot ez az elképzelés az irodalomértés későbbi fejleményei felől, és hogy a nemzeti klasszicizmus ideája miért nem engedte a koncepció történetiségre vonatkozó elképzeléseit érvényesíteni. Babits Mihálynak *Az európai irodalom történeté*t vizsgálva a két rész dinamizmusában rekonstruálom a szerző irodalomtörténeti koncepcióját és történetiségre vonatkozó elképzeléseit. Az utolsó szerző Szerb Antal, akinek írása jelzi, hogy a múlt században gyökerező nemzeti

[1] A dolgozat az Irodalmunk visszahódítása. Irodalomértésünk helyzetéről és a nemzeti szempontú irodalomértés esélyeiről című konferencián 2012. november 14-én elhangzott előadás jelentősen bővített és szerkesztett változata.

szempontú irodalomtörténet-írás, amely oppozíciós nemzetfelfogáson alapszik, az 1920–30-as évekre anakronisztikus lesz, jóllehet belátja, hogy a korábbi nemzetfelfogásnak megvolt a maga történelmi-szociológiai háttere, és megvolt a döntő fontosságú nemzetnevelő missziója annak idején. Szerb elsősorban a szellemtörténeti iskola ideáit igyekszik megfontolni, amikor eszmetörténeti, stílustörténeti és irodalomszociológiai szempontokat kíván érvényesíteni.
Kulcsszavak: irodalomtörténet-írás, irodalomértés, nemzeti, hagyomány, Toldy Ferenc, Beöthy Zsolt, Horváth János, Babits Mihály, Szerb Antal.

Az *Irodalmunk visszahódítása. Irodalomértésünk helyzetéről és a nemzeti szempontú irodalomértés esélyeiről* című konferencia felhívólevele szerint mai irodalomértésünk nagymértékben standardizálódott. Ennek legpontosabb jelzője, hogy az az elméleti keret, amely a felsőfokú oktatásban az irodalomértés kapcsán a legalsó (BA) szinttől egészen a doktorképzésig meghatározza a számon kért vagy elvárt tudást, nagyon is egyféle. Jómagam egyetemi és doktoriskolai éveimet abban az időszakban töltöttem, amikor a konferenciafelhívásban említett standardizáció zajlott. Úgy vélem, maga a konferencia az eltelt rövid, egy–másfél évtizedes időintervallum ellenére anakronisztikus abból a szempontból (legalábbis remélem, hogy nem tévedek nagyot), hogy mára mind az irodalmi-irodalomtudományi közbeszédben, mind az egyetemi oktatásban nyilvánvalóvá lett: az irodalomról való beszéd *egy*séges elméleti keretek közötti meghatározottsága olyan beszűküléshez vezet, amely magát a mindenkor élő irodalmat fosztja meg attól, hogy élő lehessen, mert a hagyománytörténést fosztja meg a jövőben történés esélyétől, vagyis attól, hogy idővel a jelenkor beszéde a szoborszerűvé merevedés helyett maga is a hagyománytörténés részévé válhasson, s a jövő számára beszédes múlt lehessen.

De hogy a szervezők kérdéseit pontosabban érthessük, érdemes visszatérni a konferenciafelhívás szövegére, annak címére, illetve a konferencia (a felhíváshoz képest) később artikulált címére. A felhívás címe a konferencia alcíme lett: *Irodalomértésünk helyzetéről és a nemzeti szempontú irodalomértés esélyeiről*, melyre magában a felhívásban a helyzetet körülírni próbáló sok „talán" közül a következők rímelnek közvetlen(ebb)ül: „Talán azt nehezményezzük, hogy tulajdon tradíciónk e standardizációs rendszerből jobbára kimaradt, s nem hisszük, hogy a XIX–XX. századi magyar irodalmi kultúra vívmányai, eredményei ne szolgáltathattak volna téglát és maltert az újjáépítéshez"; illetve: „Talán kételkedünk abban is, hogy a globalizáló megértésminták aggály nélkül alkalmazhatók az anyanyelvre épülő nemzeti irodalom területiumára, s egyáltalán nem hiszünk azokban a mechanikus, tükörszerű megfelelést sürgető mértékrendszerekben, amelyek mindegyre literatúránk elmaradottságát, megkésettségét mutatják ki."

A szervezők állítása szerint tehát az irodalomtudomány és az irodalomról szóló beszéd 1970–80-as években kezdődő megújulása, melynek célja az 1950–60-as évek meghaladása volt, külföldi mintákat követő módon ment végbe; az 1950–60-as évek törése után nem visszatért a magyar irodalmi kultúra vívmányaihoz, hanem, épp ellenkezőleg, végleg szakított azokkal. Explicite ez azt is jelenti, hogy a szervezők úgy vélik, ezek a korábbi vívmányok kellő alappal szolgálhattak volna az akkori legújabb magyar irodalom korszerű megértéséhez. A második idézett „talán" tulajdonképpen megismétli a felhívás korábbi globális–lokális szembeállítását, mely szembeállítást az első szöveghelyen érteni vélek, a másodiknál azonban bizonytalan vagyok a tekintetben, hogy az említett „értésmódok" mitől lesznek globálisak. Itt mintha a szó rájátszana a standardizációra, vagyis mintha olyan értésmódokról volna szó, melyek önmagukat az irodalomról való beszéd egyedül üdvös módjaként állítják – vagy esetleg bizonyos alkalmazók, például ezen értésmódok „importőrei" állítják annak. Mindenesetre kizártnak látszik, hogy a magyar irodalmi gondolkodáshoz kapcsolódó hagyomány ide sorolható volna, és a szervezők azt állítják, hogy viszont a nemzeti irodalom nem érthető, ha tetszik: nem szólaltatható meg az előbbi nyelveken, csak az utóbbihoz kapcsolódó módon. Egy fontos szóhasználati sajátságra hívnám itt fel a figyelmet: a felhívás úgy fogalmaz: „literatúránk". A szóhasználatnak azért van jelentősége, mert pontosan jelzi a szervezők elkötelezettségét a magyar irodalomtudomány nemzeti szempontú hagyományai felé, az olvasónak óhatatlanul eszébe juthat az irodalmunknak ezer évére utaló Toldy, akinek választott beszédhelyzete az eposzíró Vörösmartyéval („Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?") mutat rokonságot.

Félreértés ne essék: egyáltalán nem az irónia kedvéért elemeztem mindezt ily módon, s hoztam végül ezt a párhuzamot példának, hanem épp ellenkezőleg, azért, mert a felvetett kérdésen gondolkodva a felmerülő válaszlehetőségek feltétlenül szükségesnek mutatják, hogy megvizsgáljuk, a nemzeti irodalomértés mely hagyományai azok, amelyek alkalmasnak mutatkoz(hat)tak volna, hogy a megújulás alapjául szolgáljanak, s vajon mennyire nemzetiek, azaz lokálisak (a globális ellenében) ezek a megértésminták. Ami persze olyan óriási feladat, amelyre e dolgozat keretei között természetesen nem vállalkozhatom – ehelyett a magyar irodalomértés hagyományaiból emelném ki bizonyos szerzők olyan elképzeléseit, melyek a magyar irodalomtudomány-történet eddigi eredményei szerint megfelelően reprezentálhatják a szervezők említette hagyományt.

Fontos még hozzátenni, hogy mindezek alapján a szervezők, nekem úgy tűnik, nem az „importált értésminták" ellen emelnek kifogást, hanem az ellen, hogy ezek kizárólagos használata a magyar irodalomtudomány hagyo-

mányaival való szakítást is jelenti egyben, ami azért különösen érdekes, mert az egyik ilyen „importált értésminta" elvben épp a recepcióban rejlő hagyománytörténés mellett kötelezte el magát.

Fontosnak tűnik mindehhez még egy fogalmat kritika alá vonni: magát a nemzeti, illetve nemzeti literatúra, irodalom fogalmát; az irodalomtudomány története is azt mutatja ugyanis, hogy egyáltalán nem magától értetődő, hogy mit is kellene ezen a fogalmon értenünk.

Érdemes talán Toldyval, a magyarországi irodalomtörténet-írás atyjával kezdeni. Toldy számára az irodalomtörténet-írás a nemzeti identitást az eredet elbeszélésével megszilárdítani tudó nemzeti eposz múltformáló funkcióját applikálni képes tudományos mű, vagyis a hiányzó nemzeti nagyelbeszélés funkcióját is betölti. Akár az eposz narrátora, „egy történelmi közösség tagjaként és annak nevében beszél" (DÁVIDHÁZI 2004; 374). Ez az irodalomszemlélet az irodalmat, és ami a „nemzeti szempontú irodalomértés" felől nézve fontosabb, az irodalomtörténet-írást is végső soron a nemzet szolgálólányaként gondolja el.

Toldy irodalomtörténeti munkái más szempontból is meghatározzák a későbbi irodalomtörténet-írást, szemléletének ez a vonása azonban Beöthynél éri el csúcspontját, akivel *A magyar irodalom kis-tükré*ben, Horváth János szavaival: „egy huzamos tudománytörténeti fejlődés érte el tetőpontját, tiszta tudatra jutását" (HORVÁTH 1997; 15). Csak utalok rá, mert munkásságának ez a vonása érdekes aktualitást mutat ma, s mert irodalomtörténetét is jellemzi: valószínűleg elsőként szorgalmazta, hogy a középiskolai oktatást nemzeti alapra kell helyezni. Ha Toldynál a magyar irodalomtörténet tárgykörébe az a magyar nyelvű mű tartozott, ami egyben a nemzeti szellem megnyilatkozása is, Beöthy a nemzeti szellem *művészi* megnyilatkozásait sorolja ide. Ennek megfelelően a nemzeti ideál mellett a szép eszméjének igyekszik az iskolában teret biztosítani, mely törekvését Négyesy László a következőképpen jellemzi: „összeolvasztotta azt a nemzeti ideállal s az európai kultúrát és ízlésformákat magyarrá formálva árasztotta szét tanításunkra" (idézi: KÉKY é. n.; 68). A nemzeti szellemről vallott felfogását pontosan írja le Négyesy, s mondanom sem kell, dicsérőleg. A magyar lélek alaptulajdonsága, hogy képes minden idegen elemet magához hasonítani és a nemzeti érdek szolgálatába állítani. Így az irodalmi művek esetében is kérdés, hogy „mennyire fejezik ki a nemzeti jelleget, az eidoszt". A magyar irodalom története ugyanis ebben a felfogásban a magyar nemzeti lélek fejlődésének története. Szerb Antal ugyanakkor joggal jegyzi meg, immár bírálóan, hogy Beöthynél „ez a szempont is különös szintézisre jut a politikával és annak társadalmi hátterével", és valószínűleg abban is igaza van, hogy „[m]agyarság-felfogása a dzsentritársadalom vetülete volt" (SZERB é. n.[9]; 410–411).

Beöthy irodalomtankönyvének módszerét monográfusa, Kéky Lajos a következőképpen összegzi: „A biografikus módszer alkalmazásával elkerüli elődeinek azt a fogyatkozását, hogy egyes írók munkásságát műfajok szerint széttördelték, e helyett ő egységes, egész képet ad a tárgyalt írókról" (KÉKY é. n.; 84). Ma úgy mondhatnánk, hogy, valószínűleg pozitivista hatásnak köszönhetően, az életművet egyetlen nagy elbeszélésciklusként olvassa, ahol a szövegközi kapcsolatokat a szerző személye hozza létre. Valóban, ami irodalomtörténeti koncepciójának tudományos apparátusát illeti, az a pozitivizmushoz, leginkább Taine-hez kapcsolódik. Taine hármas felosztása helyett azonban, mely arra a kérdésre keres választ, hogy az irodalmi mű keletkezésekor milyen erők hatottak, Beöthynél négy erőt találunk: 1. nemzet(i)ség („a nemzetiség közérdeke", „*magyar nemzeti érdek*" [kiemelés az eredetiben: BEÖTHY é. n.[6]; 18–19]), 2. korszerűség (Taine: a környezet, a viszonyok, vagyis a taine-i miliő), 3. hagyomány (amit az író az elődöktől örökölt, Taine-nél a pillanat, a mű helye a hagyományban), 4. egyéniség (vö. KÉKY é. n.; 106). Utóbbi alatt a lángészt érti, a kategória bevezetése valószínűleg a romantika örökségére vezethető vissza, ami azonban a tárgyalt kérdés felől nézve igazán érdekes, az a faj- helyett a nemzet(i)ség-fogalom bevezetése. Taine-nél a faj fogalma egyrészt egyfajta közös alapot jelent a megértéshez (közös történelem, múlt), másrészt bizonyos faji alaptulajdonságok érvényesülését a klimatikus viszonyok által módosított alakban. Beöthynél a nemzet(i)ség fogalma a fajjal szemben nemcsak vérségi, hanem politikai köteléket is jelöl: „*A mai magyar nemzet történetileg alakult, de a magyar faj alakította s a maga képére alakította*" (kiemelés az eredetiben, BEÖTHY é. n.[6]; 21), vagyis telítődik politikummal, a jövő szempontjából nézve a millennium felől: ideológiával. Ahogy Dávidházi Péter joggal jegyzi meg, az eredetmítosz célja nem a múlt magyarázata, hanem a jelenlegi status quo, jelen esetben a kisebbségekkel, a kisebbségben levő nemzetiségekkel szemben a magyar primátus igazolása (DÁVIDHÁZI 2004; 865).

Beöthy irodalomtörténetét Négyessy László a következőképpen jellemzi: „Beöthynek sikerült a magyar irodalom folytonosságában élő nemzeti lelket megmintázni, szervezetet, idegrendszert adni neki, izmot és húst rakni, ékes, hímes ruhát adni reá, úgyhogy csak azt kell neki mondani: kelj fel és járj! s ez a történeti egyéniség kilép a könyv kereteiből és megszólal" (idézi: KÉKY é. n.; 90). A transzcendens magasságokba emelt Beöthy általános elismertségét pontosan jelzi, hogy műve életében hat kiadást ért meg, s 60. születésnapjára (1908) majd 700 oldalas tisztelgő kötet jelenik meg.[2] Hogy

[2] A kötet online is olvasható: <http://archive.org/stream/emlkknyvbethyzs00begoog#page/n684/mode/2up> (2012. 11. 06.)

„nemzeti, irodalmi vagy történeti" felfogása Trianon után sem változott, azt a hatodik kiadáshoz írt előszava igazolja (BEÖTHY é. n.[6]; 6–8), s jóllehet monográfusa 1925-ben úgy értékeli munkásságát, hogy „ebben a kis könyvben [*A magyar irodalom kis-tükré*ben] emelkedett, nemcsak Beöthy, hanem egész irodalomtörténetírásunk a legmagasabbra", mire Kéky monográfiája megjelenik, a szintézis elméleti koncepcióját megalapozni kívánó Horváth János, mint később látni fogjuk, már elhárítja ezt az örökséget, Szerb Antal pedig, mintegy megismételve Bodnár Zsigmond 1896-os véleményét, mely szerint „e munkácska nem más, mint a Toldy-féle irodalomtörténet édes-kedves kivonata" (idézi: KÉKY é. n.; 90), úgy jellemzi Beöthy munkáját, mint amelynek „felfogása Toldyéval versenyzik hatásban, ha nem is közelíti meg értékben" (SZERB é. n.[9]; 410). Mindezt lehet úgy értékelni, hogy a fenti értelemben vett nemzeti szempontú irodalomtörténet-írás az 1920–30-as évekre anakronisztikus lesz.

Horváth János azzal utasítja el a Beöthy-féle örökséget, hogy az a maga szempontját kívánta kiterjeszteni a teljes irodalomtörténeti folyamatra; igaz ugyan, hogy a magyar irodalomtudomány „a nemzeti eszme áramlási korában fejlődött ki, [...] a nemzeti eszmében nem csupán egyik, bár jelentékeny mozgatóját látja az irodalmi fejlődésnek, hanem kezdettől fogva tevékeny s legsajátabb erőforrását" (HORVÁTH 1997; I. 14); úgy látja, az „*irodalom fogalma nem állandó, hanem történelmileg alakuló, változó fogalom* [...] a nemzeti elv [pedig] nem kizárólag az irodalomé, nem saját elve az irodalmiságnak" (kiemelés az eredetiben: HORVÁTH 1997; 13, 14), vagyis rossz az a rendszerező elv, amely a nemzeti eszmét szeretné megtenni az irodalomtörténeti rendszerezés alapjául – vagy, tegyük hozzá, akár az irodalmi kritika alapjául, mivel e kettő meglétéhez köti valamely kor irodalmi tudatának létét. A rendszerezésnek szerinte két előfeltétele van, „a *tárgyi hűség* és az *önelvűség*" (kiemelés az eredetiben: HORVÁTH 1997; 17). A tárgyi hűség az *apriori* rendszerező elvet éppúgy kizárja, mint bármiféle szubjektivizmust, mivel pedig az irodalom időben változó jelenség, a rendszerező elvnek történeti elvnek kell lennie. Vagyis a tárgyi, a történeti hűség a változó mozzanatok számbavételére kötelez, mondja Horváth, ezzel szemben az önelvűség az irodalom fogalmi állandóságára utal, vagyis arra, ami minden irodalomban állandó. Az irodalmiság végső feltételét pedig abban látja, hogy létrejöttéhez mindig kell „[í]ró, írott mű és olvasó", vagyis az irodalmi alapviszonyt úgy határozza meg, hogy az: „*Írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével*" (kiemelés az eredetiben: HORVÁTH 1997; 20). Jól jellemzi a kor irodalomszemléletét, hogy Horváth úgy érzi, magyaráznia kell, miért gondolja az olvasót olyan tényezőnek, amely nélkül nincs irodalom, míg a

szerző és a mű esetében ezt nem tartja indokolandónak. Az olvasó beemelése az alapviszonyba a korban tehát egyáltalán nem magától értetődő, ugyanakkor annyit talán részletes elemzés nélkül is meg lehet kockáztatni, hogy az kapcsolatba hozható szellemtörténeti elképzelésekkel, még akkor is, ha a közös munka a Minervánál nem tartott sokáig. Horváth koncepcióját tekintve komoly következményei vannak az olvasó beemelésének, sok olyan dolgot állít, ami majd jóval később kerül az irodalomkritikai érdeklődés középpontjába, s amit a maga irodalomtörténetében sem sikerül aztán a rendszerezés meghatározó elemévé tenni. További részletes elemzés helyett hadd emeljek ki néhány, a dolgozat témája szempontjából fontosnak látszó részletet.

Horváth szerint, „[a]mit soha senki el nem olvasott, azt soha senki nem tarthatta irodalomnak" (HORVÁTH 1997; 23–24), vagyis egy mű csak akkor lép be az irodalmi életbe, mikor eljut az olvasóhoz. Az irodalmi viszony részesei körül pedig, ahogy az eljutás feltételei javulnak, „egy technikai apparátus fejlődik ki", „melynek célja a közvetítés gyakorlati megvalósítása, az irodalmi viszony üzembe hozatala, sőt hovatovább irányítása is. Mind e tényezők, melyek az irodalmi viszony létesítésében közreműködnek, együttvéve határozzák meg egy-egy korszak irodalmi *életét*" (kiemelés az eredetiben: HORVÁTH 1997; 25), melynek így az irodalomtörténet tárgyának is kell lennie. Érdemes itt arra felfigyelni, hogy Horváth észreveszi, az irodalom közvetített, s a hordozó befolyásolja azt, hogy mennyiben hathat. Ez összefüggésbe hozható azzal, amit ma medialitásnak nevezünk, s aminek a jelentőségére igazán csak az elmúlt években kezdett komoly figyelmet fordítani a hazai irodalomtudományi gondolkodás. Arra is érdemes felfigyelni, hogy az irodalmi mű létét a befogadáshoz köti, és ennyiben a jelentést nem származtatja a szerzőtől, miközben elismeri, a technika fejlődésével egyre inkább lehetséges, hogy a szöveg úgy kerüljön az olvasóhoz, ahogy azt a szerző kívánja, vagyis a keletkező szöveg esztétikájának, a genetikus elvnek, nem meglepő módon, nem enged teret, sőt, a rögzítettség hangsúlyozásával azt éppen kizárja.

Horváth szerint az, amit ő irodalmi készletnek nevez, vagyis az irodalmi múltnak a jelen számára rendelkezésre álló hagyatéka, amit valamely kor irodalmi élete abból, „magára nézve aktuálisnak tud, és az eleven irodalmi viszonyba bevon: *az* jelenti e kor szempontjából az *irodalmi hagyományt*" (kiemelés az eredetiben: HORVÁTH 1997; 26). Így minden korszak állást foglal vagy foglalhat a múltbeli készlettel szemben. Az irodalmi hagyomány ilyesfajta megképződését és folyamatos alakulását ma kánonképzésnek neveznénk.

Némileg egyszerűsítve, az említett és Horváthnál részletezett folyamatok fejleményeként jön létre az *irodalmi ízlés* és az *irodalmi tudat*. Irodalmi

ízlés alatt nem egyéni tetszést ért Horváth, hanem történeti fejlődményként gondolja azt el; az ízléskülönbségek összeütközése jelzi a korfordulatokat: „Rendelkezésére állnak e célból az egykorúak nyilatkozatai, bírálatai; könyvtári, könyvkereskedői és kiadói adatok, melyekből kitetszik, mi örvendett közkedveltségnek ez vagy amaz korban. De rendelkezésére áll ez adatoknál finomabb, s elmerülőbb megfigyelést igénylő, de egyszersmind közvetlenebb lenyomata az ízlésnek: *az irodalmi stíl"* (kiemelés az eredetiben: HORVÁTH 1997; 28). Vagyis tulajdonképpen azt igyekszik vizsgálni, hogy mit tartottak egy korban (irodalmi szempontból) értéknek – egy kor értékorientációs rendszerét ma divatos szóval paradigmának mondjuk, vagy ha úgy tekintjük, hogy itt egyben az írás és az olvasás lehetőségét akarja felvázolni Horváth, hiszen az irodalmi ízlés az nála, ami a múltból ma hat, „közkedveltségnek örvend", akkor párhuzamot lehet vonni azzal, amit a modern hermeneutika horizontnak nevez. Ehhez kapcsolódik a közös lelki forma másik jelensége, az *irodalmi tudat* (ezt máshol irodalmi *köz*tudatnak nevezi), amelyben mintegy eszméletre jut, magát szemléli az irodalom. „A korfordulatokat ízléskülönbségek összeütközése jelzi" (HORVÁTH 1997; 28), ezzel pedig az irodalomtörténész feladata is ki van jelölve: meg kell állapítania, hogyan alakult ki valamely irodalmi tudat, s utána milyen korszakos változásokon ment keresztül, mind a mai napig.

Természetesen nem állítható teljes bizonyossággal, hogy Horváth elképzelésének kiemelt elemei az irodalomtudomány későbbi fejleményei nélkül ma feltétlenül komoly érdeklődésre tarthatnának számot, a magam részéről (kora valószínűleg legtehetségesebb irodalomtörténészének) koncepcióját, legalábbis eddig a pontig, igen figyelemreméltónak találom. Pontosabban az ez után következő zárlatot és a megvalósult irodalomtörténetet, *A magyar irodalom fejlődéstörténetét* is annak találom, csak éppen más szempontból. Horváth végkövetkeztetései ugyanis jól mutatják, hogy egy mégoly fontos és innovatív teória is könnyen elbukhat a gyakorlat „vizsgáján". Horváth esetében arról van szó, hogy a történeti elv, mely a folyamatszerűségre helyezi a hangsúlyt, nem lehet egyben üdvtörténeti elv is, vagyis nem jelölheti ki a fejlődésnek azt a pontját, ahonnan nézve a rákövetkező kor szükségszerűen hanyatlástörténetnek tűnik. Persze könnyen lehet, hogy Horváth a maga korát és azt, amit ma megelőzőnek mondanánk, egységben szerette volna látni. Ez esetben viszont egy másik ellentmondásra kell felfigyeljünk, jelesül arra, hogy Beöthy nemzeti szempontját nem tartotta önelvű szempontnak, ami azt jelenti, hogy a Beöthy-féléhez képest már változott az irodalmi tudat. Ennek a változása pedig egyrészt korszakváltást jelöl Horváth szerint, másrészt nem idegen az irodalom változásától, ami azt mutatja, hogy a koncepció szerint *volt* korszakváltás. Valószínűleg arról van szó, hogy ez a korszakváltás

a századelőn (1908) éppen folyt, és Horváth képtelen volt az irodalmi tudat fejleményei felől már érzékelt és megfogalmazott változást az irodalomkritikában és az irodalomtörténetben érvényesíteni, később pedig a koncepciót már nem vonta kritika alá.

A baj tehát az, hogy, Horváth szerint „Arany János és Gyulai Pál a magyar irodalmi tudat már-már évezredes fejlődményének legtisztább s legteljesebb megtestesítői. Ott állanak ketten a fejlődés tetején, nemcsak mint író és kritikusa, hanem mint mindketten irodalmi elvű művelői is az irodalomtörténet tudományának. Ott állnak a tiszta, világos magasságban, honnan legteljesebben látszik, s hová legteljesebben elhat a múlt. Oly kísérlet kezdetén, mely az irodalmi tudat vezéreszméjét készül követni, méltán pillantunk fel, az utat nézve, kegyelettel kettejök felé" (HORVÁTH 1997; 32).

Vagyis jóllehet Horváth dolgozata utolsó előtti bekezdésében még „az irodalmi alapviszony történelmi megvalósulásá"-ról (HORVÁTH 1997; 32) beszél, s a korábbiak alapján a „történelmi" nem célelvű megvalósulást, hanem inkább folyamatszerűséget jelent(het), az utolsó bekezdésben a „magyar irodalomismeret"-et a korábbi szóhasználatnak némileg ellentmondóan, de később megjelent könyve címének megfelelően olyan fejlődéstörténetként írja le, mely már nem változásról beszél vagy folyamatot igyekszik leírni; éppen mivel a folyamat lényegiségének állandó voltát feltételezi, ki kell jelölje a csúcspontot is; és itt esik bele Horváth abba a csapdába, amit pedig szeretett volna elkerülni: szükségképpen önkényesen jelöli ki a csúcspontot, ami után már minden hanyatlás, vagyis: kora (korszerű) irodalmával tulajdonképpen nem tud mit kezdeni.

A „fejlődéstörténet" értékelését maga az alakulástörténet, az irodalomtörténeti folyamat mutatja: Horváth tisztában van azzal, hogy gyökeres irodalmi fordulat történt, de a fejlődéskoncepció miatt azt szükségszerűen hanyatlásnak kellett tekintenie. Reviczkyt, Komjáthyt nyilván nem sorolhatta a nemzeti klasszicizmushoz, akiket pedig igen, azok a maga esztétikai elvárásaihoz képest gyengébb színvonalon teljesítettek.

Még egyetlen, a konferencia témája szempontjából fontos kérdésre térnék ki, ez pedig Horváth azon megjegyzésével kapcsolatos, hogy „az egyes nemzetek irodalmai, a magyar, német, francia stb." mind irodalmak, így biztosan „lesz valami közöselvűség szintéziseikben, de azonos vezérelv mellett is más és más valóság-rendszert fognak eredményezni [...] mert történelmi határozmányaik különfélék voltak. [...] Nem szabad kölcsönkérnünk mástól semmiféle sablont, sőt még csak általános filozófiai rendszert sem a magunk szintéziséhez" (HORVÁTH 1997; 18). Nem arról van szó, hogy a külföldi minták tanulságait nem kellene megfontolni, csak az idegen rendszerminták elfogadásával nem ért egyet. Beöthy szintézise például egyrészről va-

lóban „természetes folytonossággal nőtt ki (nemzeti szempontjával) a hazai előzményekből", ugyanakkor rendszerként Taine rendszerét alkalmazta a magyar irodalomra. A külföldi hatást Horváth annyiban ismeri el, amennyiben az felszívódott, integrálódott, ami emlékeztet Beöthy elméletére (bár a magam részéről itt szívesebben vonnék párhuzamot Arannyal). Van, aki úgy gondolja, hogy Horváth elméletének nincs *strukturált* világirodalom-tudata, vagyis a Horváth-féle „magyar irodalomfejlődés-történetnek nincs helye a világirodalom fejlődéstörténetében. Az általa alapul vett magyar irodalomtudatnak sincs folyamatos világirodalom-tudata, még kevésbé világirodalom-fejlődéstörténeti tudata" (SZILI 2007; III, 47). A maga rendszerén belül ugyanakkor el kell ismerni, hogy Horváth következtetése részben jogos, hiszen az úgynevezett „történelmi határozmányok" valóban lehetnek különbözőek, ugyanakkor egymás mellett és azonos jogrend alatt élő népek „történelmi határozmányai" lehetnek akár jórészt azonosak. De ennél talán még fontosabb, hogy a „történelmi határozmányok" közé bizony oda kellene érteni a kultúra „határozmányait". Ezzel kapcsolatban, gondolom, elegendő a görög és a zsidó (zsidó-keresztény) kultúrának egész Európa, hogy tárgyunknál maradjak, irodalmi „fejlődés"-ét meghatározó voltára utalni. Ez azonban már Babits irodalomtörténetében fog határozott jelentőséggel bírni, Horváth ígérete az, hogy „ha nem tettük is meg eleve vezérelvül a nemzetit: nemcsak tudományos igazságban, de magyar eredetiségben s nemzeti értékben sem fogunk elmaradni nagyérdemű elődeink mögött" (HORVÁTH 1997; 19). Megkockáztatom, nem lehetetlen, hogy Horváth itt attól a mással *szembeni* nemzetkoncepciótól nem tud elszakadni, amit Szerb Antal majd oppozíciós nemzetfelfogásnak nevez.

Babitsnál a nemzet, a kultúra, a nyelv és az irodalom viszonya meglehetősen összetett.[3] Pályája egészét tekintve a kezdeti, határozottan a nyelvet a középpontba állító gondolkodás hangsúlyai áthelyeződnek a kultúrára. Az 1939-es *Keresztül-kasul az életemen* című önéletrajzi írásában azt olvassuk, Fogarason tapasztalta először, hogy saját felfogásával szemben, amely „a magyarságban kultúrát lát"-ott, „más nézőpontok is vannak" (BABITS 1993; 37). *Az igazi haza* című esszéjében 1919-ben a hazát, a nemzetet nem a területtel, hanem a közös emlékekkel, a szellemi levegővel, a műveltséggel, vagyis a kultúrával azonosítja (BABITS 1978a; I. 551), ami egyben azt is jelzi, hogy Babits gondolkodásában nemzet és kultúra nem teljesen szétválasztható fogalmak, jóllehet Babitsot a magyar irodalomtörténet-írás ebből a

[3] Erről lásd bővebben: FINTA 2009.

szempontból úgy tartja számon, mint aki a (nemzeti) kultúrát és az irodalmat is csak annyiban ismeri el értékesnek, amennyiben európai is.

A *Magyar irodalom* című írásában ugyanakkor a nemzetit – nyelvet és kultúrát szétválasztva – „nyelvi *és* kulturális közösség"-ként (kiemelés tőlem – F. G; BABITS 1978b; I. 368) határozza meg, és úgy látja, „[m]inden művészet annál értékesebb, mennél jobban differencializálódott minden irányban, a *nemzeti* irányában is. S az irodalom, a nyelv művészete, annál értékesebb, mennél nemzetibb a nyelve [...]" (BABITS 1978b; I. 362). Úgy véli, kezdetben a kultúra maga a nyelv, amely eredendően nem jelölő funkciójú, hanem tropikus működésű, majd a történelem során a soknyelvű közösség egynyelvű nemzet lesz, ahol a kultúra megőrzi a korábbi soknyelvűség emlékét. Ezt a nyelvhez kötött sokféleséget („amalgám"-ot[4] [BABITS 1978d; I. 186]) érti Babits nemzeti alatt, vagyis nyelvi és kulturális közösségként.

A magyarság „[t]artalma a nemzeti hagyomány. [...] Külső megjelenése pedig a magyar jellem", melynek azonban „ezer arca van, [...] folyton hullámzik a társadalmi osztályok és nemzedékek között. A hagyomány szétágazik, s olykor maga magának ellentmond" (BABITS 1978; II. 630). Kétségtelen azonban, hogy Babits ebben a sokféleségben az egységet keresi: „Mi biztosít ennek az egész sokrétű jelenségcsomónak egységéről és összetartozásáról?" (BABITS 1978; II. 630) – kérdezi. A *Pajzzsal és dárdával* című, Németh Lászlónak felelő esszéjében a magyar kultúrát eredetében és alkatában nemesi kultúrának nevezi (BABITS 1978c; II. 621), ami olyan következtetés levonását is lehetővé teszi, hogy az egységes történet kedvéért az irodalomban és a kulturális hagyományban is hajlik a sokféleség felszámolására. Az azonban tanulmányai példaanyagából valószínűsíthető, hogy amikor Babits ilyen értelemben kultúráról beszél, akkor azon az átörökíthető, vagyis a ható, írásos kultúrát érti.[5] Világirodalmi vizsgálódásai alkalmával is épp így a hagyomány folytonosságát keresi.

A hagyomány folytonossága kétféleképpen is érthető. Egyrészről jelentheti valamely örök érvényű jelentés átvételét és továbbvitelét, másrészt valamely történelmen kívüli garanciák elismerését. Babits gondolkodásában azonban a Gondviselésbe vetett bizalom nem jár együtt történelmi garanciákkal, abban már nem a Logosz megnyilatkozását látja, így az emberi beszéd értelméért sem szavatol valamely jelenlét. A történetiség zárójelbe tétele így legfeljebb *Az európai irodalom történeté*nek az első részét jellemzi. A bevezető alapján Babits irodalomfelfogását tekinthetjük akár szubsztancialistának

[4] A korszak irodalomkritikájában gyakran használt szó a kulturális sokféleség leírására.

[5] Párhuzamként felidézhető Horváth János teóriája, aki azért nem veszi figyelembe az ún. népirodalmat, népköltészetet, mivel formája rögzítetlen.

is, mivel a hagyománnyal mint meglevővel és változ(tat)hatatlannal látszik számolni. Máshol azonban Babits arra figyelmeztet, hogy minden mű, amely „a nemzeti közvéleményben érvényesülni tud", először átmegy egy „természetes kiválogatódás"-on, s ezt „irodalmi erők eszközlik". Végül fölteszi a kérdést, hogy „melyik kritikus olvashat el mindent" (BABITS 1978b; 363). Babits fenntartásai a kánonképzéssel hozhatók összefüggésbe. Úgy látja, ez a kiválasztódás a világirodalomban is lezajlik, itt már azonban – a nyelv közbejöttével – a válogatás nem feltétlenül tisztán irodalmi értékeken alapul: ha a nyelvet nem bírom, a fordítás közbejöttével a szöveg a tisztán irodalmi értékét elveszíti. Épp ezért lehet Babits szerint csak az eredeti nyelven olvasott szövegről bírálatot mondani. Ha azonban a szöveg már egy irodalmi értékek szerinti válogatás és hagyományozódás alapján jut el hozzám, a tradíció szavának átsajátítása (a hagyományozott jelentés szöveghez rendelése) nem feltétlenül jelenti az időbeliség felfüggesztését is egyben.

Az új klasszicizmus tehát babitsi változatában (sem) valamiféle örök, egyetemes értékekhez való visszatérés programja, ahol „[a] mindig jelenlevő kiemelkedő értékek párbeszéde teszi viszonylagossá a hagyományképződés temporalitását" (KULCSÁR SZABÓ 2000; 39). Babits, miközben irodalomtörténetében belátja, hogy az egyedi olvasás a saját korhoz közeledve egyre kevésbé rajzolhat folyamatot, vagyis a stabilizált jelentés nem, vagy máshogy lesz jelentő ezekben a szövegekben, kétségtelenül vonzódik a korábbi rend szövegbe írásához. A történetiség látszólagos felfüggesztését valószínűleg ez is indokolja. Ami azonban nem jelenti, hogy az újabb irodalom feladata Babits szerint ennek a stabilizált értelemnek az újramondása volna. Úgy kell a korból és a korhoz szólni, hogy a mondanivaló egyben az egyetemes kifejeződése is legyen, vagyis Babitsnál a megszólalás feltétele a korábban már végrehajtott világértelmezések, formák szövegbe íródása. A közös hagyomány lehet tehát az alapja annak a megértésnek, mely az egyedit a másik számára egyáltalán érthetővé teszi, míg a maga jelenbeli helyzetét a hagyományhoz fűződő viszony reflektálásával értheti meg. Babits felfogásában a jelenben való megszólalás és megértés a múlt tapasztalatának lesz a függvénye. Valószínűleg Babits konzervativizmusát, értékőrzését érdemes efelől nézni.

A felhívásban megnevezett 50–60-as évek előtti, elméleti reflexiókkal is bíró utolsó nagyobb irodalomtörténeti vállalkozás Szerb Antal nevéhez fűződik, az 1941-es *A világirodalom története*, melynek módszere azonban az előszó alapján megegyezik a *Magyar irodalomtörténet*ével, vagyis eszmetörténeti, stílustörténeti és irodalomszociológiai szempontokat kíván elsősorban érvényesíteni; a *Magyar irodalomtörténet* nagyjából másfél év-

tizeddel jelenik meg Beöthy 1896-os irodalomtörténetének hatodik kiadása és Horváth 1908-ban már vázlatosan kiadott rendszerezésének Minerva-beli megjelenése után, illetve egy évben Babits *Az európai irodalom történetének* első kötetével. Kérdés, hogy ez az elképzelés hogyan viszonyul az előző és az idősebb nemzedék munkáihoz.

A szerzői üdvözlet alapján, amely a „magyarnak lenni" érzését ezer év értékeiből eredezteti, akár Toldyéhoz vagy Beöthyéhez hasonló felfogást is várhat az olvasó, érdemes azonban a fogalmazásra figyelni: „Irodalmunk történetével foglalkozni, mint Kazinczy és Kölcsey korában, ma újra a kulturális lojalitás kérdése" – mondja Szerb (SZERB é. n.[9]; 11), vagyis az irodalom és a nemzeti kérdés összefüggését nem időtől és történelmi helyzettől függetlenül gondolja el, így feltételezhető, sőt, a „ma újra" azt jelenti, hogy legalább egyszer volt már olyan történelmi helyzet, amikor az irodalommal való foglalkozás nem kellett, hogy a nemzeti kultúrához való lojalitás (explicit) megnyilatkozása legyen. Ez azért lehetséges, mert bár Szerbnél a korok változásain át is hatni képes irodalom már nem a nemzeti művészi kifejeződése, nála a közös emberi az oka annak, hogy az író hathat az olvasóra, mégis, miközben az irodalmat nem rendeli alá a nemzetinek, az „általános törvényeken" kívül feltételez „bizonyos speciális lelki rokonságok"-at, melyek közül az egyik lehet az, amit nemzetek pszichéjének nevez (SZERB é. n.[9]; 17).

A magyar irodalmat egy olyan hangszerhez hasonlítja, amely hangszer a „keresztény-európai kultúra" nevezetű zenekarban játszik (SZERB é. n.[9]; 19), akár a többi nemzeti irodalom, vagyis önmagából nem lehet a jelenségeit megmagyarázni, hanem csak az európai fejlődésből. Szerb szerint azért nehéz erről beszélni, mert a „gyakorlatban, a politikában, az újságírásban, a közhangulatban" 1934-ben „még mindig érvényben van a régebbi nemzetfelfogás", mely „a magyar értékek legfőbb mértékét csupán abban látja, hogy mi mennyire magyar, hogy mennyire valósít meg egy többé kevésbe tisztázatlan nemzeti ideált" (SZERB é. n.[9]; 19). Utóbbi megjegyzését különösen fontosnak gondolom. A nemzeti ideál Beöthy idejében még jól körülírható volt, a mondottakon túl olyan attribútumok tartoztak hozzá, mint például a nótázás, bizonyos nyelvi ideál feltételezése stb. Mindamellett nemcsak a kisebbségi problémák kezdték ki ennek érvényét, elég itt talán Ignotusnak *A Hét* lapjain vívott csatározásaira utalni. Ugyanakkor annak, hogy a folyamat nem írható le egy nemzeti (hagyományőrző) és egy modernizációs paradigma mentén, jó példája lehet a 20-as évek Babits–Hatvany vitája, amely azt mutatja, hogy a modernitás és a modernizáció nem mindig haladt kéz a kézben: Hatvany ítélete a modernizáció kérdéseit illetően ma is méltánylandó lehet, a vitában kifejtett irodalomszemlélete és (egyéb összetevői mellett) területi alapú nemzetfelfogása inkább a megelőző korszakhoz kapcsolják.

Szerb belátja, hogy ennek a korábbi nemzetfelfogásnak megvolt a maga történelmi-szociológiai háttere, és megvolt a döntő fontosságú nemzetnevelő missziója annak idején, s „[n]agy és azóta utol nem ért régi irodalomtörténetíróink és kritikusaink, Toldy, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt ezt a feladatot diadalmasan teljesítették" (SZERB é. n.[9]; 19) is. A legújabb generáció – mondja –, a szellemtörténeti iskola, azonban szakított a korábbi oppozíciós nemzet- és irodalomfelfogással, mivel az történetileg anakronisztikussá lett. Ezért az új irodalomtörténetnek kritikus és kételkedő attitűdöt kell felöltenie: „nem feltétlenül magyar érték, akiben idegen értéket nem találunk – lehet, hogy csak értéktelen" (SZERB é. n.[9]; 20) – mondja mindezt 1934-ben Szerb, aki szerint a magyar irodalomtörténet strukturális szépségét az adja meg, hogy ebben az aránylag kis terjedelmű magyar irodalomban az európai szellem valamennyi fázisa megtalálható. Az irodalomtörténet pedig arra figyelmeztet, hogy „mindig a leginkább európaiak voltak a leginkább magyarok" (SZERB é. n.[9]; 21) – ami a Beöthy-féle felfogással, mely a nemzeti irodalomszemlélet csúcspontja, éppen ellentétes, és Horváth Jánoséval is csak feltételesen hangolható össze –, vagyis Szerb szerint a magyar irodalom nem érthető meg az európai nélkül. Olyannyira nem, hogy választott vizsgálati szempontjai, módszere szoros összefüggésben van az akkor kurrens szellemtörténeti iskola eredményeivel, melynek elképzeléseit, tudjuk, nem kritika nélkül, a magáévá tette, s ennek segítségével írt irodalomtörténetet, melynek „»egységes szempont«"-ja, hogy „[h]ogyan sikerült egy-egy időpontban megteremteni magyarság és európaiság szintézisét" (SZERB é. n.[9]; 21).

Úgy tűnik, az, hogy mit értünk a „nemzeti", illetve a „nemzeti irodalom" és „nemzeti irodalomtudomány" fogalmán, pontosabban hogy mennyire változó ezeknek mind a fogalmi tartalma, mind a megítélése, kor- és felfogásfüggő. Azt hiszem, joggal feltételezem, hogy amikor a szervezők a nemzeti szempontú irodalomértésről és ezzel együtt a magyar irodalomértés hagyományairól beszélnek, akkor ezt a babitsi–szerbi, vagyis a kulturális lojalitás értelemben teszik, és nem faji-politikai alapon kirekesztő értelemben. Ha az előbbi értelemben beszélünk nemzeti irodalomról és nemzeti irodalomértésről, akkor azzal nemcsak egyetértek, de úgy látom, ha más okból is, mint Szerb idejében, és más okból, mint az úgynevezett rendszerváltást megelőzően, de ma ismét aktuális; még ha azt óvakodnék is, éppen a kirekesztés okán, összekötni jobboldali politikai törekvésekkel – amiről természetesen a felhívás sem tesz említést, mégis, a konferencia címe, mely belátom, címként tartalmas, elgondolkodtató, sőt provokáló kell legyen, az én ízlésemnek kicsit militaristára sikeredett, vagyis tulajdonképpen visszalő a másik

oldalnak. Hogy jogosan-e, nem tisztem eldönteni, az azonban számomra bizonyosnak látszik, hogy kölcsönös párbeszédkészség és a másik véleményének óvatos mérlegelés melletti tiszteletben tartása nélkül a felhívás elemezte helyzet fel nem oldható, legföljebb hatalmi eszközökkel fenntartható, vagy éppen az erővonalak a ma magukat kiszorítottaknak érzők javára átrendezhetőek. Ha tartható a felhívás helyzetelemzése, számomra egyik megoldás sem tűnik megfelelőnek.

Hadd térjek még vissza a felhívás azon, már idézett pontjára, mely a „literatúránk elmaradottságát" hangsúlyozó mértékrendszerekről beszél. Láthattuk, hogy mindent egybevetve Toldy vagy Horváth János, sőt érdekesmód Beöthy irodalomtörténeti koncepciója sem volt korától „tudományos értelemben" „elmaradott" – a nemzetivel kapcsolatos elvi alapnak, alapállásuknak némileg ellentmondóan; ugyanakkor kétségtelen, hogy ezeket a megfontolásokat igyekeztek a helyi viszonyokra alkalmazni. Éppígy a magyarországi modernitás alakulástörténete is felvázolható oly módon, hogy azt ne az elmaradottság jellemezze elsősorban, hanem „a regionális sajátságok meghatározta önérték, melynek törekvései sok szempontból még akkor is összehangolhatónak mutatkoznak az európai modernitás kiemelkedő teljesítményeivel, ha előbbiek (természetes módon) nem szakadhatnak el saját előtörténetüktől" (FINTA 2011; 8).

A mai helyzetet tekintve, én úgy látom, nem abban van a különbség, hogy erős volt a nyugati hatás, hanem abban, hogy sokféle hatás érvényesült. Beszédes, hogy a 90-es években, ma is úgy tűnik, valóban egyeduralmi beszédmódra törekvő recepcióesztétika egyedül azt a dekonstrukciót tekintette korszerű, tehát méltánylandó irányzatnak, amely Amerikában akkor már nem számított kifejezetten annak.

Némi túlzással talán, de elmondható, hogy Horváth János példája ugyanazt mutatja, mint a 90-es éveké: ha az irodalomértésünket a megértés heterogeneitása helyett kiszolgáltatjuk valamely (bármely) beszédmód, elméleti iskola szükségképpen kirekesztő értésmódjának, az bizony irányzatosságot eredményez. Hogy ez baj volna? Nem hiszem, hogy az. Azért nem, mert az előzetes ismereteink, preferenciáink (és szeretném arra felhívni a figyelmet, hogy az ezeknek megfeleltethető terminusok, más párhuzamok mellett Horváth Jánosnál is megvannak) meghatározzák, hogy mit kezdhetünk egy szöveggel, és ha egy értelmező valamely megközelítés mellett leteszi a voksát, méghozzá reflektált módon, az ellen nem nagyon lehet kifogást emelni. Az elcsúszásokra, ha jelentős teljesítményről van szó, a későbbi kritika úgyis felhívja a figyelmet. Baj tehát akkor van, ha a mégoly jelentős teljesítmény olyan hatalmi struktúrával párosul, amely a megértés sokféleségét, esetleg saját előfeltevései ellenére, gátolja.

A kérdés persze leginkább az, mik lehetnek a jövőbeli kilátások. A most párhuzamosan meglevő diskurzusok sokasága, illetve annak a reménye, hogy akadémiai és egyetemi szinten megelevenül ez a változatosság, vagyis hogy a hatalmi centrum helyett olyan decentrumok képződhetnek, amelyek az irodalmi modernségben is képesek voltak a különböző értékek párhuzamos felmutatására, optimizmusra adhat okot. Talán egyet lehet érteni a konferencia-felhívás szövegével a standardizációt illetően, és jóllehet közel sem bizonyos ebből a szempontból, hogy a 'kényszerolvasó' fogalma csak a doktoranduszokra vonatkoztatható, azonban a helyzet az irányzatok sokfélesége tekintetében, a hazánkban fordításban megjelenő munkák szempontjából legalábbis, valóban nem ad okot nagymértékű pesszimizmusra. Hogy az akadémiai és az egyetemi gépezetek hatalmi berendezkedése mennyire enged teret ezen sokféleség érvényesülésének, az már más kérdés.

Irodalom

BABITS Mihály (1978): A magyar jellemről. = B. M.: Esszék, tanulmányok II. Összegy., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta BELIA György. Szépirodalmi, Budapest

BABITS Mihály (1978a): Az igazi haza. = B. M.: Esszék, tanulmányok I. Összegy., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta BELIA György. Szépirodalmi, Budapest

BABITS Mihály (1978b): Magyar irodalom. = B. M.: Esszék, tanulmányok I. Összegy., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta BELIA György. Szépirodalmi, Budapest

BABITS Mihály (1978c): Pajzzsal és dárdával. = B. M.: Esszék, tanulmányok II. Összegy., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta BELIA György. Szépirodalmi, Budapest

BABITS Mihály (1978d): Tanulmány a magyar irodalomról. = B. M.: Esszék, tanulmányok I. Összegy., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta BELIA György. Szépirodalmi, Budapest

BABITS Mihály (1993): Keresztül-kasul az életemen. Pesti Szalon, Budapest

BEÖTHY Zsolt (é. n.[6] [bővített kiadás]): A magyar irodalom kis-tükre. Athenaeum, Budapest, [a Dursusz Bt. reprint kiadása]

DÁVIDHÁZI Péter (2004): Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Akadémiai–Universitas, Budapest

FINTA Gábor (2009): Babits nyelv-, irodalom- és kultúrafelfogásáról. Literatura, 2009. 4. 489–499.

FINTA Gábor et al. szerk. (2011): A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései. Argumentum, Budapest

HORVÁTH János (1997): Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei. = H. J.: Tanulmányok. Csokonai, Debrecen

KÉKY Lajos (é. n.): Beöthy Zsolt. Franklin, Budapest
KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): Hogyan s mivégre tanulmányozzuk az irodalomértés hagyományát? Az esztétikai hatásfunkciók és a történeti irodalomértelmezés. = K. Sz. E.: Irodalom és hermeneutika. Akadémiai, Budapest
SZERB Antal (é. n.[9]): Magyar irodalomtörténet. Magvető, Budapest
SZILI József (2007): A magyar irodalomtörténet önelvű rendszerezése. = SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Veres András szerk.: A magyar irodalom történetei. 1920-tól napjainkig. Gondolat, Budapest

ON THE TRADITIONS AND THE PRESENT STATE OF OUR INTERPRETATION OF LITERATURE

According to the proclamation of the Conference on the Position of our Interpretation of Literature with the subtitle: The prospects of interpreting literature from national aspect, held on November the 4th 2012, the renewal of the science of literature and discussions on literature which started in the 70s and the 80s were not channelled back to the achievements of the Hungarian culture, but quite the opposite: completely parted with them for good. In my paper, on the one side, I am trying to find a possible answer or answers to the question: Which were those traditions of interpreting national literature that (might have) seemed suitable to provide a basis for the renewal? The concept which considers the writing of literary history as the handmaiden of nation culminates in Zsolt Beöthy's A magyar irodalom kis-tükre (The Small Mirror of Hungarian Literature), which interestingly also bears characteristic traits of Taine's perception. From among the works of János Horváth it is his study under the title Magyar irodalomismeret (1922) from where I am trying to reconstruct his concept of literary history, and also find out which traits of his conception could have been an influence on the later developments of the interpretation of literature and also, find the answer to why the idea of national classicism did not allow for the ideas concerning the historicism of the concept gain ground. Analyzing the work Az európai irodalom története (The History of European Literature) by Mihály Babits, I reconstruct the writer's conception of history of literature and his ideas concerning historicalness in the dynamism of the two parts. The last one of the authors is Antal Szerb, who already indicates in his work that the writing of history of literature from nationalist aspects whose roots go back to the previous century and is based on the oppositional concept of nation, will have become anachronistic by the 1920s -1930s; nevertheless, he recognizes that the earlier concept of nation had its historical and sociological background, and it also had a crucially important mission in educating the nation at its time. Szerb attempts to consider first of all the ideas of the Geistesgeschichte School when he wishes to assert aspects of the history of ideas, history of style and sociology of literature.

Keywords: writing of the history of literature, understanding of literature, national tradition, Ferenc Toldy, Zsolt Beöthy, János Horváth, Mihály Babits, Antal Szerb.

O TRADICIJI I SADAŠNJOSTI NAŠEG POIMANJA KNJIŽEVNOSTI

U pozivnici na konferenciju koja je organizovana pod naslovom *O položaju našeg poimanja književnosti i o izgledima poimanja književnosti sa nacionalnog aspekta* tvrdi se da se obnavljanje nauke književnosti i govora o književnosti, započeto od 70-ih do 80-ih godina prošlog veka, nije vratilo dostignućima mađarske književne kulture, nego je konačno raskrstilo sa njima. U svom radu tražim odgovor na pitanje koje su to tradicije nacionalnog poimanja književnosti koje su bile (mogle biti) pogodne da služe kao osnova obnove. Koncepcija po kojoj pisanje istorije književnosti treba da bude sluškinja nacije vrhunac je dostigla delom Žolta Betija *U malom ogledalu mađarske književnosti*, koje istovremeno na interesantan način nosi u sebi i znake Tenovih gledišta. Iz njegove studije *Mađarsko poimanje književnosti* pokušavam rekonstruisati koncepciju istorije književnosti Janoša Horvata, odnosno to u kojim crtama bi ova zamisao mogla biti interesantna za kasnija poimanja književnosti i zašto ideja nacionalnog klasicizma nije dopustila da se ostvare one ideje ove koncepcije koje se odnose na istoriografiju. Istražujući Istoriju evropske književnosti Mihalja Babiča, kroz dinamiku dva dela rekonstruišem koncepciju autora o istoriji književnosti i njegove poglede na istoriografiju. Poslednji autor je Antal Serb, čiji tekst pokazuje da pisanje istorije književnosti fokusirano na nacionalno, koje potiče iz prethodnog veka, a bazirano je na opozicionom shvatanju nacije, od 20-ih do 30-ih godina prošlog veka, postaje anahronističko, iako dopušta da je ranije poimanje nacije imalo svoju istorijsko-sociološku pozadinu i da je onomad imalo misiju od odlučujuće važnosti da vaspitava naciju. Serb se u prvom redu trudi da razmotri poglede škole istorije ideja kada želi da afirmiše aspekte istorije ideja, istorije stila i sociologije književnosti.

Ključne reči: pisanje istorije književnosti, poimanje književnosti, nacionalno, tradicija, Ferenc Toldi, Žolt Beti, Janoš Horvat, Mihalj Babič, Antal Serb.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 09. 27. Közlésre elfogadva: 2013. 10. 10.

Hungarológiai Közlemények 2013/3. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2013/3. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.11)-4 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

FARAGÓ KORNÉLIA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
corna@eunet.rs

A VÁLTOZÁS NARRATÍV ASPEKTUSAI

Narrative Aspects of Change

Narativni aspekti promene

A tanulmány összevető szemléletű műként értelmezi Ivo Andrić *Travniki krónika* című regényét. Ahogyan a komparatisztikai vizsgálódások, úgy az összehasonlító narratív cselekvések is differenciáltak, és természetesen feltehetjük a kérdést, milyen differenciálási lehetőségek vannak, min alapul a differenciálás, hogyan alakul ki a regény mint sajátságos *komparatív közeg*. Ugyanakkor azt a waldenfelsi gondolatot is figyelembe veszi az elemzés, hogy az idegen nem képezheti összevetés tárgyát, de nem azért mert teljesen különböző, hanem mert lényegét illetően kimozdul, kitér minden egybevetési és kiegyenlítési kísérlet elől.
Kulcsszavak: hasonlítás, komparativitás, idegenség, regénypoétika.

Mintha a korábbi értelmezők is az összehasonlítás, a komparáció poétikai szempontjainak eredendőségére hívták volna fel a figyelmet, amikor arról beszéltek, hogy Ivo Andrić *Travniki krónika* című regénye „két civilizációs jelentésvilág különbségéből" sarjad, vagy egyenesen e két civilizáció ellentétéből épül. A *Travniki krónika* (a magyar fordítás első kiadása *Vihar a völgy felett* címmel jelent meg, az eredeti cím alcímként tűnt fel) és a *Híd a Drinán* összevető elemzésével pedig az említett civilizációs összeütközések, az érintkezések határterületei többszörös megvilágítást nyerhetnek. Tulajdonképpen arról van szó, hogy ez a két értékvonatkozás kölcsönösen kiegészíti, vagy mint a kutató mondja, „értelmezi egymást" (PELEŠ 1982; 87). A *Travniki krónika* gondolkodása alapvetően komparatív gondolkodás, hiszen „elvszerűen és nem csak véletlenszerűen foglalkozik a folyamatok, a hely-

zetek, a figurák és a kulturális tudások összevetésével. Minden jelenséget valamiféle szélesebb rendszerben látni – egy olyan rendszerben, amelyben a »tertium comparationis« az összevetés előfeltétele, és amely nemcsak a jelenségek hasonlóságait és különbözőségeit, hanem azt is megmutatja, hogy ezek abból a tényből következnek, hogy az életünk és a körülményeink alakulásmódja összefüggésekben ragadható meg" (KONSTANTINOVIĆ 1984; 60). Bekapcsolni a komparatív perspektívákat a regénydiskurzusba voltaképpen azt jelenti, hogy poétikai eljárássá avatni az összevetést.

Ahogyan a komparatisztikai vizsgálódások, úgy az összehasonlító narratív cselekvések is differenciáltak, és természetesen feltehetjük a kérdést, milyen differenciálási lehetőségek vannak, milyen alakzatokon alapul a differenciálás, hogyan alakul ki a regény mint sajátságos *komparatív közeg*.

Alapvetőnek tetsző nézőpontról, poétikai magatartásról van szó, amely a hasonlóságok, az analógiák, a különbségek és az ellentétek kifejezésének eljárását, a komparatív jelentések összetett értelemképző szerepét hangsúlyozza. Az összehasonlítás módszere az első pillantásra inkább sugallja a hasonlóságokat, de alaposabb fogalomelemzés, a komparatisztika lényegéül szolgáló alapvetés szerint az eltérések a párhuzamok kimutatását is, sőt sokszor éppen ezek tűnnek ki. Bár a regénypoétika eredményeit nem lehet közvetlenül átültetni az összehasonlító irodalomtudomány eszközrendjébe, ez a poétikai elképzelés, az analógiák és divergenciák szövegszervező funkciójának ilyen mértékű mozgósítása mindenképpen termékenyen hat az összehasonlító gondolkodásra, egyenesen utat nyit az összevető antropológiai szemléletek felé. A hasonlítás létrehozása több ízben is arra irányul, hogy a hasonlósággal a különbség váljon megragadhatóvá. Azt kutatja az elbeszélés létrehozója, hogyan megírni a *különbözőt*, olykor az idegenségében különbözőt, ismérveivel és vonatkozásaival együtt.

Ugyanakkor azt a waldenfelsi (2005; 14) gondolatot is figyelembe véve – hogy az idegen nem képezheti összevetés tárgyát, de nem azért, mert teljesen különböző, hanem mert lényegét illetően kimozdul, kitér minden egybevetési és kiegyenlítési kísérlet elől – is meg kell vizsgálni e poétikai műveleteket, s lehet, hogy fény derül a regény leglényegesebb problémapontjaira is. Mert ha jól meggondoljuk, ennek az Andrić-regénynek az az alapvető kérdése, hogy mit ragadhat meg a poétikai rangra emelt komparáció abból, ami mert idegen, lényegét illetően kimozdul, kitér minden egybevetési és kiegyenlítési kísérlet elől.

A *Travniki krónika* összehasonlító koncepciójának megalapozója a konzulok érkezésével beálló *változás* bejelentése, a törésektől és szakadásoktól való félelmek kibeszélése, a szokatlanságok, az ismeretlen dolgok kilátásba helyezése. Ezentúl a „merész remények", az aggályok, a kívánságok és várakozások elbeszélése.

A konzulok hozzák létre a *középpont fikcióját*, ilyen szempontból jellemző szövegszervező elemekként is felfoghatjuk ezeket a történelmi aktorokat. A középponthoz való viszony identifikálja az etnikai csoportokat és hozza felszínre a különbségeket, a beállítódások fajtái közötti különbségeket. „A hazai törökök, amint már láttuk, aggodalmasan és rosszkedvűen emlegették a konzulok megérkezésének lehetőségét. A minden külföldről érkező dolog iránt bizalmatlan törökök előre idegenkedtek minden újtól és magukban még reménykedtek abban, hogy ezek talán csak hamis hírek. [...] A keresztények ellenben, a katolikusok éppúgy, mint a pravoszlávok, örvendtek ezeknek a híreknek és titokban, suttogva szájról szájra adták őket, mert bizonytalan reményekkel biztatták az embereket és változást sejtettek. A *változás* pedig csak jobbat hozhat. [...] De maguk a kisszámú és élénk szefárd zsidók sem tudták ilyen hírek hallatára üzleti titoktartásukat, melyet századokon át tanultak meg, teljesen megőrizni: őket is fölizgatta a gondolat, hogy [...]" (ÁNDRICS 1956; 14–15).

A változás tematizálása minden vonatkozásában összevetési alaphelyzetként értelmezhető. Már maga a bejelentés is az *idegenről való beszéd* példáival szolgál. Ebből az aspektusból kiindulva a várható fordulat, az eredeti állapothoz képest nem csupán korrekció. A változást jelentő történés radikalitását érzékelteti, hogy „száz esztendők" tradíciójával kerül szembe, nincs helye a lehetségesnek vélt világok között: „Ilyen nem volt és nem is lehet" (6). Itt az „idegentapasztalat valamivel többet jelent a tapasztalati puszta gazdagításánál, mert az idegenség következményeképpen maga a tapasztalat is idegenné válik, és a tapasztalat alanya önmaga számára is idegenné lesz" (VALDENFELS 2005; 10). A francia konzul identitásélményei éppen az iméntiekre engednek következtetni: „S az az ember, aki a hosszú februári éjszakák sötétjében itt feküdt, saját magának is idegen, szeszélyes és időközönként teljesen ismeretlen volt" (ÁNDRICS 1956; 20).

A *Travniki krónika* olyan mértékben törekszik az idegen és az idegenség megragadására, hogy azt kell mondanunk, komparatisztikai programját az imagológiai vonatkozások alapozzák meg. Annak a kérdéskörei, „ahogyan az idegent látják", két perspektívából is megfogalmazást nyernek. Az újonnan érkező és az őt befogadók kölcsönösen idegennek tekintik egymást. Az összevető pozíció vagy a kívülről jött „idegené", vagy pedig az őt szemlélő, a számára idegen kultúráé. Az előbbi egy tágasabb, szélesebben pásztázó perspektíva, az utóbbi a jövevényre összpontosít. A külföldi, a nem idevalósi, a messziről jött, a nem közülünk való, a más vallású, az idegen származású fogalomkörei egyértelműen kijelölnek egy olyan társadalmi szerepet, amely egy eltérésekre, különbségekre érzékeny, komparatív logikájú prózapoétikával közelíthető meg.

A regényben az újonnan érkező idegenségélményének dimenziói a ház és a város szokatlan hangjait illetően, majd pedig a szaglásélmények, a kulináris benyomások, az új fényben és szokatlan méretekben megjelenő események mentén rajzolódnak ki. A konzuloknak egyébként csupán hivatalos munkájuk célja *különböző*, „minden más *ugyanaz* vagy *hasonlatos*", minthogy mindnyájuk számára egyformán »idegen és barátságtalan a föld« (ÁNDRICS 1956; 94), ahol élniük adatott.

A szokatlanra, az eddig ismeretlenre és az arra való hivatkozás, amire „soha senki még csak nem is gondolt", a *semmihez sem hasonlítható* problémakörébe tereli az értelmezést, átírja, megkérdőjelezi a komparatív szemlélet működőképességét. Ezek a kérdőjelek teszik azután hihetetlenül dinamikussá a regény gondolkodását. Még a szélesebb érvényű összevetés, a dolgok és történések világméretű megismertetése („s ilyen dolgok történnek Sztambulban is, Boszniában is és az egész világon" [ÁNDRICS 1956; 7]) sem mozdítja ki a közösséget a kivételesség hitének és tapasztalatának horizontjából. Zoran Paunović a balkáni emlékezetkultúra eurofóbiás mozzanataira utalva két mítosz antropológiai vetületeit vizsgálta. Az egyiket, amely szerint az itteniek mindenki mástól különböznek, egy sajátos individualizmus, egy önelszigetelő, egy Európához hozzá nem tartozó érzésvilág generálójaként jellemzi (PAUNOVIĆ 2002). A regényben a kivételesség tudata több szöveghelyen is megjelenik: „Mások viszont azzal vigasztalódtak, hogy ez itten Travnik – Travnik! –, nem pedig akármilyen kaszaba, kisváros vagy falu, s hogy velük nem történhet meg mindaz, ami másokkal előfordul" (ÁNDRICS 1956; 7). A travnikiak közösségi gondolkodását „életfogytig" a másság alapérzése, a mindenki mástól való különbözés határozza meg, és ez jellemzi az egyes népcsoportokat, az egyes felekezeteket is, sőt a város fekvésében is van valami különleges és sajátságos: „Az az érzés, hogy a travnikiak valamiképpen *különböznek* a többi embertől, valami jobbra és magasztosabbra hivatottak, többre vannak teremtve, a Vlasics-hegyről fújó hideg széllel, a sumecsi savanyúvizzel, a Travnik körüli napsütötte szántóföldek »édes« búzájával együtt minden emberi teremtménybe behatolt, és soha, sem álmában, sem nyomorúságában, még halálos órájában sem hagyta el" (ÁNDRICS 1956; 9). Az összehasonlító figyelem az egyes nemzeti közösségek hagyományait, helyzetét külön is érinti, amelyben a büszkeség szimbolizációja mint megkülönböztető jel jelenik meg: „Ez elsősorban a törököket jellemezte, akik magában a városban éltek. De még mind a három hitű – a hegyoidalakon vagy az elválasztott külvárosokban összezsúfolt – rájuk is betöltötte ugyanez az érzés... S ez érvényes volt még magára a városra is..." (ÁNDRICS 9). A jelentések olvashatóságát az biztosítja, hogy „az egész város egy félig nyitott könyvre hasonlít, amelynek lapjain jobb- és

baloldalt – mintha odarajzolták volna őket – kertek, utcák, házak, szántóföldek, temetők és mecsetek vannak" (ÁNDRICS 9).

A koncepció következményeként a figurák maguk is megkülönböztetnek és megkülönböztethetőek, tehát különbséget tesznek és különböznek, magyarra fordított gondolkodásukban egyfolytában színen vannak a mintha és a szinte modális partikulák is. Sok szöveghelyen más meghatározása nincs is egy jelenségnek, csak az, ami azt a többitől való eltéréseiben, a többivel való ellentétében írja le, az eltérés és az ellentét ez esetben a pólusok konstitutív újra-meghatározásaként jelenik meg.

A hasonlatosságok feltárása, a körülmények, az események alaposabb interpretációját adja, ezért méri fel az elbeszélés minden helyzet, minden személyiség és viszonylat *komparatív értékét* és jelentését. Az együttélés kultúrájának elbeszélésekor sem csupán az összevethetőséget látja meg az elbeszélő az *ellentétekben*, hanem különös érzékkel a *hasonlóságot* is. Mármost az eggyé növés, az eggyé válás, a szétválszthatatlanság az ellentétekben megmutatkozó hasonlóság következménye is. A másként-értésben is a szinte egyenértékű, a csaknem azonos, a mindössze finoman elmozduló köti le a figyelmet. Az összemért jelentéseket nem mindig láttatja az elbeszélés, a kvantitatív hasonlításra a következtetések utalnak.

A szövegviszonyok azon szerveződésfajtái, amelyek a komparáció fogalma alá sorolhatók, mindent működésbe hoznak, ami valamilyen szempontból azonosnak tekinthető, ami összefüggésbe hozható, természetesen az azonosság és az azonosítás megkülönböztetésével. A hasonlóságot megállapító gondolkodási művelet a teljesen egyforma és a hasonló, a totális hasonlóság és a változati formák megállapítását szolgálja.

Az analógiás gondolkodásban rejlő lehetőségeket szívesen kihasználó módszer, a hasonló, a megítélés szempontjából egyező, a megfelelő, az azonos rendeltetésű mozzanatokból építkezik. Más összevetések viszont éppen a hasonlat lehetőségének a tagadását, a *hasonlíthatatlan* jelentésköreit hozzák játékba.

Már rögzítést nyert, hogy a hasonlító gondolkodás a megfeleléseken túl kifejezhet különbözőségeket, eltérő sajátosságokat is. Olykor még a különbségeket is a valamiben való hasonlatosság, a „találgatások, a sejtések és a félelmek" mindenkire érvényes érzése generálja. A kollektív elem a hasonlítás sztereotip jellegét hangsúlyozza. Az összehasonlító szándék többnyire az emberi szférában mozgó hasonlatokra irányítja rá a figyelmet, de egy kulturálisan általánosnak mondható szemantikai alaptendencia érvényesülését is megtalálhatjuk: a történeti események, amelyek „mindenfelől előretörtek, egymásba ütköztek és kavarogtak Európában és a nagy török császárságban egyaránt s még ebbe a völgybe is elértek", természeti jelenségek módjára

működnek a hasonlatban, „úgy rakódnak le itt, mint a záporpatak vagy a vízhordalék" (ÁNDRICS 1956; 12). Ezzel a hasonlítási móddal azt a hatásösszefüggést ragadja meg a regény, amely a komplexebb társadalmi jelenségeknek elemibb természeti jelenségekké való átalakításával jön létre, a kor, az erkölcsök és a táj vonatkozásában, hiszen stilisztikaelméleti meglátások szerint a hasonlat felépítése végső soron az egyes nemzeti-felekezeti közösségek anyagi és szellemi kultúrájának függvénye.

A regény elemzését valószínűleg be kellene kapcsolnunk az úgynevezett politiko-heroikus mítoszokat kutató diskurzusrendbe is, hogy fölmérhessük a Napóleon-mítoszok komparatív vizsgálhatóságát. Bár itt inkább a háttérben működik a Bonaparte-mítosz. A regény mítoszkezelésében az az érdekes, hogy nem egy valós személy mitizálódását követhetjük nyomon, hanem egy mitikus alak „valóssá" válásáról beszél: azt mutatja meg, hogyan válik a francia császár a korábban csupán emlegetett alakból a tapasztalati térbe ténylegesen belépő vonatkozássá. A „mesék Bonapartéja" kerül érzékelhető közelségbe a konzul megérkezésével. A megszilárduló értelmet a folytonos újraértelmezés, az újraértelmező összevetés, az új gondolatokat indító hatások mozdítják ki. Általában jól látszanak a módosulások változó és változatlan összetevői is.

Eklatáns példaként merül fel a térviszonylati gondolkodás legáltalánosabb szimbólumának, az útnak a gyűlöletében megteremtődő közösségiség gondolata, amely azonban *különböző* indíttatásokból áll össze. „Ez a nép a világ más népével ellentétben perverz gyűlöletet érez az utak iránt", ezért a nyelvbe-tradícióba-vallásba való bezártság hasonlóképpen határozza meg az egyes felekezeteket. Az utak iránti gyanú és bizalmatlanság képezi a *hasonlóság alapját*, a törökök és a keresztények azonban „*különböző* indítóokokból" ellenzik „bármilyen forgalmi összeköttetés létesítését és fenntartását".

Az idegenként érkező kilátásainak, sorsának előrevetítése is *emlékezeti analógiák* beépítésével nyer megjelenítést. „Mi itt otthon vagyunk, s akárki más jön ide, idegenbe jön s nem lesz sokáig maradása" (ÁNDRICS 1956; 8). Itt a „mi"-nek, az itteninek, az idevalósinak hihetetlenül erős kontrasztív ereje van az „ők"-kel mint idegenekkel szemben. A beszélő „mi"-tudata itt azokra is kiterjed, akik vonatkozásában másutt mint „ők"-ről gondolkodik. A hasonlítás analógiakeresése a legkomplexebb történéseket is egy tényezőre vezeti vissza. A hasonlósági igény alapján is létesülhet asszociatív kohézió: „A travnikiak kivétel nélkül szeretnek közönyösnek és érzéketlennek látszani" (ÁNDRICS 1956; 14). A „travnikiak" többes számával az elbeszélés egységbe fogja az egyébként több vonatkozásban is differenciát mutató etnikai közösségeket. Az integratív jellegű gondolkodás összefüggés-hálózatán belül a „travnikiak" közössége erősen elkülönböződő fragmentumokra esik szét. A narráció az összefűzés–szétválasztódás dinamikáját a konzulok

érkezésének megítélésén túl is számtalan viszonylatra kiterjeszti, és ezáltal egy sokszerű, nem homogenizálható közösséget teremt. Az egyes világok azonos intenzitásúak a szövegben, de a gondolkodások szemantikai szerkezetének leírása különbségeket is mutat. A travnikiak világa voltaképpen a különbözőségek, olykor a sztereotipikus szembeállítások manifesztuma. A különbözőségeké, amelyek a megfeleltetés, az azonosságkeresés példáin, a megegyezés, az egybevágóság, az összhangzás mozzanatain keresztül mutatkoznak meg, ilyen példát nyújtanak a szimmetriák és szembenállások, az ellentmondásos mozgások a zászlóról és a címerről való beszédben. Összetartozás a beszédben, szétválás az affektusokban, törökök és keresztények vonatkozásában. Azután a törökök összetartozása a birodalom megingása feletti aggodalomban, a keresztények, katolikusok és pravoszlávok összetartozása az idegen iránti tartózkodásban és az új lobogó kibontása feletti örömben, a jobbrafordulás reményében. Ezzel azonban véget is érnek a közös sajátosságok, és szembeötlő különbségek mutatkoznak. Ellentétes érdekek, felfogások, törekvések és reménykedések.

„Természetes, hogy mindegyik a maga szemével nézte a dolgokat és a saját, sokszor ellentétes nézőpontjából" (ÁNDRICS 1956; 14). Még a közös örömben is „a saját, sokszor ellentétes nézőpontok" mutatkoznak meg. A szerző saját metodológiai elkötelezettségeinek eredményeképpen, a mélyebben fekvő szemléleti rétegek, gondolkodásformák, szellemi tartalmak is felszínre kerülnek.

Összességében tehát azt lehetne mondani, hogy bár minden etnikum az idegen, az ismeretlen, a bizonytalan szemantikai mezejében mozog és gondolkodik, egyes esetekben még utalás is történik ilyetén egységükre, e megközelítések alapjában véve etnikai, vallási érzékenységekben gyökereznek, és meglehetősen különböző érzelmeket hoznak felszínre, különböző mozzanatokra koncentrálnak. A divergenciák hátterében feltehetően a tapasztalatok és várhatóságok eltérő értelmezésének problémája áll. Ha mindezt egy tágabb komparatív keretbe kívánjuk helyezni, s ha a különböző megközelítésekben rejlő tanulságokat levonva valamiképpen a regény *összevető poétikájának* jellemzésére törekszünk, nyilvánvaló, hogy éppen ebből a perspektívából, az etnicitások sokféleségét valamiképpen egységbe foglalni tudó elemzési keretből és metanyelvi referenciarendszerből kell kiindulnunk.

Kiadások

ANDRIĆ, Ivo (1951) Travnička hronika. Konsulska vremena. Svjetlost, Sarajevo
ÁNDRICS, Ivo (1956) Vihar a völgy felett. (Travniki krónika). Fordította Csuka Zoltán. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest

Irodalom

BEKER, Miroslav (1995): Uvod u komparativnu književnost. Školska knjiga, Zagreb

KONSTANTINOVIĆ, Zoran (1984): Uvod u uporedno proučavanje književnosti. Srpska književna zadruga, Beograd

PAUNOVIĆ, Zoran (2002) Evrofobija u Andrićevoj Travničkoj hronici, Zbornik radova sa književne radionice „Moja privatna Evropa", održane decembra 2000. godine u Beogradu, Krajina, Banja Luka, 3. 165–174.

PELEŠ, Gajo (1982) Tematski sustav Andrićevih kronika. = Iščitavanje značenja. Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 87–97.

PELEŠ, Gajo (1982) Prostor i vreme u Andrićevim kronikama = Iščitavanje značenja. Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 101–106.

VALDENFELS, Bernhard (2005): Topografija stranog. Studije o fenomenologiji stranog I. Stylos, Novi Sad, 2005.

NARRATIVE ASPECTS OF CHANGE

The study interprets the novel Bosnian Chronicle by Ivo Andrić as a comparatively oriented work. Just as the comparative researches, the comparative narrative actions are also differential, and naturally, we can ask the question of what differentiating options there are, what the differentiation is based on and how the novel develops as a specific comparative media. At the same time the analysis also considers Waldenfels's view stating that foreign cannot be the subject of comparison, but not because it is completely different but because of the fact that by its essence it avoids any kind of attempt at comparison or equation.

Keywords: comparison, comparativity, foreignness, poetics of the novel.

NARATIVNI ASPEKTI PROMENE

Ovaj članak analizira komparativne procese stvaranja u romanu, osnovnu situaciju *promene* kao i krug doživljaja *stranosti*. Postavlja pitanje kakvi procesi diferencijacije postoje, kako valja opisati različito, odnosno kako tematizovati različito u stranosti sa svim odgovarajućim aspektima, kako se stvara roman kao poseban komparativni medij. Želimo li uključiti komparativne perspektive u diskurs romana, komparaciju ćemo pretvoriti u poetički postupak.

Ključne reči: upoređenje, komparativnost, stranost, roman.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 09. 14. Közlésre elfogadva: 2013. 09. 25.

Hungarológiai Közlemények 2013/3. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2013/3. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511-4
821.511.141(497.11)-4

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ORCSIK ROLAND

Szegedi Tudományegyetem
Szláv Filológiai Intézet
rorcsik@gmail.com

DETO-NÁCIÓ
Kollázs- és montázsgépezet Domonkos István műveiben

Deto-nacija
Mašinerija kolaža i montaže u delima Ištvana Domonkoša

Deto-natio
Machinery of collage and montage in works of István Domonkos

A tanulmány Domonkos István kollázs-, illetve montázspoétikáját elemzi a szerző prózai (a *Hangok* című novella nyomán) és költői műveiben. Domonkos művei az avantgárd, a neoavantgárd, a posztmodern szempontjából kerülnek előtérbe, ex-jugoszláv irodalmi kontextusban. A kollázs- és a montázspoétika vizsgálata pedig megkérdőjelezi az egységes, homogén szubjektum képzetét. Az ebből fakadó heterogenitással függ össze Domonkos töredékes poétikai világa.
Kulcsszavak: kollázs, montázs, avantgárd, neoavantgárd, posztmodern.

„Domonkos pedig maga volt az explosio, az égés."
(TOLNAI 2004; 175)

Hangok

A symposionisták közül a kollázs és a montázs poétikája Domonkos István és Tolnai Ottó esetében hasonló, de nem egyforma megoldásokhoz vezetett. Mindketten prózában, költeményekben, esszében is használják ezt az eljárásmódot, sőt, mindketten készítenek képzőművészeti kollázsokat. Ezek után nem véletlen, hogy a két szerző több alkalommal publikál közösen jegyzett műveket, amelyekben az egységes szerzői identitás konstrukcióját kérdőjelezik meg, teszik relatívvá. Ilyen például a *Mao-Poe* (1968) című verbo-voko-

vizuális[1] kollázspoéma, akárcsak a szintén közös *Valóban mi lesz velünk?* (1968) című verseskötet (Végel László utószavával, valamint Domonkos, Kapitány László és Tolnai kollázsaival). A megírásához képest jóval később megjelent, Fehér Kálmánnal és Tolnai Ottóval közösen írott *Dolerony* (2005) című poéma szintén értelmezhető a kollázs felől, és természetesen az *Új Symposion* folyóirat, amelyet szerkesztőként, szerzőként közösen alkotnak, s amelynek számai a kép és a szöveg együttesének köszönhetően intermediális verbo-voko-vizuális alkotásnak tekinthetőek.[2] Természetesen ez nem jelenti azt, hogy Domonkos (és Tolnai) minden műve a kollázs, illetve a montázs technikáját alkalmazza, s hogy csak az avantgárd hagyomány felől értelmezhető. A szerzők sok esetben idézik a klasszikus modernség kanonizált, kultikus műveit is az avantgárd és a neoavantgárd mellett.

Thomka Beáta Tolnai és Domonkos első regényeit *(Rovarház, A kitömött madár*, 1969) a kollázs epikumának, illetve patchwork-elbeszéléseknek tartja. Tolnai egyik korai regényéről pedig ezt írja: „A *Rovarház* c. regény az első olyan kísérlet, mely egy nagyszerkezeten belül teszi próbára a kollázs eljárásokat, az asszociatív technikát, a központozás nélküli közlésformát, áradó beszédfolyamot, a beszédszerű narrációt, a motívumok ismétlésére, illetve a dzsessz-improvizációra támaszkodó laza szerkesztést" (THOMKA 1994; 56). Domonkos regénye nem megy ilyen messzire, a történetmondás nála ugyan töredékes, mégis a részek, illetve a szereplők között, a montázs-technikának köszönhetően, összefüggés van, ezért *A kitömött madár* esetében rekonstruálható lesz egy kalandtörténetre emlékeztető váz, akkor is, ha ezt a fragmentált történetiséget verses betétek, asszociációs, illetve kollázs-mondatfolyamok szakítják meg. Tolnai *Rovarház*ában is felfedezhető egy, a „farmernadrágos prózára" (Alexander Flaker fogalma a beat irodalom kapcsán – „jeans prose") emlékeztető beattörténet, ám ott az elemek közötti összefüggésrendszer jóval széttartóbb, mint Domonkos regényében. Éppen ezért Thomka a két mű közötti különbséget így vázolja fel: „Domonkos formateremtése spontánabb, Tolnai látásmódja intellektuálisabb, a regényelemek a szerves egybetartozásnak a látszatát sem kívánják sugallni" (THOMKA 1994; 56).

A különböző nyelvi elemek, méghozzá a szerb(horvát) és a magyar nyelv egymás melletti szerepeltetése nem minden Domonkos-mű sajátja. Ez a probléma a szerző prózájában a *Hangok* (1972) című novellában jelenik meg a legmarkánsabban, mely az 1986-os *Önarckép novellával* című novellás-

[1] A verbo-voko-vizuális irodalom vajdasági, illetve délszláv hagyományáról lásd: SZOMBATHY 1991.

[2] A horvát, illetve az exjugoszláv intermediális, vizuális költészetről bővebben lásd: REM 2003.

kötetben jelent meg.[3] A novella harminchat számozott elbeszéléstöredékből áll, amelyek önmagukban és egymáshoz fűződő viszonyukban is értelmezhetőek. Az első, szerb nyelvű töredék visszatérő refrénként fogja össze a szervetlennek tűnő szerkezetet. A novella címe arra enged következtetni, hogy az egészet zenei struktúraként is értelmezhetjük. Ebből a szempontból mindegyik töredék egy adott hangszínen és magasságon szólal meg. Az ily módon keletkezett zenei elbeszélés leginkább a Domonkost gitárosként, szaxofonosként is foglalkoztató dzsesszes improvizációra emlékeztet: „A dzsessz iránti vonzalom »generációs tünet« volt a hatvanas években. A témaválasztáson túl (Gyémánt László pszeudo-kollázs festményei, a Blues in the night 1968) a rögtönzés is összefüggést mutat a dzsessz és a kollázs között" (SZEIFERT 2004; 145). A dzsessz mellett olyan fragmentált zenei darabként is értelmezhetjük Domonkos művét, amelyet visszatérő motívumok, szekvenciatöredékek, refrének „zajzenéje" (John Cage) szervez. Cage avantgárd antizenéje mellett többek között Karlheinz Stockhausen, Mauricio Kagel, Klaus Hashagen, illetve Bernd Alois Zimmermann és Pierre Schaeffer konkrét zenéjében (musique concrète) fedezhetünk fel kollázstechnikát, mely a különféle utcai, illetve gyári vagy más zörejekből épül fel. Mindez a futurista zenére, Marinetti rádióhangos kísérleteire tekint vissza (vö.: IGNÁCZ 2009, lásd még: HARASZTI 2010; 388). Christoph Reinecke a hangszalagra rögzített zenéről értekezve Schlichting alapján a következőt vonja le a kollázsról és a montázsról: „A montázs technikáját pontosabban le kell írni, amikor a szalagon végzett teljes munkát felmutatja. A kollázs ellenben inkább az anyag esztétikája és a kombinatorikus feltételek alapján válik leírhatóvá" (REINECKE 1986; 56).[4] Ebből kiindulva a montázs az elektronikus zenében a következő módon manifesztálódik: „Az elektronikus anyag [...] homogén anyagként mutatkozik meg, s egy zárt hanguniverzumot alkot" (REINECKE 1986; 72).[5] A kollázs ennek ellentéte lesz, mert a „zárt szintetikus- és elektronikus hangvilág ellenében lép fel, s a maga anyagi reáliáit [Materialien] az akusztikai tárgyak formájában találja meg a hangreáliák

[3] A kötet megjelenése idején a recepció ambivalensen viszonyult a kötethez, míg Herceg János és Piszár Ágnes az elismerés hangján szólnak róla, addig Varga Zoltán ingadozó színvonalúnak tartja Domonkos novellásgyűjteményét (mindhárom kritika a Híd 1986. 12. számában jelent meg).

[4] „Die Technik der Montage muß genauer beschreiben werden, da sie die gesamte Arbeit mit dem Band aufzeigt. Collage hingegen wird mehr unter materialästhetischen und kombinatorischen Voraussetzungen zu beschreibe werden."

[5] „Das elektronische Material selbst zeigt sich [...] als ein homogenes Material, das einem geschlossenen Klanguniversum enstammt."

empirikus világában, amelyet aztán zenei struktúrákba komponálnak bele" (REINECKE 1986; 72).[6]

Domonkos *Hangok*jában különféle történetszekvenciákkal találkozunk, amennyiben egymás után olvassuk őket, akkor nem találunk összefüggést, lineáris folytonosságot közöttük: „Többszólamú történet egyidejűleg, összhangzásban hallgatni csak a zenében, ábrázolni pedig, ahogyan a partitúrában vagy a »poliszcenikus képeken« lehetséges, ellentétben az írással. Így az idő- és térbeli vágásokkal, nézőpontváltásokkal megszakított többszólamúságból már csak a fragmentalitás és a nem szabályos ismétlődés érzékelhető az olvasás folyamatában" (DÓZSAI 1994; 45). Ám amennyiben a különféle történetdarabkákat a bennük lévő tartalom alapján kötjük össze, akkor azt látjuk, hogy ha nem is időrendi sorrendben, de összefüggnek egymással. Párhuzamosan megjelenő történetrészecskékkel, beszédszólamokkal, hangokkal van dolgunk. Az olvasóra van bízva e heterogén anyag összeállítása. Oto Bihalji-Merin szerint a kollázs „a kombinálás plurális eszközeinek használatának legjobb eljárásmódja, mindenféle anyag, forma és eszme egymással való szembesítésére és áthatására"[7] (BIHALJI-MERIN 1974; 183). Domonkos novellájában mintha valaki folyamatosan ide-oda tekerné a rádió gombját, amitől néhány műsor többször is felcsendül, miközben új műsortöredékeket is hallunk, akárcsak a konkrét zenei művekben. Az egészet a visszatérő, szerb nyelvű refrén fogja össze, mely a különféle hangokban megcsendülő, hasonló egzisztenciális problémát (vendégmunkás-lét, hazavágyódás, anyagi nehézségek stb.) hangsúlyozza ezáltal.

Domonkos novellája dekonstruálja az elbeszélői identitást: nincs egységes elbeszélői szubjektum, ehelyett több elbeszélői hanggal van dolgunk. Ugyanakkor úgy is értelmezhetjük az írást, hogy egy „láthatatlan és hallhatatlan" elbeszélője van, aki a töredékek mögé bújva, kollázstechnikával illesztette, „ragasztotta" és „vágta" egymás mellé a különféle részeket. Bihalji-Merin úgy véli, hogy a kollázs tükrözi a tudat, a tér és az idő szétforgácsolódását és sokszintűségét: „A kollázs lehetővé teszi az idő határtalanítását a folytonosság megszüntetésével"[8] (BIHALJI-MERIN 1974; 187). Domonkos elbeszélői szubjektumának szintén nincs folytonossága, csak megszakítottsága, emiatt plurális identitása lehetséges csupán. A különböző részek csak kombinatorikus módon és motivikusan tartoznak egybe, ám az összetartozó

[6] „[S]träubt sich gegen die geschlossene Welt syntetisch-elektronischer Klänge und findet ihre Materialien in Form akustischer Objekte in der empirischen Welt der Klangrealien, welche dann zu musikalischen Strukturen komponiert werden".

[7] „To je najbolji postupak za primenu pluralističkih sredstava kombinovanja, suočavanja i prožimanja svih materijala, obličja i ideja."

[8] „Kolaž omogućuje obezgraničenje vremena ukidanjem kontinuiteta."

elemek időegységei nem a folytonosság, hanem a töredékes struktúra felől válnak értelmezhetővé. Innen nézve talán jobb lenne ellen-novellának nevezni ezt az avantgárd értelemben vett anti-műalkotást. A Domonkosra is ható szerb szürrealista Marko Ristić például a saját hasonló szerkezetű regényét (*Bez mere* [Mérték nélkül], 1929) így jellemzi évekkel később (1962-ben, a *Symposion-melléklet* idejében): „Egy általános morális ellen-konformizmus keretén belül tehát a *Mérték nélkül*, az anti-regény egy példájaként, bizonyos értelemben úgy is felfogható, ami annyit jelent, hogy egy sajátos szempontból nézve, mint az *anti-irodalom* adaléka, az anti-esztétika kifejezett és talán hatásos adaléka"[9] (RISTIĆ 1962; 14). Az anti-regénnyel kapcsolatos kérdéskör hasonlít arra, amit korábban az avantgárd és a tradíció viszonyáról megjegyeztünk. Egy paradox probléma előtt állunk, a hagyományos regény és az anti-regény kölcsönösen feltételezik egymást: „Paradoxonként hangzik, de vitathatatlanul igaz, hogy csak az »igazi« művész teremthet ellenművészetet, mert ez a művészet belső problémáinak ismerete nélkül hiteles formában elképzelhetetlen" (SZOMBATHY 1991; 8). Szombathy idézett tanulmánya szerint az antiművészet a dadaista, illetve a konstruktivista, valamint ezek leágazásaiból származó alkotói diszciplína. Ebből fog táplálkozni a neoavantgárd, a szubkulturális, ellenkulturális vagy pszeudoavantgárd művészet is: „Az ötvenes-hatvanas évek új művészetében felelevenedő koncepcióellenes alkotói magatartásformák fő jellemvonása a dadaista törekvéseknek a művészet-esztétikai szférát megszüntetni akaró programjában, valamint a hétköznapi életnek a művészeti cselekedet rangjára való felértékelésében teljesedik be" (SZOMBATHY 1991; 9). Domonkos művészete ezzel az attitűddel függ össze, s egészen a művészettől való csömörig jut el, annak felismeréséig, hogy az avantgárd „hétköznapok esztétizációjá"-nak programja nem valósítja meg a vágyott társadalmi utópiát.

Domonkos ellen-novellája kapcsán elsőre nem világos: „talált" (objet trouvé) vagy „kreált szövegdarabokból" épül-e fel a szerkezet? Sok olyan „hangot" hallani a novellában, amely a hétköznapi, valósnak ható beszédszituációt idézi meg: munkanélküliség, házépítés, szerelmi vallomások, elutazás, a Domonkos műveiben visszatérő gastarbeiteri lét problémái, hazavágyódás stb. Emellett több ponton újsághírekre emlékeztető szövegrészekkel is találkozni. Mivel a kollázs valóságdarabjai a műalkotás szintjén átalakulnak, absztrahálódnak, mindegy is, hogy valós vagy fiktív (kreált) valóságdarabokon alapul-e az alkotás: „A kollázsban a valóság darabjai nem veszítik

[9] „U okviru, dakle, jednog generalnog moralnog nekonformizma, i *Bez mere*, kao primer antiromana, može se shvatiti, u izvesnom smislu, što znači jednim svojim vidom, kao prilog toj *antiliteraturi*, izrazit i možda čak efikasan prilog *antiestetici*."

el eredetüket, csak ez az eredet a műalkotásban betöltött funkciójuk szempontjából lényegtelenné válik"[10] (SEREGI 1998; 405). A Peter Bürgert kritizáló Schlichting szerint éppen ebben rejlik a kollázs és a montázs különbsége, ugyanis az utóbbi visszautal a valóságra: „A montázs a deszemiotizáció erőteljesebb alkalmazását teszi lehetővé, az anyag apró darabokra esik szét, ezekből az apró darabokból azonban mégis a valóság lényege születik újjá" (SEREGI 1998;. 405). Ez a fajta poétika szétszórja az elbeszélői szubjektumot, másfelől láthatatlanná teszi azt az elbeszélőt, aki a kollázsolást végzi. A paradoxont tovább mélyíti, hogy a fragmentumok egytől egyig mind vallomásos hangon, szubjektív szemszögből szólalnak meg. Ez összecseng azzal, amit az antiművészet, antiregény kapcsán levezettünk: a szubjektivitás nem szűnik meg, csupán szétszóródik, s ez a szétszóródás az, ami dekonstruálja az egységes szubjektumhoz tartozó világot. S éppen ez a szétszóródás képes becsempészni metareflexív mozzanatot a kollázselbeszélésbe. A novellában többször történik utalás a televízióra, így a televízió, illetve a technológia lesz ennek a szétszórt szubjektivitásnak az egyik metaforája. A központozás hiánya a montázs elvét idézi, ám a végeredmény mégiscsak kollázsszimulakrum, mely a szocreál pozitív társadalmi utópiáival szemben orwelli negatív jövőképet „barkácsol" elénk: „mert minden ember televízió titokban és rajta keresztül lát hall és érez természetes színben sötétedik ezt fogjuk hitelesíteni semmi titok nem hazudhat többé sem a száj sem a ceruza amit az ember látott az százszázalékos kétféle háború létezik"[11] A televízió-lét a teljes társadalmi kontrollal hozható összefüggésbe: nincs titok, minden látható. A besúgáson alapuló társadalom rémképei villannak fel itt. Ezt támasztják alá az idézett, 9-es fragmentum zárósorai: „AZ ESZMÉT ÍRÁSBAN MEGKAPOM DE MÁR JÓVAL ELŐBB TUDOK RÓLA" (DOMONKOS 1986; 69).

A *Hangok*ban háromnyelvű szöveggel találkozni: magyarral, némettel, szerbbel. Már ez a tényező elkülöníti a szöveget attól, hogy pusztán a véletlenek sorozatának tartsuk az elbeszélést. A kollázsok kronologikus rendje asszociatív, véletlenszerű, ám a három nyelv, illetve a visszatérő szerb nyelvű refrén jelenléte némileg behatárolja a véletlen szerepét. A magyar nyelvű töredékekbe német és szerb mondatcsonkok is belekeverednek, jelezve a történetek összetartozását. A szerb rész annyiban más a többiekhez képest, hogy két csoportban szerveződik: az egyik szövegegység nem változik, refrénszerűen tér vissza, a többi viszont, a magyarhoz és a némethez hasonlóan, variálódik. A refrén az első a töredékek sorában, s a hazavágyódással függ össze, mintha egy külföldön élő vendégmunkás levélrészletét, táviratát, mo-

[10] Hans-Bruckhard Schlichtinget Seregi Tamás parafrazeálja.
[11] DOMONKOS István (1986): Hangok. = D. I.: Önarckép novellával. 68.

nológját vagy dialógustöredékét hallanánk: „imao bih želju da se sredim pa da idem kući jer sada je već proleće na leto možda će biti sve lepo ne znam kako bih mogao da se sredim pa da idem kući"[12] (DOMONKOS 1986; 66). A nosztalgikus hangot megütő refrénhez képest a többi szerb fragmentum hétköznapokról, civakodásokról, humoros trivialitásokról szól, szomszédok közötti párbeszédekről. A magyar szövegek egy versírással küszködő színészről szólnak, aki Szabadkán kezdi a karrierjét, majd Bécsbe kerül, feketén dolgozik, Pestre, Szegedre is eljut. Beszédes a 13-as töredék „zárómondata", mely az eredeti otthon elvesztését, illetve az idegen lét otthonossá tételeként fogható fel: „a pénzt ott Pesten el is vertem rendszerint egy kis kajálás egy kis pia bárak cigányzene nők taxi és slussz mentem haza azaz vissza Bécsbe". A legtöbb töredék tartalmazza az elutazás, az anyagi gondok, a nehéz munka, a hazavágyódás, a szerelmi vágyakozás, a hétköznapi csetlések-botlások történeteit. Ezek a részek olvashatóak önállóan is, a motívumokat az olvasó köti össze, s nem kell feltétlenül egy történetként rekonstruálni az egészet. Mindegyik töredék, a korai német romantika fragmentumfelfogásához hasonlóan: önálló univerzumként is létezik (SCHLEGEL 1980; 301).[13] Kulcsár Szabó Ernő szerint a romantikus korszak viszonyult elsőnek radikálisan másként a fragmentumhoz: „Éspedig olyan formában, amely ugyan nem szüntette meg fragmentum és totalitás klasszikus ellentétpárját, de – s ebben áll a korábbi korszakok tapasztalatától való nagyfokú eltérésének lényege – a kölcsönös érzékelhetőség olyan horizontjába helyezte, amely a lezár(hat)atlanság, a nyitott kiteljesít(het)etlenség új tapasztalatát lényegében az irodalmi-esztétikai önmegértéstől elválaszthatatlan alakban tette hozzáférhetővé" (KULCSÁR SZABÓ 1999; 260). A fragmentum eszerint egy olyan paradoxont tartalmaz, hogy: „már nem valamely Egész (vagy egy rendszer) egysége, hanem csupán egy egyedi dolog egysége, s szisztematikusan nincs más egyedekhez kötve: a töredék univerzumának nem rendszer a következménye, hanem »aszisztázia«, »változékonyság«, »egyésnélküliség«" (KULCSÁR SZABÓ 1999; 263). Domonkos műveiben gyakran találkozunk ehhez hasonló 'változékonyság'-gal, amit gyakran az asszociációs technika idéz elő. Danyi Magdolna meglátása – a Domonkos-versek poétikájáról – alkalmazhatónak tűnik a *Hangok* töredékeinek értelmezésekor is: „A költői szöveg nyelvi elemei között szerkezeti viszony szervetlen, mondhatjuk, szerkezeti-asszociációs, a struktúra-montázs érvényesül. Ezzel párhuzamosan a vers-

[12] Nyersfordításban: volna egy kívánságom hogy rendbe hozzam magam és hazamenjek mert most már tavasz van nyárra tán minden szép lesz nem tudom hogyan hozhatnám rendbe magam s hogy mehetnék haza.

[13] „A töredék legyen akár egy kis műalkotás: elhatárolódva a környező világtól, önmagában teljes, mint egy sündisznó."

struktúra zártsága a költői szöveg nyitottságát, töredék-voltát valósítja meg" (DANYI 1972; 415). Ám a *Hangok*ban és más Domonkos-műben, nemcsak a történetek montázsával (az összefüggő részek szintjén), hanem a történetek kollázsával is találkozunk, amikor a főtörténet mellett elidegenítő elemekre bukkanunk.

A legtöbb töredék bizonytalanságban hagy a beszélők kilétére vonatkozóan: nem tudni, a szerb, illetve a magyar és a német szövegeket idegenek vagy szerbek, magyarok, németek mondják-e el. Egy azonban feltűnő: szemben például a *Kormányeltörésben* torz vendégmunkás-nyelvezetével, a *Hangok*ban a németet leszámítva mindegyik beszélő jól beszéli az adott nyelvet. A magyar szövegekbe időnként lírai részek is vegyülnek (ám sokszor humoros trivialitásokkal ellenpontozva, mint például az 5-ös töredékben, ahol a német „mutter" kerül bele a korabeli szlenges, városias szóhasználatú szövegbe, illetve a házépítéssel, vagyis a hétköznapokkal kapcsolatos fragmentumok). Ám az egyszerűbb magyar, szerb és német szövegek felfoghatóak úgy is, mint a retorikai díszeitől megfosztott poétikai nyelv részei. A 9-es „rontott" nyelvű töredékben imagológiai problémával is találkozunk, az elbeszélő a szlávokat harcos népként mutatja be, a zsidókat pedig kifosztott, üldözött nemzetként: „aztán kérem szépen angol fontban kapták a fizetést és kiszolgáltam őket százharminc kilót nyomott az igazgató felesége hát mit csináljanak a németek? a szlávoknak kellett harcolniuk ellenük tetszik tudni harcoltak bejöttek a zsidó vagyonba vérbajba mert annyira unokatestvérekkel nősültek éppúgy mint a királyok [...] például Rommel Afrikába az angolok megcsinálták azt hogy oda mind csillagosokat küldtek és egy sem maradt meg közülük mind feltette a kezét nekünk magyaroknak nincs ellenségünk nem is volt soha csak régen egyedül nem bírtuk kipucolni nem akartunk forradalmat a rossz hajlamú emberek akiknek rossz a szájuk és a kezük azok megtagadják könnyen a vallásukat a nemüket a hétköznapjaikat a nép nagyon öreg több mint kilencven éves" (DOMONKOS 1986; 68–69). Ez az idézet nemcsak a novellában olykor felbukkanó, önkényesnek tűnő nemzeti sztereotípiákat világítja meg, hanem a szürrealista automatikus írásmód technikáját is, amitől az egész asszociációs tudatfolyampróza jelleget kap. A 18-as fragmentum reflektál is erre az írásmódra: „a vérem az isten szükségem van a betegségemre a vér az tükör piros kék ez automatikusan megy" (DOMONKOS 1986; 74). Vagyis a kollázstechnika ezekben az esetekben a tudat működését érzékelteti, a központozás hiánya vagy önkényes használata (például a kérdőjelek esetében) egy folyammá teszi a különállónak ható asszociációkat.

A *Hangok* három nyelve esetében egyikben sem tapasztalunk a *Kormányeltörésben*-hez hasonló, radikálisabb nyelvi átalakulást. Ugyanak-

kor a hiba, a redukció nem nyelvromlásként, hanem paradox módon kifejező tényezőként válik értelmezhetővé, ahogyan azt Mikola Gyöngyi veszi észre a *Kormányeltörésben* kapcsán: „a hiba, a hiány válik információhordozóvá" (MIKOLA 2006; 173). Ugyanez elmondható a *Hangok* különféle, idegen nyelvű betéteiről: a redukció ott sem a romlást, hanem az „anyanyelvi idegenség" (Derrida) tapasztalatát érzékelteti. Ilyen értelemben fog a másik nyelv ismerete a *Hangok*ban tapasztalati gazdagodáshoz vezetni: a két-, illetve a többnyelvűség az ambivalens (nyelvi) léthelyzet megismerésének eszközévé lesz. S ahogyan a hiba kifejezőerővel bír, ugyanezt elmondhatjuk a töredékek közötti szünetről, a szöveg hiányáról is. Ahogy a novellában visszatérő és szerkezeti elemként működik a szerb nyelvű refrén, ugyanígy a visszatérő hiánytapasztalat is strukturális funkcióval bír.

A számozott hangokban közös a jobb életre való vágyakozás, akár triviális, akár nosztalgikus példákon bemutatva. Éppen ezért a különféle nyelvek nem járulnak hozzá a nemzeti sztereotípiákhoz, hanem ellenkezőleg, a karikírozható különbséggel szemben a hasonlóságra mutatnak rá. A történetek részeiben a csavargó, nomád-szubjektumok, a kelet-közép-európai vendégmunkás lét darabjait, az idegenség alakzatainak kollázsát olvashatjuk, illetve hallhatjuk meg. Domonkos több novellájában élt a kollázs szerkesztési elvével, ám a különböző nyelvekből fakadó feszültséget a *Hangok* érzékelteti a legjobban: a határvonalon túl, ahol a másik nyelv kezdődik, az idegenség felismerése válik sajáttá, s ilyen értelemben illeszkedik a kötet címében megjelölt önarckép körülírásához *(Önarckép novellával)*. Ám, amint azt láttuk, ez az önarckép különféle arcképekből (hangokból) összeálló kollázs lesz. Ennek a heterogén létszemléletnek a prózai és lírai konzekvenciáit, illetve az önreflexivitás határainak nyelvi lehetőségeit, a posztmodern „nyitott mű" poétikáját a recepció szerint – Tolnai mellett – Domonkos az elsők között sejtette meg a magyar irodalomban (vö. MIKOLA 2006; 177 és KÁROLYI 2006; 116).

A csöbörből vödörbe lötybölt költészet

Domonkos költészetét több ponton is értelmezhetjük a kollázs ellenpoétikája felől. Ám csak néhány esetben élt a különféle nyelvek verssé montírozásával. Ilyen például a *Szerelem* című költemény az 1971-es *Áthúzott versek* című kötetből. A költemény alapszituációja egy angol nyelvleckés gyakorlat: „she is lovely / her name is milica / you know / do you speak english / she is from feketics / de itt él újvidéken" (DOMONKOS 1971; 57). Az angol mondatokba szerb név ékelődik bele, a folytatás viszont magyar, de miután az angol és a magyar szöveg között tematikailag nincs különbség, a monda-

tok egymásutániságukban értelmezhetőek, itt inkább a montázs technikája érvényesül. Perényi Mónika szerint „a montázs alapja két egymással ellentétes eljárás: a részekre tördelés és az összeillesztés" (PERÉNYI 2004; 31). Idekívánkozik még az orosz filmrendező definíciója a montázsról, miszerint az nem mennyiségi, hanem minőségi változást eredményez (EISENSTEIN 1998; 99–114). Ebből kiindulva azt láthatjuk, hogy Domonkos *Szerelem* című költeményében az idegen nyelv jelenléte a jelentés szintjén látszólag létrehozza azt a fikciót, hogy a magyar az angol résszel összefüggő témát jelenít meg. A költemény egy szerelmi háromszög tragikus történetdarabjait hordozza magában, a végén csak sejteni tudjuk, hogy a sebész meggyilkolja szeretőjét, Milicát. A szerb névválasztás is sejtelmes, ugyanis a történettel összefüggésben behozza a 'milicija', vagyis a rendőrség asszociációját. Innen nézve a kezdeti nyelvleckés részek, mintha már a külföldre menekült sebész nyelvtanulós, vendégmunkás monológfragmentumai lennének. Épp ennek a félig-meddig re-, illetve megkonstruálható történetnek köszönhetően beszélhetünk a vers kapcsán montázsról, s nem a történetiséget teljes mértékben szétziláló kollázsról. Visszaidézve a korábban taglalt Godard montázstechnikáját: a kihagyásos szerkezet itt is önkényes történetkezelésre, vagyis magára a szerkesztői, elbeszélői beavatkozásra reflektál.

A többnyelvű alkotások nem idegenek a magyar költészet történetétől. Már a középkori, illetve a reneszánsz kori művekben is találhatunk rá példákat. A 20. században például Tandori Dezső[14] vagy Petri György verseiben is gyakran bukkanunk idegen nyelvű betétekre. Józan Ildikó meglátása szerint: „Petrinél mind az anyanyelvi, mind az idegen nyelvi kifejezések esetében a poétikai többlet leggyakrabban a rögzült szintaktikai szerkezetek felbontásából, a szerkezetek szokatlan tagolásából adódik" (JÓZAN 2009; 327). Józan úgy véli, az idegen nyelvű idézetek, betoldások Petrinél a fordíthatatlanság, a különféle nyelvi tapasztalatok egymáshoz való viszonyának gondolatával hozhatóak összefüggésbe. A kortárs magyar irodalomban is többször találkozni idegen nyelvű szövegbetétekkel. Németh Zoltán ezt a mozzanatot így fogja fel: „Az idegen nyelvű szöveg azonban – és ez tanulmányomnak az alábbiakban bizonyítandó alapfeltevése – ezen túl jóval összetettebb jelentésképző funkciót tölt be az irodalmi műben, idegenségét nem néma jelenlétként, hanem továbbértelmezendő helyként érdemes szemlélni" (NÉMETH). Domonkosnál nem találunk olyan példát, hogy az idegen szövegrész át legyen költve vagy le legyen fordítva magyarra. Nála a feszültséget az adja,

[14] Tandori írt is egy Domonkosnak ajánlott verset a veszprémi Ex Symposion folyóirat Domonkos-különszámában. (Vö. TANDORI 1994; 149.) Tandori Koppar köldüs (1991) című kötete radikálisan veti fel a hiba poétikájának gondolatát, ezt folytatja a Domonkosnak ajánlott költeményében is.

hogy bizonytalanná válik az anyanyelv autenticitása. Hőseinek anyanyelve átalakul, aktuális nyelvvé lesz. A nyelv ilyen fokú heterogén használata felhívja a figyelmet a műalkotás nyelvi feltételezettségére. Miško Šuvaković szerint ez a 60-as, 70-es évek „vajdasági textualizmusának" (vö. ĐURIĆ 2010; 159–189) egyik ismertetőjegye: „Lényeges figyelembe venni, hogy a vajdasági szerzők *érdeklődése* a szöveg problémája és a textualitás iránt egy specifikus, történelmi és **multikulturális** vajdasági helyzetből származik, miszerint a nyelv nem a *természetes* identitás írásos megjelenése, hanem a beszéd írásos, s az írás beszédben lévő jelenlétének mesterséges nyoma. Ez a szükséges *nyelvi* természetellenesség és a többnyelvű jelenlét arra vezet, hogy a nyelv kerüljön a nyelvről való gondolkodás (egy fontos hermeneutikai szint) és a nyelvről való írás középpontjába (a nyelv lényegi produktív és performatív szintje, mint a Másik beszédének, s a Másik által a hétköznapokban létrehozott nyelvnek a megjelenítése)" (ŠUVAKOVIĆ 1997; 15–16).

Akárcsak a *Hangok*ban, *A Kuplé 2. előmunkálatai* című Domonkos-költeményben sincsenek lefordítva az idegen nyelvi betétek. Ez a vers a *Kormányeltörésben* után született, s magán viseli a költészetből való kiábrándulás jegyeit, ezt támasztja alá a refrén: „fogamzásgátlót szed a világ / méhében / hervadt szó-ondó" (DOMONKOS 1998; 124). Ez a költészettel szembeni tagadó magatartás paradoxont eredményez, ahogyan azt már az avantgárd antiművészettel kapcsolatban írtuk: a vers tagadása versben, lírai eszközökkel fogalmazódik meg. Ugyanekkor ez a magatartás Domonkos esetében nem költészetének kései korszakára jellemző csupán. Akárcsak generációjának többi tagja esetében, Domonkosnál sem beszélhetünk homogén poétikáról. Már az első kötete, az 1963-as *Rátka* is ellentmondásos poétikát képvisel, erre utal a kötet mottója is: „Lyukas fogak a szavak / űr bennük a gondolat / szaporodó élő kripták / őrzik az erjedő csontokat" (DOMONKOS 1963; 5). Ám annak ellenére, hogy a *Rátka* kötet néhány verse kételkedik a költészetben, figyelembe kell vennünk, amit a szerző pályatársa, Végel mond erről a korszakról, szerinte ez a negativitás egy „teljes életért nyújtott pozitív áldozat" (VÉGEL 1975; 110). Domonkos itt az avantgárd értelmében „új szavakban" bízik, a régiek leépítésével: „Tessék minden élénk színt feloldani, / A szavak épületeit lerombolni, / Rétek, kérem, újrakezdjük a pompás virágzást" (*Egy virágzás elé*) (DOMONKOS 1998; 7). A kezdeti, nyílt ellentmondás vállalása után a tagadás radikalizálódik, amit Végel a következő módon értelmez: „A »mindent elmondani« elve lassan a »nincs mit elmondani« felismerésévé cserélődik fel" (VÉGEL 1975; 110).

A Kuplé 2. előmunkálatai már csak vázlatszerűen jelzi a vers struktúráját, az előmunkálat befejezetlenséget, illetve a vers szövegkörnyezetében: avantgárdos szervetlenséget, illetve befejezhetetlenséget sugall. Ez azonban azt is

jelzi, hogy a költészetnek nincsenek már meg azok a biztosnak hitt alapjai, ami alapján a világ megverselhető lenne: „Jóska, Töfe / nem látom az értelmét az egésznek / tizenhat éve írok verset" (DOMONKOS 1998; 134). A vers utolsó mondata is pusztán egy rövidítés, s a versírás trivializálódását jelzi: „Stb." (DOMONKOS 1998; 134). Ugyanakkor a költészetbe vetett hit nem tűnik el maradéktalanul, hiszen, amint azt jeleztük, a tagadás költeményben fejeződik ki, s így kimondatlanul is a *pompás virágzás újrakezdésének* a reményét és paradoxonát hordozza magában. Ennek a tagadás és igenlés közt őrlődő magatartásnak legutóbbi megnyilvánulása éppen egy verseskötet lett: Domonkos hosszú hallgatás után 2008-ban egy újabb, a *YU-HU-Rap* című poémával jelentkezett, rácáfolva önmagára és a saját recepciójára is, hogy esetében a költészet halott lenne.

A Kuplé 2. előmunkálatai alapvetően az alulstilizálás, az önmegszüntetés, a vers önleépítésének jegyeit mutatja fel. Danyi Magdolna a *Kuplé* című költeményt, akárcsak a *Kormányeltörésben*-t, illetve a Radnótit idéző, *Der noch springt auf!* című verset ambivalens „költői összegzésének" tekinti. A kuplé műfajáról pedig a következőt írja: „A kuplé, a sláger világának személytelen, mindenkire és senkire sem kötelező, ám örökérvényűnek tekinthető gondolati szentenciái az ízlésbeli hasonlóság/összetalálkozás árán a másokhoz – tehát: egy közösséghez – tartozás illúziójával szolgálnak befogadójának. (A húszas, harmincas évek kuplé-író és kuplé-befogadó polgára a maga cinikus vagy naiv szellemiségével tipikusan példázza, hogyan lehetett az elburjanzó kuplé- és operett-irodalom az öncélú szórakoztatáson túl egy látszatközösség illúziójának a megőrzőjévé – akkor, amikor a polgárság kiemelkedő, a távlatos gondolkodást vállalni tudó tagjainak hite, bizalma osztályuk, rendjük fejlődési lehetőségében szükségszerűen megingott.)" (DANYI 1976; 75). Danyi a *Kuplé* című versben paradox módon a személyiség megőrzésének a kísérletét látja, ezt támasztja alá a vallomásos hang. Domonkos második kupléversében a közösségi látszat-összetartozás felbomlik, a költemény nem kész, csupán előmunkálat. A vallomásos hangot, a személyes életrajzi töredékeket folyamatosan ironikus szófacsarások akasztják és kérdőjelezik meg a refrén és a személyes történet által összetartozó versszerkezetet: „seggpaszta / szúnyogszaft / pizsamabogár / tranzisztorlepke / pálmaszaft / sirálypárzás" (DOMONKOS 1998; 130). Ugyanakkor a két kuplévers kollázsszerű építkezése hasonló, azzal, hogy a *Kuplé*ban nincsenek az előbb idézettekhez hasonló halandzsaszavak. A második kuplé sok „stb."-je, illetve az értelmüktől, jelentéstől megfosztott halandzsaszavak mintha azt jeleznék: mindegy mit írunk, minden verssé lehet, éppen ezért a költészetnek nincs kitüntetett szerepe a megnevezés és kimondás terén. A „stb." jelentheti még azt is, hogy a sorok sorrendjének a felsoroláson túl nincs más mozgatórugója. Szinte az is

mindeggyé válik, hogy milyen nyelven szólal meg a lírai alany. S akárcsak a *Hangok* című ellen-novella esetében, az is bizonytalan, van-e egységes lírai alanya, beszélője a versnek, hacsak nem a különböző híreket, szavakat, műcímeket kollázsoló, láthatatlan lírai alany nem válik azzá. Ám a költemény szöveges egységei között olyan nagy a távolság, hogy mindegyik lírai alanya töredék csupán, s a fragmentumok között csak az olvasó rakhatja egybe az összefüggéseket. Zenei-szerkezeti értelemben a visszatérő refrén s a szavakban, a nyelvben, a költészetben való csalódás gondolata, érzése tartja össze a heterogén kollázsköltemény t. Tematikailag ezzel a refrénnel, a szavakból, a nyelvből való kiábrándulással függ össze a szerb nyelvű betét is, azzal a különbséggel, hogy míg a magyar nyelvű refrén díszített lírai nyelven szólal meg, addig a szerb nyelvű rész triviális módon ad hírt ugyanarról: „Zdravo Dragane / ja ti sedim brate / u ovoj mojoj takozvanoj pesničkoj radionici / umoran k'o kučka / pesmu pišem / a pitam se komu zašto / kad sam i sam prestao da čitam pesme mene je / osvojila skroz elektronika / pa s večeri satima slušam / Net King Kola"[15] (DOMONKOS 1998; 127). Ezek a sorok a versírás hiábavalóságát, illetve a versolvasást problematizálják. S akárcsak a *Hangok* esetében, itt is felmerül a mindennapok és az elektronika közötti összefonódás, amit a költészetet, a művészetet elsöprő fogyasztói társadalom kritikájaként olvashatunk. A Nat King Cole dzsesszzenész említése pedig a költemény improvizációs kollázstechnikájával is összefüggésbe hozható. A következő szerb nyelvű betét az eltárgyiasult világgal szembeni elidegenedést érzékeleteti: „ni ova slama nije moja / nit ove daske spavaće / nit hoklica ova / pa ni metla"[16] (DOMONKOS 1998; 129). Az utolsó szerb betét ismételten a versírás problémájára reflektál: „autoru pripada 15 besplatnih primeraka"[17] (DOMONKOS 1998; 132). Ez a fragmentum a szerző és a könyvkiadó közötti szerződésből származhat, a versírás triviális helyzetére utal, mintegy jelezve, hogy a versírás nemcsak a metafizikai bonyodalmakat, de a szerző anyagi gondjait sem képes megoldani.

Érdemes még megfigyelni, hogy milyen zenei idézetek vannak a költeményben (amelyeket gyakran idegen nyelvű szövegrészek kísérnek): Nat King Cole, Bach, Albinoni, Erik Satie, Ted Jones / Mel Lewis. Vagyis, akárcsak a többi versben található töredék esetében, a populáris és a magas

[15] Nyersfordításban: Szia Dragan / én testvérem itt ülök / ebben az úgynevezett költői műhelyben / fáradtan mint egy kurva / verset írok / de kérdem én kinek minek / amikor jómagam is abbahagytam a versolvasást engem / teljesen meghódított az elektronika / s esténként órákig hallgatom / Nat King Cole-t.

[16] Nyersfordításban: sem ez a szalma nem az enyém / sem ezek alvó deszkák / sem ez a hokedli / s a seprű sem].

[17] Nyersfordításban: a szerzőnek 15 ingyenpéldány jár.

kultúra intermediális idézetei kollázsszerűen illeszkednek egymáshoz, az olvasóra bízva az ebből fakadó hierarchiamentes, posztmodernt idéző plurális esztétika értelmezését. Innen nézve nem meglepő, hogy egy focimeccses hír (Olaszország–Anglia 2:0) ugyanabban a verstérben szerepel, ahol Márquez, Van Gogh vagy Peter Weiss. Ez felfogható úgy is, hogy a magaskultúra trivializálódott, miként azt a költemény egyik idézete jelzi: „a vers sorsa a regényé a kultúráé / hivalkodó nyárspolgári aggódás / nyakunkban a munkanélküliség / az infláció" (DOMONKOS 1998; 128). Ezután egy Van Gogh-levélrészlet következik a munkások fizikai nyomoráról és kiszolgáltatottságáról. Mintha azt jelezné ez a két egymás mellett lévő szövegegység, hogy a művészetnek a társadalmi problémákról, s nem a hermetikus esztétikai kérdésekről kell szólnia. Ez pedig összefügghet az avantgárdnak azzal a programjával, hogy túl kell lépni az esztétikán az etika irányába. Müllner András a Domonkos–Tolnai *Valóban mi lesz velünk?* című kötet kapcsán azt állítja, hogy: „Ez a pozíció a költészetben, legalábbis a kritika szerint, a korabeli szövegpéldákat és kanonizált szerzőket tekintve közvetlenséget, redukciót, konkrétságot és hétköznapiságot jelentett, ami pedig az etikus forradalmi magatartás záloga volt" (MÜLLNER 2006; 124). Müllner kimutatja a Domonkos–Tolnai közös kötetről, hogy az etika ambivalens viszonyba keveredik az esztétikával, nem tudnak egykönnyen megszabadulni egymástól. Bosnyák István azonban másként látja a problémát: „Költőnk tehát az adottal, a »civilizált« valósággal nem a cselekvő magatartást, a pirvát-ént a tényleges individuum, a generikus lény szintjére emelő akciót, nem a *praxist*, s nem is a »gerillizmust« szegezi szembe, hanem a végső kétségbeesés gesztusát: a robinzonlétet, az őstermészetesség naturalizmusát" (BOSNYÁK 1982; 238). Ez pedig „nem azt jelenti, hogy kétségtelen *költészeti értékei* mellett nincs *szellemi-etikai* fontossága is. Van, igenis van, csak szerintem ezt nem a tetthirdető *politikai* forradalmiságban kell keresni, ahogy azt az első kritikák tették" (BOSNYÁK 1982; 238). A *Kormányeltörésben* is mintha hasonló következtetésre jutna a végén: „asszony lepedő ágy / clitoris / rátenni ujj / nem gondolni kollektív / nem gondolni privát" (DOMONKOS: i. m. 82).

A Kuplé 2. előmunkálatai költeménynek azok a sorai, amelyek a művészetben való kiábrándulást érzékeltetik, mintha a totális tagadásban, a versírás trivializálásában látnák az etikai cselekvés esztétikai lehetőségét. Danyi a következőt írja Domonkos versírói attitűdjéről: „A meghirdetett, szükségszerűnek felismert tagadás, a költői tapasztalatok áthúzva/magatartása a nyelv funkcionáltságának módjában/irányában jut kifejezésre, tehát a költői nyelven belül realizálódik" (DANYI 1976; 414). Ebből az következne, hogy a művészet felszámolása lesz etikaivá, ám ez paradoxon, mint az ellenkategóriával meghatározott avantgárd műalkotások legtöbbje esetében: a vers

tagadása versként fogalmazódik meg. Nincs kiút, a tagadás nem szabadít fel. *A Kuplé 2. előmunkálatai*ban nem jelenik meg az az ösztönös robinzonád, amiről Bosnyák beszél a *Valóban mi lesz velünk?* kapcsán, illetve itt nincs meg az az erotika, mint a *Kormányeltörésben* című darab végén. A második kuplé a költészettől való búcsú jegyében íródott, ám miként a költemény a lezáratlan töredék benyomását kelti, úgy a búcsú sem tekinthető végérvényesnek. A nemrég kiadott *YU-HU-Rap* bizonyítja: Domonkos nem tudott igazából és végérvényesen elhallgatni költőként. Az ő esetében a hallgatás is beszédes volt: ahogy az elemzett *Hangok*, illetve *A Kuplé 2. előmunkálatai*, úgy a fragmentumként működő kötetek, költemények közötti időközökben is a hiány intenzitása vált kifejezőerővé.

Kiadások

DOMONKOS István (1963): Rátka. Symposion Könyvek, Forum, Újvidék
DOMONKOS István (1971): Áthúzott versek. Symposion Könyvek 31, Forum, Újvidék
DOMONKOS István (1986): Önarckép novellával. Forum, Újvidék
DOMONKOS István (1998): Kormányeltörésben. Válogatott versek, Ister, Bp.

Irodalom

BIHALJI-MERIN, Oto (1974): Jedinstvo sveta u viziji umetnosti, Nolit, Beograd
BOGDANOVIĆ, Slavko (1997): Politika tela. Izabrani radovi 1968–1997. Književni novosadski krug K21K–Prometej, Novi Sad
BOSNYÁK István (1982): Szóakció II., Forum, Újvidék
DANYI Magdolna (1972): A nullponton formálódó költői nyelv. Új Symposion, 89.
DANYI Magdolna (1976): A személyiség védelmében. A Kuplé megközelítése. Új Symposion, 130.
DOMONKOS István–TOLNAI Ottó (1968): Valóban mi lesz velünk? Symposion Könyvek 13., Forum, Újvidék
DOMONKOS István–FEHÉR Kálmán–TOLNAI Ottó (2005): Dolerony. Forum, Újvidék
DÓZSAI Mónika (1994): Tárló. A narráció látlelete (Domonkos István: Önarckép novellával). Ex Symposion, 10–12.
ĐURIĆ, Dubravka (2010): Politika poezije – Tranzicija i pesnički eksperiment. Azin, Beograd
EISENSTEIN, Szergej Mihajlovics (1998): A filmkocka mögött. = E., Sz. M.: Válogatott tanulmányok. Bárdos Judit szerk., Áron, Bp.
HARASZTI Enikő (2010): A futurista (zaj-)zenefelfogás alapjai. Helikon, 3.

IGNÁCZ Ádám (2009): Gépek zenéje. Adalékok az elektronikus zene előtörténetéhez (1900–1930) – elméletek, kompozíciók, hangszerek. = Médium, Hang, Esztétika. Zeneiség a mediális technológiák korában. Batta Barnabás főszerk., Tóth Benedek társszerk. Univ, Szeged, 22–41.

JÓZAN Ildikó (2009): Mű, fordítás, történet. Elmélkedések. Balassi, Bp.

KÁROLYI Csaba (2006): Meztelen történetek. = Domonkos-symposion. Thomka Beáta szerk., Kijárat, Bp.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (1999): A fragmentum néhány kérdése – a nyelviség horizontváltásában. Literatura, 3, 260.

MIKOLA Gyöngyi (2006): Domonkos István hallgatása közben. = Domonkos-symposion. Thomka Beáta szerk., Kijárat, Bp.

MÜLLNER András (2006): Szakállas költészet? = Domonkos-symposion. Thomka Beáta szerk. Kijárat, Bp.

NÉMETH Zoltán: Nyelvi interakciók a kortárs magyar költészetben. <http://www.jogazda.sk/szemle/index.php?option=com_content&task=view&id=333&Itemid=55> (2011. 11. 28.)

PERÉNYI Mónika (2004): Montázs a modern magyar művészetben = Magyar kollázs. A magyar kollázs/montázs történetéből 1910–2004. Magyar Festők Társasága, Városi Művészeti Múzeum Képtára, Győr

REM, Goran (2003): Koreografija teksta 1. Meandar, Zagreb

REINECKE, Christoph (1986): Montage und Collage in der Tonbandmusik bei besonderer Berücksichtigung des Hörspiels. Eine typologische Betrachtung, Dissertation, Hamburg

RISTIĆ, Marko (1962): Posle trideset i tri godine. = R., M.: Bez mere. Forum, Novi Sad

SCHLEGEL, August Wilhelm és SCHLEGEL, Friedrich (1980): Válogatott esztétikai írások. Tandori Dezső, Bendl Júlia ford., Gondolat, Bp.

SEREGI Tamás (1998): Déry Tibor: Az ámokfutó. Megjegyzések a magyar dadaista líra poétikájához. Literatura, 4.

ŠUVAKOVIĆ, Miško (1997): Eseji o Slavku Bogdanoviću. = BOGDANOVIĆ, Slavko: Politika tela. Izabrani radovi 1968–1997. Književni novosadski krug K21K–Prometej, Novi Sad

SZEIFERT Judit (2004): A látszat ellen(ére). = Magyar kollázs. A magyar kollázs/montázs történetéből 1910–2004. Magyar Festők Társasága, Városi Művészeti Múzeum Képtára, Győr

SZOMBATHY Bálint (1991): Új idők, új művészet. Forum, Újvidék

SZOMBATHY Bálint (1991): A verbo-voko-vizuális műtipus nyelvi univerzalizmusa mint a konceptualista műfaj egyik lehetséges eredője. = Sz. B.: Új idők, új művészet. Forum, Újvidék, 91–99.

TANDORI Dezső (1994): A Koppar Köldüs a Koppar Köldüsnek. Ex Symposion, 10–12.

THOMKA Beáta (1994): Tolnai Ottó. Kalligram, Pozsony

TOLNAI Ottó–DOMONKOS István (1968): Mao-Poe. Híd, 1., melléklet

TOLNAI Ottó (2004): Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye. Kalligram, Pozsony
VÉGEL László (1975): A metafizikától a bele nem egyezés eposzáig. = V. L.: A vers kihívása. Symposion Könyvek 44., Forum, Újvidék

DETO-NATIO

Machinery of collage and montage in works of István Domonkos

The study analyzes the poetics of collage and montage in István Domonkos's prose (first of all in the short story „Voices") and lyric poetry. The works of Domonkos are presented in the light of avant-garde, neo-avant-garde and postmodernism and in ex-Yugoslavian literary context as well. The poetics of collage and montage are questioning the unity and homogeneity of the subject. This heterogeneity is connected with the poetics of fragment in Domonkos's work.

Keywords: collage, montage, avant-garde, neo-avant-garde, postmodern

DETO-NACIJA

Mašinerija kolaža i montaže u delima Ištvana Domonkoša

Studija tumači poetiku kolaža, odnosno montaže u proznim (prvenstveno u noveli *Glasovi*) i pesničkim delima Ištvana Domonkoša. Dela Domonkoša se prikazuju u svetlu avangarde, neoavangarde i postmoderne, i u ex-jugoslovenskom književnom kontekstu. Analiza kolaža i montaže propituje zamisao o jedinstvenom, homogenom subjektu. Sa tim heterogenim se može povezati fragmentarna poetika Domonkoša.

Ključne reči: kolaž, montaža, avangarda, neoavangarda, postmoderna.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 09. 20. Közlésre elfogadva: 2013. 09. 30.

Hungarológiai Közlemények 2013/3. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2013/3. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.11)-4 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

HARKAI VASS ÉVA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
harkaieva@stcable.net

LÍRAI MŰFORMÁK ÉS IRODALMI PARADIGMÁK TARI ISTVÁN KÖLTÉSZETÉBEN II.

Tari István lírája a kilencvenes években[1]

Lyric Forms and Literary Paradigms in István Tari's Poetry II.

István Tari's lyric poetry in the 1990s

Lirske forme i književne paradigme u poeziji Ištvana Tarija II

Poezija Ištvana Tarija u devedesetim godinama

Tari István kilencvenes évekbeli három verseskötetében (Elmulatott jövő, 1990; Fegyvertánc, 1994; Napszél, 1998) a költemények retorikájukkal, a bennük megszólaló költői hang felerősödött regisztereivel hívják fel magukra a figyelmet. Ha e kötetek megjelenésének évszámait vesszük szemügyre (1990, 1994, 1998), nagy vonalakban kirajzolódni látjuk azt a referenciális hátteret, amelyből szerzőjük létélményét merítette. Az újabb kori balkáni háború, valamint az azt megelőző és követő válság évei képezik ezt a referenciális hátteret, amelynek koordinátái közé a versek lírai énje egészen hangsúlyosan és szubjektív módon helyezi be önmagát. Nemcsak bírálója, hanem részese, ennek következtében pedig elszenvedője is a válságnak, a pusztulásnak. A bíráláton, a korkritikán kívül szembeötlő e költészet eddigi vonulatából ismerős lírai én szerepének újrapozocionálása is.
Kulcsszavak: Tari István, referenciális háttér, korkritika, válság, a lírai én újrapozicionálása, képviseleti elv, klasszicizáló attitűd, szonett, szonettkoszorú.

[1] A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

(Egy erőteljesebb retorika jegyében) Az *Elmulatott jövő* (1990) című verseskötet költeményei nagy vonalakban követik azt a formaelvet, amelyet Tari első három verseskötetében kialakított. A versek többnyire szabálytalan formában és szabálytalan metrika szerint íródtak. A kötet hagyományos értelemben két legszabályosabb költeménye a négysoros strófákból építkező *Csúnyán fonnyadunk* és *Az értelem zavarához* című. Szabályosságon itt a strófák sorainak számát, legfeljebb még a sorok szótagszámának szabályosságát kell érteni. A két említett költemény közül a második sorvégződései ugyan halványan rájátszanak az ölelkező rím képletére, ám ez valóban csupán halvány jelzése az efféle szabályosságnak, ugyanis az effektus hol felmerül, hol el-elmaradozik. A kötet szabadvers-szerű költeményei között inkább egy másféle szabályosság válik gyakorivá: a metrikailag és rímképletüket tekintve szabálytalan versek egy sorozata oly módon épül fel, hogy a strófáikat alkotó sorok száma azonos, ám a versnek más kötöttségei nincsenek. A *Homokváraink* című versciklus az avantgárd kedvelte és Tari eddigi költői gyakorlatában is előforduló képverseknek ad teret, a csöpögtetett homokból épült homokvárpiramist vagy épp keresztet mintázó versképtől a különféle vizuális és grafikai megoldásokra alapozó költeményekig. Nem véletlen, hogy ezek a költemények az előző ciklus utolsó, Kassákot megidéző versét (*Késik. Kassákot olvasva*) követik. Hogy mégis új versciklusba kerültek, azzal magyarázható, hogy a Kassákot megidéző (és megszólító) vers inkább valamiféle számonkérésként olvasható. Annak a jövőképnek a számonkéréseként, amely a modernség jegyében véghezvitt hagyománytagadáson alapult, és amely a Kassák-líra aktivizmusának optimisztikus jövőbelátásából volt kiolvasható. Vagy ahogyan a költeményben áll: „gazdátlan ligetünket bámulom / az ezredvégi szegénységben / késik / KASIKÁM / késik / az »öntörvényű« virágzás" (32). Ezt a cikluszáró verset viszont paradox módon mégis az avantgárd (és a mester) kedvelte képversek követik. Sőt, az azonos című versciklus *Homokváraink* című költeményének negyedik piramisszerű szövege tematikusan is játékba hozza a hagyománytagadás elvét: „egyik nemzedék se támaszkodhat az elő / dök hagyományaira egyik nemzedék se kap / hat kész homokvárakat mindegyik nemzedék / nek ki kell harcolnia a saját homokvárát ha / boldogulni akar mindegyik nemzedék csakis ma / gának és a saját örömére fedezheti fel a homok / várakat..." (44). Erre a paradoxonra mutat rá Vajda Gábor is, mondván, hogy „Tari, ha az említett Kassák-versében kárhoztatja az avantgárd hagyománytagadását, akkor itt mintha saját tézisét ellenpontozná" (VAJDA 1996; 145).

Az említett képversből nem nehéz kiolvasni a homokvár, illetve homokvárépítés metaforikus jelentését. A metaforikusság s a költői képalkotás attitűdje egyébként is mind meghatározóbb módon jut szerephez az *Elmulatott*

jövő, valamint a további két verseskötet költeményeiben. A válság, a romlás, a pusztulás mint egzisztenciális élmény egyaránt meghatározza a Tari-líra e korszakának poétikai alakzatait (és lexikáját).

A baljóslatot magában rejtő kötetcím (*Elmulatott jövő*) szemantikai holdudvarába helyezhető negatív értékkategóriák és minőségek a kötet első két versciklusában (*Beüvegezett mennybolt, Kántálva*) egyrészt csupán utalásosak, jelzésszerűek, távolabbról célozzák meg a hiányt, a válságot és egyéb negatív léttartalmakat. Az első versciklus első versében (*Üvegtemető*) például a természetmetaforika által: „csenevész bokrocska virágzik reszketve" (7). Ilyen utalásos, közérzetjelző a „szúrós légszomj", az „irdatlan didergés", a „zúzos vidék", a „vacogás cérnaszála", a „csatakos szívvel" stb. Másrészt viszont már itt, a kötet elején jelt adnak magukról, hogy a harmadik versciklustól (*Elnapolt életünk*) majd mind nagyobb teret követeljenek a hiányokat, negatívumokat egészen explicit, direkt (s depoetizált) módon néven nevező szintagmák, kijelentések, versmondatok. L. pl.: „kettős / életre és / lapulásra / kényszerített / emberek között / élek?" (12), „Saját szemetünkben / aláztuk meg egymást" (17) stb. A *Homokváraink* című versciklustól kezdődően az egész köteten át többnyire ilyen explicit, depoetizált módon történik a bírált minőségek és jelenségek megnevezése. Ily módon a versanyag ide vonatkozó nem kis hányadát a poetizáltságot háttérbe szorító kinyilatkoztatásszerűség váltja fel. Sőt, ez az eljárás olykor egyenesen narratívákat teremt a versekben (l. pl. a *Fáklyás hazugságban* címűben vagy a kötet címadó költeményében).

A válság, a romlás, az értékvesztés szimptómái olykor a táj, a természet elemeinek közvetítése által jelenítődnek meg. A természet- és tájmetaforika valamelyest visszahódít a poetizáltságból; ilyenkor az említett természet- és tájmotívumokra sugárzik át a feszültség. Ennek a feszültségnek egyik fő táplálója Tarinál az indulat. Vajda Gábor a kötet címadó verse kapcsán egyenesen indulatok villámfényéről (VAJDA 1996; 146) s a verseskötet egyik legjobb verseként számon tartott *Nem lesz háború* kapcsán is „túlzottan indulatos" leleplezésről beszél (i. m. 148). Tari költészetének ebben a felerősödött retorikájú újabb szakaszában gyakran nagyobb fokú az indulat, mint a poetizáltság. Kár, mert vannak jól retorizált verskezdései és -zárlatai, mert szabadverseinek kialakult sajátos intonációja, retorikája, a szólamok megtörése pedig jól működő lírai struktúrákat hoz létre.

Az *Elmulatott jövő* versanyagában még néhány olyan poétikai jelenség ad jelt magáról, amelyeknek a következő két kötetben is folytatása lesz. Az egyik ilyen eljárást a metaforáknak és szintagmáknak az a fajtája képezi, amikor Tari elvont fogalmat jelzősít vagy metaforizál, többnyire meglehetősen szögletes módon, darabosan. Amikor pl. „az irdatlan didergést / tizedelő szólás" emlékéről (18), „a pohár alakját / fölvevő reménytelenség"-ről (54),

„a véglegesülő / kótyagosság" asztaláról (54), „kötöttségeitől gazdagodó valóm"-ról (66) vagy „a kisebbség beködösödött" erdejéről (69) ír. Nyilvánvalóan a versek intellektualizálásával szemben támasztott igény megnyilvánulása ez. Tari azonban sokkal inkább otthon van az olyan lírikusi gyakorlatban, amikor a természet- vagy tájmetaforika eszközeivel jeleníti meg az esendőséget, a sebezhetőséget, a megsebzettséget.

Ez a verseskötet, mint említettem, a lírai én újrapozicionálásának tekintetében is fordulatot hozott Tari költészetében. Lírájának szubjektív, vallomásos jellegét többen is hangsúlyozták (HORNYIK, 2009; VAJDA 1996). Ennek a szubjektív vallomásosságnak azonban most, költészetének ebben a második fázisában megszólal egy olyan jellegzetes változata, amit Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténetében Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László költészete kapcsán „»kollektív« személyesség"-nek nevez (KULCSÁR SZABÓ 1993; 44). Tari István esetében ez a lírai én kisebbségi léthelyzetet megélő és elszenvedő állapotrajzában demonstrálódik, mely állapotot az e léthelyzetben élők egész közösségére vetíti ki. Ennek a költői pozíciónak a hozadéka, hogy egy-egy költemény olykor közvetlen politikummal zsúfolódik tele, a politikum pedig igen gyakran közhelyszerű költői megfogalmazásban ölt formát.

(*Küzdelem a szonettel*) Az *Elmulatott jövő* című kötet kapcsán felsorolt poétikai eljárások még erőteljesebb intonációval folytatódnak Tari *Fegyvertánc* (1994) című verseskötetében. Az intonáció erőteljessége több tényező által jön létre. A *Fegyvertánc* költeményeit egyrészt felerősíti a lírai én és környezetének történelmi szituáltsága: 1994 és az ezt megelőző évek háborús tapasztalatokkal teli esztendők. Ha az előző verseskötet a valóságreferenciák explicit megnevezését, poetizáltságon inneni versbe emelését példázta, ez az attitűd itt még inkább hangsúlyossá válik. A kötet négy szonettkoszorúját ugyanis elárasztják a háborús narratíva szólamai. A versek intonációját még inkább fokozza, hogy szonettben íródtak, a szonettek pedig szonettkoszorúba szerveződnek. Az elmúlt századokba visszavezethető irodalmi tradíció alapján vereteként, patinásként számon tartott műforma azonban Tari István tollán nagyfokú módosuláson megy át.

„Ezek hideg szonettek. Mind ügyesség / és szenvtelen, csak virtuozitás. / Bár munkában manapság nincs nemesség, / ez csupa munka, csupa faragás. // [...] ez nem költészet; de aranymüvesség! / s bár nem őszinte, nem komédiás. // [...] Ki hajdan annyi szívek kulcsa voltál, / Szonett, aranykulcs, zárd el szívemet..." – írja Babits Mihály *Szonettek* című korai versében. Az idézett versrészletnél azért tanácsos elidőzni, mert Tari István négy szonettkoszorújáról s az ezeket alkotó szonettekről épp az ellenkezőjét le-

het elmondani, mint amit Babits fogalmazott meg önreflexív módon saját szonettjeire vonatkozóan. Például azt, hogy nem „hideg" szonettek és nem „szenvtelenek". Részben Tari lírájának kezdetektől jellemző vallomásossága fűti át szonettjeit, részben pedig az az indulat, amely előző verseskötetétől jelt adott magáról, sőt meghatározó módon intonálta költeményeit. Ha ott a költő a válság, a romlás és a hiányok krónikása volt, itt még több ok adódik az indulatiságra, hiszen ahogyan a kötet címe is jelzi, fegyverek táncáról, egy valóságosan is lezajlott háború friss emlékezetéről, sőt a versek keletkezésének feltételezhető idejét tekintve talán nem túlzás azt mondani, hogy jelenéről van szó. A pusztító háború pedig még nagyobb indulatokat indukál.

A forma rejt, a lírai én helyett annak mesterségére helyezi át a hangsúlyt, legalábbis Babitsnál. De akár a különféle lírai műfajok (epodosz, kardal, elégia, óda, zsoltár) mögé rejtőző Füst Milánra vagy a versformák mögé rejtőző Weöres Sándorra is gondolhatunk. Nem véletlenül sorakozik itt e három költő neve: mindhárman a magyar költészetben ritkábban előforduló objektív kifejezésmód képviselői. Tari viszont hangsúlyozottan szubjektív költő, s ez a szubjektivitás, személyesség a műforma általi elrejtettségen is áttör.

A Babits-versrészlet Tari szonettjeire vonatkoztatásának legkritikusabb pontjai azok, amelyek az „ügyesség"-re, a virtuozitásra, a „csupa munka, csupa faragás", az aranyművesség gesztusára vonatkoznak. Mint Vajda Gábor írja, Tari a míves műformát „a hagyományoktól lényegesen eltérő módon műveli", nála „a szonettek nem is igen közelítik meg az eszményalkotást, illetve eszményszolgálatot. Az ő világában katonai behívók űzték el és bombák robbantották fel az ideált. Más szóval Tari szonettsorozata inkább csak groteszk játék, a szellem radikális bosszúja. [...] semmit sem tartalmaznak abból, amit a szó hagyományos értelmében szépségnek szokás mondani" (VAJDA 1995; 586, 587).

Hogy a szonett műformájával mi mindent lehet véghezvinni, azt Tandori Dezső több verseskötetében demonstrálta (l.: *Egy talált tárgy megtisztítása*, 1973; *A mennyezet és a padló*, 1976; *Még így sem*, 1978). Tandori azonban előbb radikálisan szétdúlta, dekonstruálta a szonettformát, csupán a vázát hagyva meg, majd olyan tartalmakkal kezdte feltölteni (a mindennapok apró-cseprő mozzanataival, „zörejeivel", a költői műhely részleteivel), amelyek vagy nem jellemzőek a hagyományos szonett műformájára, vagy nem olyan módon (zárójeles közbeékelésekkel, írásjelek, kötőszavak és más viszonyszavak halmozásával stb.) épülnek be a szonettbe, mint nála. Tari István nem dúlja szét a szonettformát. Megtölti ugyan olyan elemekkel, amelyek idegenek e lírai műformától (szépségelv helyett a háború rút és durva részleteivel, pusztításával, eszmény helyett a romlás képeivel), ám görcsösen ragaszkodik a szonett hagyományos formájához, sőt a legszigo-

rúbb kötöttségeknek kíván eleget tenni, hiszen nem hogy szonettet, hanem egyenesen szonettkoszorút ír, mesterszonettel. Ugyanakkor nem követi sem a babitsi, sem a petrarcai (sem a shakespeare-i) elvet. Szonettjei, bár Tari e műformával folytatott küzdelme során rájátszik az esztétizáló versbeszédre, mégsem művesek, és nem „dalok", hanem érdesek és depoetizáltak. Egyrészt a háborút megélt környezetének „zörejei" töltik ki őket, másrészt viszont – formai és poétikai szempontból – nem tesznek eleget a szonett bonyolult, ám változatos rímelvárásainak. Ugyanakkor – egy radikálisabb álláspont jegyében – nem is kockáztatják meg a rímnélküliség vállalását. Mint Vajda Gábor írja, „Tari nem vállalja teljességgel a manierizmus kalandját, rímei sokszor kidolgozatlanok, szürkék, s helyenként teljesen elmaradnak. [...] Mintha a költő fontosabbnak tartaná a mondanivalóját annak hiteles költői kifejezésénél, s azt a kimondatlan gondolatot, amely szerint a teljesen emberellenes társadalomban nem szabad elkövetnie a hiteles műalkotás bűncselekményét. [...] e szonettekben inkább csak a szótagszámmal törődött" (VAJDA 1995; 586, 587). Vagy, mint Fekete J. József írja, „nem csak a valóságot, hanem a választott versformát is lecsupaszítja és költőítleníti" (FEKETE J. 1995; 71).

„– Kötöttség kell ide, pattogó ostor! / A kötöttség nyegleséget száműző / durrogása!" – ezt a szonettre vonatkoztatott, ars poeticai érvényű önreflexiót Tari István fogalmazza meg (19), mintegy Babits ellenében. Azaz küzd a szonett (hagyományos) műformájával, a 14 soros költemény bonyolult rímhelyzeteinek előhívására viszont nincs elegendő költői energiája. Vagyis költői energiáját másvalamire tartogatja. Arra, hogy a háború és a háborús pusztítás naturális, érdes részleteit foglalja a versbe.

A *Fegyvertánc*ban tovább sorjáznak azok a versbéli megoldások, amikor a költő elvont fogalmakat kísérel meg metaforizálni – meglehetősen darabosan. Ez az eljárás József Attila költészetében is jelen van (ilyen pl. a „törvényt szőtt a mult szövőszéke" az *Eszmélet*ben). Tari szonettjeiben azonban újra megismétlődik, sőt tovább burjánzik ennek a képalkotó eljárásnak az előző verseskötetben alkalmazott gyakorlata: az erőltetett, logikai kisiklásokat sem nélkülöző, vagy épp közhelyes, semmitmondó poétikai eredményt hozó metaforizálás/jelzősítés. L. pl.: „Fák ágain fölakad a / bölcselet" (9), „ökörnyáltól csillogó az öncsalás" (10), „Sereghajtó elnémulás tenyészik" (11), „tarka már a hősiesség kényszere" (12), „Érezze magát a hetedik égben / a gyökértelenség önimádata!" (14), „Szolgalelkű kétszínűség hunyorít" (14), „a terv is kényszermegoldásban serceg" (26), „behorpad / a mellőzöttség feneketlen vedre" (49), „Kudarcom kisimult ráncain állok" (62) stb. Sőt, képzavarokra is ráfutunk („A száj, mint a foghíjas léckerítés, / kivert ebként nyöszörög." – 71), az enjambement-ok és közölések túlterhelt szerkezeteket vagy versmondatokat kígyóztatnak (l.: „Csattanó pofonokkal / csattogtatja a

szél az adósságok // csatakos zászlaját." – 65), és a közhelyes megfogalmazás sem ritka jelenség. Sajnálatos – itt is –, hogy a szonettkoszorúk szerzője nem abba fektette költői energiáit, amiben a legérzékletesebb tud lenni: a természet- és tájmetaforikába, mint például amikor azt írja, hogy „könnyben úszik a húsvéti torma" (30), „magára rántja vérünket az alkony" (30), „harangzúgásban csattognak a szárnyak" (47) stb. A *Ragyog a válság* 9. szonettjében egész strófát kitöltő, zsúfolt versmondat revelálja az ily módon átláthatatlanul zavarossá váló látványt: „Gyászát titkoló megfélemlítettség / reszketteti bozótjait a bosszú / vad torkolattüzében összerándult / mellkasotok domborzati térképén" (51). Sőt ugyanebben a szonettben van egy még zsúfoltabb, két strófán át ívelő, közöléses versmondat is: „Segítségért / rikoltó szátokban, a rágcsálásban, / a világ rágásától, a kenyérhéj // hólyagot törő ellenállásában / megkopott fogatok között föleszmél / az éjjel tövesedő mendemonda" (uo.). Hasonló módon a zsúfoltság érzetét keltik a túlhalmozott alliterációk is (pl.: „Zaklatott zajlások, / zokogások ziháló riadalma" – 66).

A felsorolt példák mind a négy szonettkoszorúból valók. Ami annyit jelent, hogy az azonos élménykör, látlelet s ugyanazon poétikai megoldások szinte egybemossák a négy szonettkoszorú szövegét. Különösen az első hármat nehéz differenciálni, míg a negyedik, az *Aranytartalék* néhány fokkal jobbnak minősül. Nem tudni, vajon az indulat töri-e át a poézis gátját vagy a költői felkészületlenség gátolja a szerzőt a vállalt míves forma kívánalmainak teljesítésében.

(*Költői bravúrok*) Azok után, hogy Tari négyszeres küzdelmet vívott a szonettkoszorúval, továbbra is a hagyományos műfajoknál, műformáknál marad. *Napszél* (1998) című verseskötetében újra ír szonetteket, de disztichont, villanellát, rondót, balladát ajánlással, továbbá a költői mesterség különféle bravúrjait próbálja ki: a strófa- és sorismétlésekben rejlő variatív lehetőségeket, „Balassi Bálint nótájára", majd akrosztichonos verset ír vagy épp berzsenyis költeményt stb. Ez a kötet tobzódik az irodalmi hagyomány lírai műfajaiban és műformáiban. Mintha a szonettkoszorú nehéz és szoros páncélzatát levetkezve kedve kerekedett volna a költőnek a hagyomány nyújtotta poétikai lehetőségek széles skáláját megjárni. Az itt egybegyűjtött versekben is vannak szép részletek, verszárlatok, egész versszövegek (pl. a *Nézd a naspolyát*), megtalálható közöttük a szerelmi líra egészen erotikus változata (*Csurran a csillag*), egyes költeményekben pedig – ezt nyilvánvalóan maga a klasszicizáló hajlam hozza magával – egészen kifejezett az esztétista attitűd. És ugyanúgy megismétlődnek azok a versjelenségek is, amelyek visszavesznek a költészet értékeiből. A környezet és kor viszszásságait ostorozó költőt itt is magukkal sodorják indulatai, s olyan zsúfolt

grammatikai szerkezeteket szuszakol a versbe, mint pl. „a Nagy Parádé / Soknemzetiségű sivárságát / Tető alá hozó, tányérsapkás / Vakbuzgalom" (*Ballada a vérszomjas békéről*, 30). (Az idézett strófa sorainak kezdőbetűiből egyébként a Tari István név olvasható ki.) Sőt a túlírtságot még inkább fokozza az alliterációk helyenkénti túlzott halmozása.

A *Napszél*ben Tari nemcsak lírai műfajok, műformák és versszerkezeti megoldások sokaságát gyűjti egybe. A közösségi szólamként ható vers, a képviseleti líra, amely az előző két kötetben is jelt adott magáról, szintén újracsendül, sőt talán még közvetlenebb explicitással, mint az eddigiek során. Az *Előttünk a múlt* című költeményben egészen váratlan kontextusban merül fel a „legdélvidékibb magyar" szintagmája, majd a lírai én is hasonló szerepben, „egy leigázott népcsoport / fiaként" mutatkozik meg, együttérezvén az „erdélyi testvérekkel", *A szabad rablás országában* című versben pedig így kiált fel: „Most itt, / ó, itt a legizgalmasabb / magyarnak lenni!" (76). (A pátoszt reveláló „ó" felkiáltások meglehetősen gyakorivá válnak ebben a kötetben). A *Fegyvertánc* után a *Napszél* mindenképpen dinamikusabb verseskötetnek tűnik, még ha Tari nehezen szabadul is a terjengős versmondatoktól, a (nemzeti) pátosztól, az allegorikusságtól, a közhelyes megfogalmazásoktól.

Egyik oldalon tehát újfent a poetizáltságot hangsúlyozó, klasszicizált műformák és lírai eljárások, a másikon a lírai ént körülvevő környezet apoétikus részletei, amelyekkel szemben a lírai én népe képviselőjeként, szószólójaként, váteszként lép fel. Kettősen anakronisztikus költői attitűd ez: az irodalmi hagyományhoz visszatérő klasszicizáló hajlam találkozik itt a 19. századi költőszereppel.

Tari István a kilencvenes években a vers libre versbeszédétől a klasszikus formákig jutott – időben visszafelé haladva, s egyben visszakanyarodva a képviseleti elvű líra kínálta költői szerepvállalásig is, mintegy szembefordulva a hetvenes évek magyar lírájában konstituálódó lírai én „csak egy személy vagyok" Petri György által megfogalmazott pozíciójával.

Kiadások

TARI István (1990): Elmulatott jövő. Forum, Újvidék
TARI István (1994): Fegyvertánc. Forum, Újvidék
TARI István (1998): Napszél. Forum, Újvidék
TARI István (2009): Csurran a csillag. Válogatott versek. Vál. Bella István. Lavik92-Timp, Topolya

Irodalom

BORI Imre (1998): A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó–Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék–Beograd

FEKETE J. József (1995): Depoetizált szonettek = F. J. J.: Próbafüzet II. Életjel, Szabadka, 69–71.

FEKETE J. József (2001): A lábujjhegyen élők krónikása = F. J. J.: Próbafüzet III. Forum, Újvidék, 46–48.

GEROLD László (2001): Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000). Forum, Újvidék

HARKAI VASS Éva (2012): Lírai műformák és irodalmi paradigmák Tari István költészetében I. Tari István költői indulása = Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi. Zbornik radova. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, 85–91.

HORNYIK Miklós (2009): Abbamaradt szülőföld = Tari István: Csurran a csillag, 227–234.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (1993): A magyar irodalom története 1945–1991. Argumentum Kiadó, Bp.

PÉTER László, főszerk. (1994): Új magyar irodalmi lexikon III. P–ZS. Akadémiai Kiadó, Bp.

TOLDI Éva (1998): Három verseskötetről. Híd, 4–5. 449–450.

VAJDA Gábor (1995): A groteszken túl. Üzenet, 9. 586–588.

VAJDA Gábor (1996): A tartás mélysége = V. G.: Lefojtottság. Életjel, Szabadka, 142–148.

LYRIC FORMS AND LITERARY PARADIGMS IN ISTVÁN TARI'S POETRY II.

István Tari's lyric poetry in the 1990s

In the three books of poems which István Tari published in the 1990s (Elmulatott jövő, 1990; Fegyvertánc, 1994; Napszél, 1998), the poems draw attention with their rhetoric and the sounding of a heightened register of poetic voice. If we look at the dates when these volumes were published (1990, 1994, 1998), we can see the referential background from where the poet drew upon when writing about his life experience. The recent Balkan War and the years preceding and following the crisis make up this referential background among whose coordinates the lyric Self of the poems places himself in an emphatic and subjective manner. He is not only the critic but also a participant and consequently the sufferer of the crisis and destruction. In addition to the criticism of the era, what catches the eye is the repositioning of the lyric Self which had been so familiar in his poetry up till then.

Keywords: István Tari, referential background, criticism of the era, repositioning of the lyric Self, representational principle, classificatory attitude, sonnet, wreath of sonnets.

Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2013. XLIV/XIV. évf., 3., 92–101.

LIRSKE FORME I KNJIŽEVNE PARADIGME U POEZIJI IŠTVANA TARIJA II

Poezija Ištvana Tarija u devedesetim godinama

Tarijeve pesme u zbirkama iz devedesetih godina (Elmulatott jövő, Fegyvertánc, Napszél) deluju sebisvojstvenom retorikom i sa pojačanim pesničkim glasom. Ako obratimo pažnju na godine u kojima su ove izdate (1990, 1994, 1998), grubim crtama se iscrtavaju detalji one referencijalne pozadine, odakle je pesnik svoje egzistencijalne doživljaje crpio. Balkanski rat novijih vremena, krizne godine pre i posle njega čine ovu referencijalnu pozadinu, među čijim koordinatama se lirsko Ja ovih pesama na sasvim naglašen i subjektivan način pokazuje. Nije samo kritičar vremena, nego i učesnik, pa i žrtva krize i raspada. Osim kritike u ovoj poeziji uočljivo je i drugačije poziciranje lirskog Ja.

Ključne reči: Ištvan Tari, referencijalna pozadina, kritika, kriza, poziciranje lirskog Ja, „kolektivna" ličnost lirskog Ja, sonet, sonetni venac.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 09. 25. Közlésre elfogadva: 2013. 10. 10.

Hungarológiai Közlemények 2013/3. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2013/3. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.11)-4
821.511.141.09

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

PATÓCS LÁSZLÓ

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
patocslalaszlo@gmail.com

ÉRZÉKELÉS- ÉS VÁLSÁGNARRATÍVÁK BODOR ÁDÁM *VERHOVINA MADARAI* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

The Narratives of Percepion and Crisis in Ádám Bodor's Novel *„Verhovina madarai" (Birds of Verhovina)*

Narativi opažanja i krize u romanu Adama Bodora *Verhovina madarai (Ptice Verhovine)*

Az észleletek, az érzékelés olykor személytelennek, a személyiségtől idegennek tűnő folyamatainak, az érzetek narratív megnyilvánulásainak kiemelkedő szerepe van a bodori prózapoétikában. Az elemzés során azt vizsgálom, hogy a Verhovina terében egzisztáló szubjektumok milyen hatásmechanizmusok révén érzékelik a környező térelemek összességét, és hogy miképpen tudnak (illetve tudnak-e egyáltalán) az észlelés folyamata révén szubjektumként, egységes személyiségként létezni. Úgy vélem, hogy a bodori személyiségkoncepciók legfontosabb jegye épp azok válságdimenziójában fedezhető fel. Ilyen síkként lehetne meghatározni többek között a sokszor csonka, töredékes, illetve önképpel nem vagy csak részben rendelkező szubjektumokat, a testkonceptusok változatos megjelenítéseit, a név jelentette meghatározottság, pontosabban jelöltség gyakori felfüggesztettségét, illetve a térképzetek, a határszituációk fennállásának és elfogadásának gesztusát. A vizsgált kötet utószava szerint az olvasó a „mindenkori periféria, a civilizációs végvidék" terepén jár, egy olyan közegben, ahol a narrátor észlelési mechanizmusa a szubjektumok kapcsán nagyon sok esetben testkép és külső fizikai jellemzők mentén működik, megteremtve ezáltal a testiség narratív vizsgálatának alapját. Bodor Ádám szövege egyben a válság tere is, e filozófiai fogalom kapcsán pedig külön fejezetet kell szentelni a sokféle elnyomásvariációk (hárítás, visszautasítás, elfojtás, megtagadás) jelenlétének, a regénynarratíva lehetséges testi megalapozottságának, illetve a térképzetek elbeszéléselméleti megközelítésének.

Kulcsszavak: észlelés, érzékelésmechanizmusok, kortárs magyar irodalom, krízis, Bodor Ádám.

A *Verhovnia madarai* regény a paratextusában egy időbeli folytonosságot, a folytonosságon belül pedig egy olyan lényeges temporális határpontot feltételez, amely a befogadó figyelmét az említett folyamat előtti intervallumra vonzza: ebben a téridőben a multiplikálódó, többször, több változatban elmondható, egymást ki nem záró történetek szimultaneitása felé irányul befogadói munkánk. A *Változatok végnapokra* alcímben foglalt időintervallumot egy olyan szakasz előzi meg, amely a végidő szemszögéből a krízis idejeként rajzolódik ki. Verhovina, a történet cselekményének tere Bodor Ádám többi regénybeli világához hasonlóan egyszerre ismerős és ismeretlen, e térkoncepcióban is kiemelt szerepet kapnak a szenzuális benyomások. Szirák Péternek a Bodor-féle poétikára vonatkozó megfigyelései nyomán megemlíteném, hogy ebben a szövegben is fontos szerep jut „az aszinkronitásnak és akronologikusságnak, a fikciógeneráló imaginárius tapasztalatnak, a »világteremtő« látványleírásnak és az *animalizáló* metaforika jelentéspotenciájának" (SZIRÁK 1998; 80). A bodori személyiségkoncepciók talán legmeghatározóbb jegye épp a személyiség valamely válságdimenziójában fedezhető fel. Ilyen síkként lehetne meghatározni többek között az önképpel nem vagy csak részben rendelkező szubjektumokat, a testkonceptusok változatos megjelenítéseit, a név jelentette meghatározottság, jelöltség gyakori felfüggesztettségét, illetve a térképzetek, a határszituációk fennállásának és elfogadásának gesztusát. Ez eldarabolt, körzetekre tagolt tér válik az észlelés terévé, ahol a látás-, hallás- és szaglásérzetek uralkodnak, és ahol „minden tárgy – vagy tárgy funkcióban megjelenő természeti forma – fogalma már előfeltételezi az észlelés működését, amely világra való eredeti nyitottságunkat megteremti" (MERLEAU-PONTY 2007; 51). A válság természetéből fakadóan elviselhetetlen jelenség, azonban Jablonska Poljana lakói mintha együtt tudnának élni ezzel a fogalommal, sőt bizonyos értelemben ők válnak a válság előidézőivé. A krízis ugyanis a bodori világ egyik alapköve. A regény terében megjelenő elkülönülési vonalak az értelmezésben a – Bodor-regények egyik legfontosabb kategóriájaként működő – zártság, a határfogalmak mentén indítják el a befogadást. A legújabb bodori perifériaváltozatban a természeti elemek sokszor befolyásolják a szereplők észlelési folyamatait, ezáltal pedig nem pusztán passzív háttérkonstituáló kellékekként, hanem a narráció menetét befolyásoló tényezőkként jelennek meg.

Bodor Ádám művének egyik legfontosabb szerveződési elve – ahogy ezt a szöveg paratextusa is mutatja – a változat, a variáció képzete. A regényben fellelhető számos lehetséges válságmegközelítés mellett talán a legfigyelemreméltóbb a regény zárlatához köthető. Bármiképp is interpretáljuk azt, a történet valamely szempontból katasztrófába torkollik. A katasztrófa a válsággal szemben jól látható, könnyen felismerhető jelenség, René Thom

vonatkozó írásának tézise szerint a két fogalom több szempontból sem feleltethető meg egymásnak, azonban egy ponton érintkezhetnek: „a válság gyakran a katasztrófa előjele, a krízis gyakran megelőzi vagy kiváltja az utóbbit" (THOM 1987; 27). Mivel a *Verhovina madarai* talán a szerző többi regényénél is szélesebb interpretációs skálát generál, így a regény utolsó mondatait, a madarak megjelenését egyfajta katasztrófaként, a „madártalan" korszakot pedig a válság idejeként határozhatjuk meg. Angyalosi Gergely az *Élet és Irodalom*ban megjelent kritikájában a szövegzárlatból a szubjektumok eltűnését, a természeti erők felülkerekedését valószínűsíti: „Nem tudjuk, hogyan kellene értelmeznünk a madarak újbóli megjelenését, a szöveg semmiféle iránymutatást nem ad erre nézvést. [...] Így ugyanis nyitva marad az interpretációs lehetőségek egész tárháza. A rozsdafarkúak jelezhetik azt, hogy a természet hajlandó megbékélni Verhovinával, de azt is, hogy itt meg kell szűnnie az emberi jelenlétnek, hogy újra a természet vehessen birtokba mindent" (ANGYALOSI 2011). Angyalosi Gergely az utóbbit tartja valószínűnek, miszerint „nem a körzetet hagyja ott valaki, hanem a körzet szűnik meg, mert nem lesz benne ember" (ANGYALOSI 2011). Ha ezen az úton próbáljuk értelmezni a szöveget, akkor a válsághoz köthető szubjektív elemnek magukat az emberi szereplőket tekinthetjük. A katasztrófát megelőző válságállapot meglétét a körzet és a benne található szubjektumok, tér- és természetformák, viszonyrendszerek állandó változása is alátámasztja, a krízis ugyanis egy fejlődő, alakuló fogalom. A válság sohasem semmisíti meg azonnal saját közegét – esetünkben a szubjektumokat –, hanem fokozatos, lépésről lépésre történő térhódítással számolja fel a meglévő távlatokat. Nemcsak egy-egy személy, hanem Jablonksa Poljana környéke is transzformációnak van kitéve, itt „nem csak a szereplőkkel, hanem magával a körzettel történik (vagy fog történni) valami" (ANGYALOSI 2011), ez a történés pedig a válság terének a katasztrófa terrénumává való fokozatos átalakulása. Szöveghelyek tömkelegét hozhatnánk fel példaként, de talán a legjellemzőbb az a szövegpélda, amely a szubjektumok válságtudatának perspektívájából tekint ki a környezet transzformálódására, a változást pedig mozgáskonceptus formájában érzékelteti: „Fura időket élünk. Valami megmozdult itt körülöttünk" (BODOR 2011; 160).

Bodor Ádám 2011-ben megjelent regénye „a lehetséges elhomályosítási technikák egyikeként érvényesíti az érzékszervi vonatkozásúakat" (FARAGÓ 2012; 2). Az észleletek, az érzékelés olykor személytelennek, a személyiségtől idegennek tűnő folyamatainak, az érzetek narratív megnyilvánulásainak kiemelkedő szerepe van a bodori prózapoétikában. A test a megismerés hordozójaként lényegi szerepet kap a szövegben, az ismeretek közvetítője. Vermes Katalin Merleau-Ponty filozófiája kapcsán megjegyzi: „A test, mint megisme-

rő, megértő test nem pusztán önmaga konstituálása, hanem ennél eredendőbben: önészlelés és külső észlelés szétválaszthatatlan tapasztalata" (VERMES 2006; 42). Kérdéses, hogy a Verhovina terében egzisztáló szubjektumok milyen hatásmechanizmusok révén érzékelik a környező térelemek összességét, és hogy miképpen tudnak (illetve tudnak-e egyáltalán) az észlelés folyamata révén szubjektumként, egységes személyiségként létezni. Hans Jonas *A szem nemessége* című tanulmányában a tekintetről írja, hogy az „a sok egymás mellett lévő dolgot, mint az egyedi látótér együtt létező részeit fogja át" (JONAS 2002; 110). A tekintet „feltárja a térben kiterjedt, mélységbe lépcsőződő és meghatározatlan messzeségbe folytatódó és együtt létező minőségek világát", és a perspektíva által hangsúlyossá teszi azt az irányt, ami a szubjektumtól vezet el. A *Verhovina madarai*ban a tájhoz tartozó észleletek sokasága szervezi a cselekmények alakulását, a látásészleletek pedig fontos szerepet játszanak az állandóan visszatérő megfoghatatlan, amorf, legtöbbször gőz halmazállapotú természeti jelenségek leírásában. Megkockáztatjuk, hogy a hallásészleleteknél is fontosabb szerepet kapnak, ugyanis egymásra lefordíthatatlan szenzuális minőségek ütközésekor a szem által megképződő észleletek dominálnak. Egészében tekintve a test „egy rejtett alapot is képez, amely a különböző érzéki modalitásokat összekapcsolja" (VERMES 2006; 44).

Maurice Merleau-Ponty *A látható és a láthatatlan* című művében érzékelés és megértés kapcsolatáról értekezve azt írja, hogy egy észlelet értelmét és lényegét megérteni „annyit tesz, mint felfüggeszteni, hatályon kívül helyezni a naiv látás bűvöletét, amely teljesen uralma alá vont minket. A látás működésére irányuló figyelem óhatatlanul megtöri azt a naiv teljesség-élményt, melyben a reflektálatlan érzékelés részesít. Sőt a megértés nem más, mint a dolgokba és a világba elzárt értelem hozzáférhető jelentésekké való átfordítása" (MERLEAU-PONTY 2007; 49). A lényegessé váló érzékeléstartományok közül a látásérzék lesz a megértést meghatározó és a legtöbb esetben irányító szenzibilitás. A látás egyik specifikus megnyilvánulása a regényen belül a betűk, az írásjelek észlelése. A regény kezdetén a narrátor Anatol Korkodustól kap egy kartonlapot, amelyen „vastag filctollal, nagy betűkkel és jó vastagon" (BODOR 2011; 6) olvasható a Jablonska Poljanára érkező idegen neve. Ekkor a név nemcsak láthatóvá válik, hanem a két szubjektum közötti viszonyrendszer is kirajzolódik, a fölé- és alárendeltségi vonalak az észlelés általi többletinformáció révén szerveződik. Egy másik szöveghelyen a világítani kezdő betűk olvasása az észlelő testre is kihat, a regényben „olvasó" szubjektum beledermedt, kihűlt, vagyis itt nemcsak egy megértési folyamat játszódik le, hanem egy olyan visszacsatolási mechanizmus, amely a jelentésbe átfordult értelmet testileg is megmutatja. A halál jele mint a szubjektumra kivetülő, s vele összeforró ideogramma is észleleti síkon jelenik

meg, és válik értelmezhetővé azok számára, akik az érzékelés mellett tudják „olvasni" a jelet: „Amikor az emberen a melle tájékán vagy a lapockája fölött egy nagy N betű kezd derengeni, mintha madártollból vagy ezüst bárányfelhőből lenne, az neki az élete utolsó napja" (BODOR 2011; 177). Az észlelőszervei gyakran nem a megszokott módon működnek, hanem módosulva, az észlelésre is kihatással bíró külső tényezőkkel együtt fejtik ki hatásukat. Hasonló jelenség játszódik le a saját arc, a saját szem megpillantásakor is, azzal a lényegi különbséggel, hogy az önmagát megpillantó szubjektum a saját arcán felismeri a látványból fakadó eltéréseket, változásokat. Akik számára a látás megértéssel párosul, azok az észlelés révén olyan ismeretekhez jutnak, amelyek többletet jelentenek.

Verhovinán nemcsak a halál betűje bír ilyen funkcióval, az egyes bőrfelületek jelei is identifikáló tényezővé válhatnak. Emellett gyakori a látszás alóli kibújás, elrejtőzés mint védelmi mechanizmus: „Ha valaki elkezd bámulni, hogy ki vagy, mi vagy, észre se veszed. Úgy teszel, mintha senki se lennél. Érted? Mintha az illető csak rémeket látna" (BODOR 2011; 10). Bányai Éva vonatkozó tanulmánya szerint „a korábbi Bodor-terekhez viszonyítva Verhovina tere első látásra/olvasásra több állandóságot mutat" (BÁNYAI 2012; 159). Verhovina tája olyan terepként is meghatározható, amelynek legfontosabb jelentéskialakító tényezői a megfoghatatlan, távolba vesző, képlékeny, vagy ellenkezőleg, a soha fel nem szívódó, örökre a testhez kötődő, feloldaszthatatlan víz-, szag- és hangjelenségek. E dolgok emocionális síkon is hatnak a szubjektumokra, ám ennél jelentősebb feladatuk a narráció szervezése. Ahogy „a regénybeszéd nem kimondja, hanem folyamatosan teremti a határozatlanságokat, a bizonytalanságokat, az elrejtés és a feltárás, az elfedés és a felfedés, az elkendőzés és a leleplezés szövevényes mozzanatrendszerének kiépítésével (FARAGÓ 2012; 1–2), úgy a regény vizualizált látványrétegei, a körvonalak hullámzása, a peremüket vesztett tárgyak, a látszatok, tehát az észleletek közötti viszonyok hálózata is egy bonyolult vonatkozásrendszert épít fel. A levegőben terjedő, távolról is jól látható és a vízpárával rokonítható füstjelek a regényben általában új információ hordozóiként vannak jelen. Gyakoriak azok a szöveghelyek, melyekben az érzéki észleletek formájában a testbe hatoló, főleg gáz halmazállapotú matériák sokszor a differenciálhatatlanság fogalmát generálják: a hang-, szag- és látásérzetek egymásba játszásakor az egyik képes gátolni a másik szférába tartozó észlelést, például a vastag vízpára megakadályozza a hangok terjedését.

Jablonska Poljana a bodori szövegvilág talán legszagosabb vidéke. Ezen a tájon a Paltinsky rét termálvizeinek fojtó szaga üli meg a völgy alját. A markáns illatáradat az odaérkező idegeneknek azonnal feltűnik, míg az ott élők számára ez nem több mindennapi észleletnél: „Büdösség van nálatok,

mi ez a szag? – Nem tudom, miről beszélsz. Vizsgáltasd meg az orrodat" (BODOR 2011; 9). Új személyek érkezése Jablonska Poljanára figyelemfelkeltő szaggal jár, ugyanis e szagorientált térben az idegen és az ott élő – de semmiképp sem „bennszülött" – személyek illatmintái egymás számára kölcsönösen ismeretlenek. A regény elején Daniel Vangyelukot az Adam nevű elbeszélő nem viszi be Irina Nyegrutz házába, mert nem akarta, hogy utóbbi megérezze az idegen szagát. A szereplők petróleumtól, esetleg gallér alól kiszivárgó kardamon-olajtól bűzlenek, vagy éppen vasreszelék szagát húzzák maguk után, s mintegy ez válik identifikáló jegyükké. Ezek a soha el nem tűnő szagminták is rámutatnak arra, hogy a *Verhovina madarai*ban a szenzuális benyomásoknak kiemelt funkciója van, illetve hogy „az idegen számára azonosíthatatlan szagok individualizálják a térvilágot" (FARAGÓ 2012; 8). A regényben a csodás módon feltámadt gyermekek újbóli meggyilkolásakor is a szag vált bűnjellé: „a két halott gyermek ágya körül olyan nehéz, fémes szag lebegett, mint az olyan helyiségekben, ahol vasakat munkálnak meg. Az ilyen szag tartósan beleivódik az ember ruhájába, de még a bőrébe is. Bárhol járna az illető, nyomát mindenütt otthagyja, meg is marad, amíg valamilyen légvonat el nem sodorja" (BODOR 2011; 61). A bűnösség megállapításához nincs is másra szükség, csak arra a mindenbe beleálló szagmintára, aminek a segítségével megtalálják az elkövetőt. Arra is találunk példát a szövegben, hogy maga a személy már nincs jelen, de a hozzá kötődő szagminta hátrahagyott nyomként még érezhető. Jablonska Poljana embereit a vidék határán kívül is kísér(t)i Verhovina szaga, amely idegen és saját közötti határ jele, a testbe, a testre épülő külvilág érzéki észleletek formájában állandóan nyomon követi a verhovinaiakat: „Más levegő itt nincs, minket a Paltinsky rét levegője éltet, a termálforrások vizében fürdünk, szagos hévizekben mossuk a ruháinkat. Éjjelente a gázok beszivárognak az agyunkba, megszállják álmainkat, hogy hajnaltájt jelenések emlékével ébredünk. De megszoktuk, sorsunkat senkiével el nem cserélnénk" (BODOR 2011; 238).

A *Verhovina madarai*nak több értelmezője is felhívta a figyelmet arra, hogy míg Bodor Ádám más regényeiben legalább véleményes, hogy milyen nyelven beszélnek a szereplők, Jablonska Poljanán biztos, hogy nem magyarul kommunikálnak. A nem magyar nyelvű kommunikáció nem jelent problémát, a megértést itt ugyanis nem nyelvi tényezők, hanem motivációs hiányok, illetve sajátos önvédelmi mechanizmusok miatt bukik meg, Bányai Éva szerint „mindenki gyanús és semmit sem mondanak ki, még abban az esetben sem, ha a párbeszédben állók számára egyértelmű" (BÁNYAI 2012; 173). A problematikus információcsere kihatással van a szubjektumokra is: „a megértési nehézségek vagy a szereplői személyiségeket érintik, vagy a külső értelmezőt, vagy egyszerre terjednek ki mind a két szférára" (FARAGÓ 2012; 1).

A szöveg ezen dimenziója akkor válik érdekessé, amikor az egyik szubjektum a magyar nyelvű hangsorokat nem a megértés vágya és nem is új tapasztalatszerzés, hanem csak és kizárólag észleletként való befogadás miatt igényli. Klara Burszen kisasszonynak a hegyeken túlról érkező magyar katonatisztet várva az az egyetlen vágya, hogy magyar nyelvű szöveget halljon, ezzel szoktatva a fülét az idegen nyelvhez, a sejtelmes é, ő meg ű hangzókhoz. Számára nem a megértés, pontosabban nem a teljes megértés az elsődleges. Megelégszik azzal, ha felismeri a szavak idegen voltát: „Könyv, könyv, egykutya. Könyv van a kisasszonynál is. Mindegy, hogy mit olvasok neki, úgyse érti" (BODOR 2011; 169). Klara Burszen kisasszonyt így az sem zavarja igazán, ha nem magyar nyelvű szöveget hall, számára elég, ha nem érti az elhangzott nyelvet. Amikor egyszer megérkezik egy valóban magyarul beszélő egyén (és ő is a túlvilágról jött), senki se fogja érteni a magyarul elhangzó szavait.

A regényben az előérzetek, a hangulatok is lényegi dimenziókat nyitnak meg a szubjektumok számára, Anatol Korkodus megérzi, hogy az általa választott intézeti fiú egy nappal a megbeszéltek előtt érkezik, Verhovina madarai számára meg világossá vált, hogy el kell hagyniuk a körzetet: „a madár érzékeny teremtés. Ha megérzi maga körül a bántó szándékot, fogja magát és elrepül, ilyen a természete" (BODOR 2011; 24). Az észleletek közötti viszonyok hálózatában állandóan visszatérő jelenség az, amikor a térség amorf, jobbára vízalapú természeti képződményei erősebbnek bizonyulnak az emberi tevékenységek eredményeképp megjelenő hangforrásoknál: előbbiek érzékelésgátló mechanizmusa blokkolja a nem természeti eredetű zajokat: „Akinek a füle hozzászokott, már a távolból érkező kósza hangokból pontosan tudja, mikor, merre jár a vonat. De a berek mélyedéseit, a bokrokkal szegélyezett árkokat a töltés két oldalán most tompa köd párnája borította, amely még a közeli kutyaugatást is elnyelte" (BODOR 2011; 7). A körzetben időről időre megjelenő tartós csöndszituációk a cselekményben beálló lényeges változások előjeleiként mutatkoznak. A szubjektumok járulékos eleme a hanghatás, ezt a csöndszituációk feloldása után nagyban befolyásolja a sorsukat, olykor a végzetük beteljesedésének megjelenítőiként határozhatók meg.

Bodor Ádám regényében az észlelő testek „nem csak a tér egységét működtetik, de az idői kontinuitást is: önmaguk számára folyamatos, átélt jelenlétük megalapozza a külső tárgyak relatív permanenciáját" (VERMES 2006; 43). A *Verhovina madarai*ban a szubjektumok percepcióinak gyakorisága és a narrációban betöltött szerepe arra enged következtetni, hogy a szövegben megjelenő érzékelésbeli megnyilvánulások a műnek egyszerre kompozicionális nyitottságot és jelentéstani lezáratlanságot kölcsönöznek. Verhovina tájékán a természeti erők olykor egymástól elválaszthatatlan, differenciálhatatlan észleletek tömkelegét nyújtják a szubjektumok számára. A

vizsgált kötet utószava szerint az olvasó a „mindenkori periféria, a civilizációs végvidék" terepén jár, egy olyan közegben, ahol az elbeszélők és a szereplők észlelését a testképek és külső fizikai jellemzőkben megnyilvánuló furcsaságok, szokatlan jellemzők szervezik, megteremtve ezáltal a testiség és az érzékelés narratív vizsgálatának alapját.

Kiadás

BODOR Ádám (2011): Verhovina madarai. Magvető, Budapest

Irodalom

ANGYALOSI Gergely (2011): A körzet metamorfózisa. Élet és Irodalom, 50.
BÁNYAI Éva (2012): „A történet vége". A végnapokon túl. = B. É.: Terek és határok. Térképzetek Bodor Ádám prózájában. RTH Kiadó, Kolozsvár, 157–176.
FARAGÓ Kornélia (2012): A Bodor-féle határozatlansági viszonylatokról. Hungarológiai Közlemények 2, 1–9.
JONAS, Hans (2002): A szem nemessége. Ford.: Menyes Csaba. = Bacsó Béla szerk.: Fenomén és mű. Fenomenológia és esztétika. Kijárat Kiadó, Budapest, 109–122.
MERLEAU-PONTY, Maurice (2007): A látható és a láthatatlan. Ford.: Farkas Henrik, Szabó Zsigmond. L'Harmattan–Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest–Szeged
SZIRÁK Péter (1998): A periféria poétikája? (A Bodor-olvasás). Folytonosság és változás. Csokonai Kiadó, Debrecen, 77–81.
THOM, Rene (1987): Kriza i katastrofa. = O krizi. Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 27–42.
VERMES Katalin (2006): A test éthosza. L'Harmattan Kiadó, Budapest

THE NARRATIVES OF PERCEPION AND CRISIS IN ÁDÁM BODOR'S NOVEL „VERHOVINA MADARAI" (BIRDS OF VERHOVINA)

Observations, perceptions, processes which sometimes seem impersonal or alien to personalities and narrative exhibitions of sensations, too, play a significant role in Adam Bodor's prose poetics. During the analysis I examine the impact mechanisms through which the subjects that exist in the space of Verhovina perceive the sum of natural elements which surround them, and also, the way they are able to exist (if able to exist at all) as subjects or coherent personalities in the process of perception. I think that the most significant features of the Bodorian personalities can be detected in their crises dimensions. Subjects who are among others often impaired, fragmentary or with partial or non existing self image, a diverse visualization of

body concepts, frequent suspension of definiteness, more precisely, of designation denoted by names, gestures of acceptance or existence of spatial images and borderline situations could be defined as such dimensions. According to the epilogue in the volume examined here the reader traverses "the timeless periphery, the borderland of civilization" in a media where the narrator's perceptual mechanism in relation to the subjects often functions along the lines of body images and external physical characteristics, creating in this way a basis for the narrative study of corporeality. At the same time Ádám Bodor's texts present a space of crisis; in relation to this philosophical notion, a whole chapter ought to be devoted to the presence of a wide range of oppression variations (rejection, stifling, denial, etc.), the likely corporeal basis of the narrative, and the writer's narratological approach to spatial imageries.

Keywords: perception, perceptual mechanisms, contemporary Hungarian literature, crisis, Ádám Bodor.

NARATIVI OPAŽANJA I KRIZE U ROMANU ADAMA BODORA (BODOR ÁDÁM) „VERHOVINA MADARAI" (PTICE VERHOVINE)

U Bodorovoj prozaičnoj poetici izuzetnu ulogu imaju narativni izražaji oseta, kao i procesi posmatranja i opažanja koji u odnosu na ličnost povremeno izgledaju kao bezlični i strani. Tokom ove analize tražim odgovor na pitanje na osnovu kakvih mehanizama utisaka egzistirajući subjekti u području Verhovine opažaju celinu elemenata u okruženju i na koji način umeju (odnosno da li umeju) da, zahvaljujući opažajnom procesu, egzistiraju kao subjekti, jedinstvene ličnosti. Prema mom mišljenju, najvažnija karakteristika koncepcije ličnosti kod Bodora može da se otkrije baš u njihovoj dimenziji krize. Kao takva razina mogu da se odrede, između ostalih, subjekti koji često raspolažu samo oštećenom, nepotpunom slikom o sebi, odnosno koji nemaju ili samo delimično imaju sliku o sebi. Ovde pripadaju i različito oslikavanje koncepta tela, često odstranjivanje određenosti imena (tačnije rečeno, obeležavanja), odnosno gestovi postojanja i prihvatanja ideja o prostoru i graničnim situacijama. Prema epilogu ovde analiziranog toma, čitalac se kreće na terenu „stalnih periferija, u krajinama civilizacije" u sredini gde je mehanizam opažanja naratora u vezi sa subjektima vrlo često pokrenut na osnovu slike o telu i spoljnih fizičkih karakteristika, stvarajući na ovaj način osnovu za narativnu analizu čulnosti. Tekst Adama Bodora je ujedno i teren za krizu, a povodom ovog filozofskog pojma potrebno je posvetiti posebno poglavlje prisustvu brojnih varijacija pokoravanja (pomeranja, odbacivanja, potiskivanja, negiranja), mogućoj telesnoj osnovi u narativu romana, odnosno pristupu idejama o prostoru iz ugla teorije pripovedanja.

Ključne reči: oseti, mehanizmi opažanja, savremena mađarska književnost, kriza, Adam Bodor.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 09. 10. Közlésre elfogadva: 2013. 09. 25.

Hungarológiai Közlemények 2013/3. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2013/3. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.11)-4
821.511.141(497.11):070

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

MÁK FERENC

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta
e-mail cím: makferenc@jahoo.com

BRÁJJER LAJOS ÉS A MÉRTÉKTARTÓ *FIUMEI ESTILAP*

Lajos Brájjer and the Moderate Journal *Fiumei Estilap*

Lajoš Brajer i umereni *Fiumei Estilap (Riječki večernji list)*

Fiume a magyar irodalom-, sajtó- és művelődéstörténet tekintetében szemérmesen elfeledett város. Csak az elmúlt utolsó évtizedben fordult az érdeklődés az egykori magyar kikötőváros története felé, holott a gazdasági-kereskedelmi helyzetéből eredően határozott polgári világa a 19. és 20. század fordulóján nemcsak vonzotta magához a magyar tudományos és művészi világ elitjét, hanem a maga kulturális intézményeiben új – a világ időszerű kihívásaira reflektáló – értékeket is teremtett. A városban magyar nyelven megjelent hírlapokra és újságokra egyfajta felszabadultság volt jellemző, s akkor alkottak maradandót, amikor felismerték kulturális közvetítő szerepüket. Fiume a magyar értelmiség számára – fél évszázadon át – kihívást jelentett, nem meglepő, hogy kereskedelmi, oktatási és kulturális intézményeiben (és a sajtójában) a Délvidékről is sokan – Brájjer Lajos, Mócs Zsigmond, Kenedi Géza és mások – otthagyták szellemiségük nyomát.
Kulcsszavak: Fiume, sajtó, sajtótörténet, kultúra, irodalmi kapcsolatok, fordításirodalom, iskolai értesítők, magyar tudósok.

A kikötőváros magyar sajtótörténetében megkülönböztetett figyelmet érdemel a Brájjer Lajos jegyezte *Fiumei Estilap* című napi sajtótermék. Mócs Zsigmond a Bácskából, Brájjer Lajos a Bánságból érkezett Fiumébe, és a helyi kötődésű Garády Viktorral együtt közösen teremtették meg a magyar újságírás és hírlapirodalom fiumei szép fejezetét. A város adottságaiból és sajátos feladataiból eredően minden más magyar régiótól eltérő, bonyolult

és fölöttébb összetett elvárásokat támasztott a hírlapjaival szemben. Aki Fiumében tollat fogott a kezébe, annak a politikán, a közéleten és a művelődési élet kérdésein túl a közgazdasághoz, a tengerészethez és hajózáshoz, valamint a nemzetközi kereskedelemhez is értenie kellett. És a türelem és a béketeremtés szándékának kellett vezetnie a tollát. Ezért itt csak a legkiválóbb szellemek tudtak maradandót alkotni, a felelőtlenek, a kalandorok sorra kihullottak a tehetség rostáján.

Nehéz pontosan megállapítani, hogy mikor jelent meg a *Fiumei Estilap* első száma. Az első, közgyűjteményben föllelhető, 1908. október 3-ai példánya már a 84. szám, így némi visszaszámlálással 1908. július első napjaira tehető a napilap megszületése. A négyoldalas újság főszerkesztői teendőit Zoboray Aladár végezte, munkatársa felelős szerkesztői minőségben maga a kiadótulajdonos, dr. Brájjer Lajos volt. Szerkesztősége és kiadóhivatala a Via Clotta 3. szám alatt működött, és a Kereskedelmi Nyomda Részvénytársaság sajtóján készült. (1912. április 30-ától azonban a napilap már a Battara P. Nyomda nyomásában jelent meg.[1]) Zoboray Aladár 1908 októberében bekövetkezett váratlan halálát[2] követően október 15-én Brájjer Lajos maga vette át a lap szerkesztését. S ha a *Fiumei Estilap* első számának hiányában a programadó nyilatkozatot nem ismerheti az utókor, némi tájékoztatást ad e tekintetben a második évfolyam első számában közölt, az első évfolyam eredményeit összefoglaló számvetés. A szerkesztőség megelégedéssel nyugtázta, hogy az elmúlt fél esztendő során sikerült a fiumei közönség kezébe egy gondosan szerkesztett, kulturáltan hangszerelt, választékos lapot adni, és hogy vállalkozásukat lépten-nyomon tisztességes siker követte. „Mindig csak az lebegett célul [a] szemeink előtt, hogy amíg egy hazafias szellemben, lelkiismeretes gonddal szerkesztett lapot nyújtunk az olvasóinknak, addig egy pillanatra sem feledkezhetünk meg arról a tekintetről, amellyel a város vegyesajkú lakosságával szemben tartozunk éppen [a] zsurnalisztika, hivatásunk helyes felismerése folytán." Céljuk, hogy a laptól távol tartsák a méltatlan indulatokat, eddig eredménnyel járt, és bár magyar nyelvű napilapot írnak, mindig szem előtt tartják annak szabadságát, hogy „ki-ki nemzetiségi nyelvét és faji öntudatát ápolhassa úgy, amint az isten tudnia és éreznie engedte". A lap hasábjain az országos politika mellett elsősorban azokat a politikai, társadalmi és gazdasági kérdéseket vitatták meg, amelyek Fiume városát és a tengerpart életét érintették. Külön rovatban, *Városi ügyek* címmel a városi képviselő-testület és a hatóságok munkáját mutatták be, „úgy lévén

[1] Egy hirdetés szerint Battara P. nyomdai műintézete gyorsan és pontosan készít minden nyomdai munkát a legolcsóbb díjszabás mellett. Fiumei Estilap, 1914. december 25. 4.

[2] Zoboray Aladár. Fiumei Estilap, 1908. október 14. 1–2.; 1908. október 15. 1–2.; 1908. október 16. 1–2.

meggyőződve, hogy a nem olaszul beszélő közönség is igényt tarthat arra, hogy a város haladásáról és törekvéseiről mindenkor informálva legyen". Az *Egyesületek* rovat a művelődési élet eseményeit volt hivatott részletezni. Mellette a *Közgazdaság* és a *Tengerészet* című rovatokat is a legnagyobb gonddal és körültekintéssel szerkesztették, hiszen Fiume a hajózás, a tengeri forgalom és a kereskedelem városa.[3] Ennél is tömörebben mutatkozott be a *Fiumei Estilap* az 1910. január elsejei beköszöntőjében: „A magyarság ügyét akarjuk szolgálni elsősorban, anélkül azonban, hogy lépten-nyomon nemzetiségi kérdéseket támasztanánk, avagy más nyelvű polgártársainkat ok nélkül támadni akarnánk, [...] a magyar kikötőváros közügyeinek hű és megbízható tolmácsa, e város, valamint az ország, s a külföld nevezetesebb eseményeinek hű krónikája kíván lenni a *Fiumei Estilap*."[4]

Brájjer Lajos – lemondva a Nagybecskereken megjelenő *Torontál* főszerkesztői posztjáról – tizenhat éves lapszerkesztői tapasztalattal a tarsolyában, 1908-ban új lapalapítási szándékkal érkezett Fiumébe. Mindössze huszonhét éves volt, amikor Szentkláray Jenő, Létmányi Nándor és Lauka Gusztáv után 1892. január 30-án a nagy múltú nagybecskereki lap élére került, és a *Torontált* azonmód napilappá alakította át, és főszerkesztői irányításával a bánsági lap a századforduló kiváló napilapjainak a sorába emelkedett. Jogi, bölcseleti felkészültsége a vidéki sajtó történetében szinte példa nélküli, tudósi értekezését *Lessing, mint az ú. n. polgári dráma megalapítója* (1888) címmel a „német philologia köréből" német nyelven írta, szakmai körökben igazi elismerést azonban a *Néhány szó az általános választói jogról* (1905) című jogfilozófiai értekezésével szerzett. Ezt követően gazdag ismereteit és hatalmas tudását az általa szerkesztett lapokban szórta szét. A magyar irodalomtörténet három kitűnő fordításkötete révén tartja őt számon: az *Ungarische Dichtungen* (1906), a *Moderne ungarische Dichter ins deutsche Übertragen von dr. Lajos Brájjer* (1914) és az *Ungarische Lyrik 1914–1936* (1936) az Ady előtti kor, az Ady Endre kora és az Ady utáni korszak magyar lírájának kitűnő válogatása. Lapszerkesztői életműve megkerülhetetlen a magyar sajtó történetében.

Fennállásának harmadik évében előfizetőinek toborzásakor a *Fiumei Estilap* szerkesztője már magabiztosan szögezte le: „A szabadelvű, haladott szellemű fiumei magyar közönség számára, amelyet három esztendeje szolgálunk, nem kell külön programot adnunk."[5] A napilap munkatársai közül mindössze néhányuknak a neve ismeretes, személyükről is a szerkesztőségi

[3] Olvasóinkhoz! – A Fiumei Estilap szerkesztősége; Fiumei Estilap, 1909. január 1. 1.
[4] Felhívás előfizetésre; Fiumei Estilap, 1910. január 1. 1.
[5] Az újság lélektanához; Fiumei Estilap, 1911. március 30. 1.

hírek árulnak el egyet-mást. Egy 1909-es kora nyári hír szerint: „Dr. Brájjer Lajos, lapunk felelős szerkesztője Nagybecskerekre utazott. Távollétében a lap szerkesztéséért Herczeg Jenő h.[elyettes] szerkesztő felelős."[6] 1911 májusában Brájjer Lajos Rómába ment, ahol a Vidéki Újságírók Egyesületének alelnökeként részt vett a nemzetközi újságírói kongresszuson. Távollétében Gyulai Zsiga, a lap főmunkatársa szerkesztette a *Fiumei Estilap*ot.[7] Lehrer Adolf újságíróról pedig csak akkor szerzett tudomást az olvasó, amikor a szerkesztő kilépett a *Fiumei Estilap*tól, és tanulmányai folytatására Berlinbe utazott.[8] (Szeretett lapjában alkalmanként színes és eleven berlini tudósításokkal jelentkezett.) A helyébe néhány héttel később Feleki József budapesti újságíró lépett.[9] Horváth Ede segédszerkesztő neve is egy helyettesítés során került említésre[10], ő azonban mélyebb nyomot hagyott a lap történetében: 1917-ben egy becsületsértési ügyben pert nyert Murai Jenővel, *A Tengerpart* kiadójával szemben, aminek persze lapja széles publicitást biztosított. A kettejük között lezajlott vita is sajtótörténeti jelentőségű.[11]

Brájjer Lajos lapjában szívesen biztosított helyet a Fiume múltjával foglalkozó írásoknak, a *Fiume közjogi helyzete* (1911. október 19.) a horvát–magyar kiegyezés 66. paragrafusának részleteit tárgyalta, *A hatvanhetes alap* (1913. június 11.) pedig a horvát–magyar együttélés alkotmányos feltételeire emlékeztetett. A *Fiumei Estilap* tízéves története során megemlékezett minden jelentősebb városi kultúreseményről, a színházi, az egyesületi élet mellett őrzi az iskolák életének legfontosabb eseményeiről készült beszámolókat is. Krónikása a Fiumei Szabad Lyceum történetének, és lapjairól rekonstruálható a felolvasások rendje is. Emellett számon tartott és megemlékezett a magyar–olasz irodalmi kapcsolatok minden jelentősebb eseményéről is. A lap története során mindvégig különös figyelmet szentelt a kivándorlásnak, följegyezte az induló hajók utasainak számát, méltatta a hatósági intézkedéseket, és rendszeres statisztikai kimutatások formájában számolt be az „emberveszteségekről".

Az első világháború kitörése előbb megrendítette, majd gyorsan átalakította a lapot. Brájjer Lajos újságja 1914 augusztusában előbb *A miniszterelnök*

[6] Szerkesztőségünkből; Fiumei Estilap, 1909. június 9. 2.

[7] Szerkesztőségünkből; Fiumei Estilap, 1911. május 4. 2.; Brájjer Lajos visszatért; Fiumei Estilap, 1911. május 11. 2.

[8] Szerkesztőségünkből; Fiumei Estilap, 1912. szeptember 1. 2.

[9] Szerkesztőségünk kötelékébe ma lépett be Feleki József budapesti újságíró; Fiumei Estilap, 1912. október 5. 1.

[10] Dr. Brájjer Lajos távollétében a szerkesztésért felelős Horváth Ede; Fiumei Estilap, 1914. május 1. 2.

[11] Murai Jenő lapkiadót elítélték [Horváth Ede pert nyert A Tengerpart kiadója ellen]; Fiumei Estilap, 1917. február 6. 3.; Murai Jenő lapkiadó; Fiumei Estilap, 1917. február 7. 3.

nyilatkozata Fiuméről című tudósítást, majd a *Fiume nincs veszélyben* című helyzetértékelést közölte. 1915-ben azután már a *Fiumei Estilap*ot is uniformizálta a háború, a négy oldalra zsugorodott újság első és második oldalán *A hadszíntéri eseményekről* számolt be, bőségesen közölve a beérkezett táviratokat és telefonjelentéseket, s csak a harmadik oldalra szorultak a *Fiumei aktualitások*. Brájjer Lajos kiváló újságja, a *Fiumei Estilap* 1917. március 31-i számával bejelentés nélkül megszűnt. Ez az utolsó föllelhető példánya.

A fiumei magyar sajtó történetében epizódszerep jutott a *Fiumei Hírlap* című mindössze négyoldalas politikai napilapnak. Felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa dr. Tóth Elemér volt – nevét azonban nem őrizte meg a magyar sajtótörténet. Valamikor 1905-ben indult, a közgyűjteményekben csak a második évfolyam 13. számától (1906. január 17.) található meg egyetlen, töredékes évfolyama. Az újság Hönig E. kő- és könyvnyomdájából került ki, 1906. március 8-ától Pausi Emil neve kiadóhivatali igazgatóként szerepel az impresszumban. Vezércikkei magyarul és olaszul jelentek meg, a 2–3. oldalán rövidebb helyi és közérdekű írásokat közölt. Hírei távirati és telefonjelentések voltak, a 4. oldalon kiemelt helyen szerepeltek a tőzsdei jelentések. A *Fiumei Hírlap*nak azonban sem ereje, sem ideje nem volt arra, hogy helyét meglelje és megszilárdítsa az akkor már kialakult, szakmai tekintetben igen magas színvonalú fiumei sajtópiacon. Ennél is kevesebb tudható a *Fiumei Újság* című, ugyancsak négyoldalas független napilapról, melynek felelős szerkesztője Csoór Gáspár volt. Laptulajdonosként a F. Ú. [Fiumei Újság] kiadóvállalatot tüntették föl, nehezen képzelhető azonban, hogy a cég mögött tőkeerős vállalkozás állt volna. Első száma minden valószínűség szerint 1906. április elején jelenhetett meg, hiszen április 16-án kedden már a 17. száma került az olvasók kezébe. A hangnemében és indulataiban határozottan „botrányújság"-nak szánt lapot az Unio könyvnyomdájában nyomtatták. A *Fiumei Újság*nak sem volt ideje saját arculatának a kialakítására. Garády Viktor 1907. január elején indult *Fiumei Napló*ja magasan fölébe tornyosult.

Feltűnő, hogy a fiumei magyar sajtó az idővel állandósuló magyar–olasz konfliktusok bemutatása és megvitatása mellett milyen keveset foglalkozott a város horvát lakosainak ügyével. Ebben a tekintetben is kivétel volt a *Fiumei Estilap*, bár ők is elsősorban a zágrábi politikával, ezen belül is főként Horvátország és Budapest politikai-közjogi vitáival foglalkoztak, mindemellett egyetlen alkalmat sem mulasztottak el, hogy a kulturális közeledés jelentőségét hangsúlyozzák. *A zágrábi magyarság kiállítása* (1909. július 17.) című tudósításban a Zágrábi Magyar Társaskör tevékenységét mutatták be, üdvözölték Dohnányi Ernő zeneszerző (1916. február 11.) és Kresz Géza hegedűművész (1916. február 27.) zágrábi fellépését – sürgetve a művészek fiumei látogatását is –, és *Magyar világ Zágrábban* címmel beszámoltak Jó-

kai Mór a *Szegény gazdagok* című regénye filmváltozatának (1916. május 5.) bemutatójáról is. Akkoriban tudományos körökben nagy visszhangot keltett a lap *Magyar ősnyomtatvány fölfedezése Zágrábban* (1916. november 30.) című tudósítása. Brájjer Lajos – aki a Bánságban többnemzetiségű környezetben építette föl a maga világnézetét – módfelett fogékony és nyitott volt más közösségek kulturális értékei iránt. Az 1910-es években – a látványosan megromlott magyar–horvát kapcsolatok idején – a *Fiumei Estilap* kellő tapintattal, de nyíltan tudósított a Szokol megmozdulásairól – *A Szokol induló* (1910. július 12.), *A horvát konfliktus* (1910. július 19.), *Szokolisták tüntetése* (1910. szeptember 20.), *A szokolisták Fiumében* (1911. augusztus 17.) – és a horvát közösség iskolai követeléseiről: *A horvát iskola mozgalom* (1913. január 18.), *A horvát iskolaegyesület közgyűlése* (1914. június 17.), *Horvátok a fiumei iskolájukért* (1914. június 27. és június 28.).

A fiumei magyar sajtó 1882 és 1918 közötti több mint három és fél évtizedének története során a kikötővárosban megteremtette működésének intézményes alapjait és műszaki feltételeit. Szerepét és feladatát a helyzete határozta meg: Fiume kereskedelmi, gazdasági és tengerhajózási jelentősége mellett soha nem feledkezett meg arról, hogy – bármennyire is sajátos körülmények közepette – a város falai között mégiscsak három nemzet kultúrája lombosodott ki, ami a kölcsönhatásokban is megmutatkozott. A város magyar sajtójának igényesebb része – a *Fiume*, a *Fiumei Szemle*, a *Fiumei Napló*, a *Fiumei Estilap*, korai szakaszában még a *Magyar Tengerpart* is – amellett, hogy tisztességesen tájékoztatott a világ eseményeiről, egyben a magyar tudományos élet műhelye is volt. Fest Aladár, Kőrösi Sándor, Garády Viktor, Erődi Béla és sokan mások tudományos munkásságuk egy-egy szakaszát, összefoglaló könyveiket többnyire Budapesten jelentették meg, írásaikkal és tanulmányaikkal mégis gyakran szerepeltek a helyi sajtó hasábjain is. A napi- és hetilapok kulturális-gazdasági rovatai mellett létezett azonban a fiumei magyar tudományos életnek még egy fóruma, még egy intézménye, amely segítette a tudósi pályák kiteljesedését: ezek az évente kiadott iskolai évkönyvek voltak. Az 1880-as évek elejétől Magyarországon minden magára valamit is adó oktatási intézmény a tanév végén – munkájának és tevékenységének összefoglalásaként – megjelentette számvetését, az iskolai értesítőt. Az értesítőket az iskola igazgatója állította össze, és krónikaszerűen tartalmazta a tanév minden említésre érdemes eseményét. Élén nem egy esetben az iskola egy-egy jeles tanárának a tanulmánya állt, büszkén mutatva meg a nyilvánosságnak a tudományok és a művészetek terén elért eredményeit. Fiume e tekintetben is példát mutatott az országnak.

Erődi Béla 1883-ban még csak olasz nyelven tette közzé az állami főgimnázium évkönyvét (ERŐDI 1883; 41–43), egy évvel később azonban

az értesítő már két nyelven – olaszul és magyarul – jelent meg, benne az *Adatok az iskola történetéből* (1884) című iskolatörténeti összefoglalóval, melyet ezután minden évben megismételt. 1890-ben Berghoffer József – Gius. Dr. Berghoffer főgimnáziumi igazgató – *Prima prposta d' indirizzo letta da Francesco Deák* című tanulmánya jelent meg, egy évvel később, 1891-ben pedig ugyanő *Giuseppe Eötvös* című írását publikálta az értesítőben. 1905-ben Sirola Ferenc *Az olasz irodalom hatása a magyar irodalomra – L'influenza delle lettere italiane rulle ungherese* című értekezésével aratott feltűnő sikert. 1906-ban Kovács Géza *Kazinczy egyik epigrammájához* fűzött esztétikai jegyzeteket, 1908-ban az Urbanek Sándor szerkesztette főgimnáziumi értesítő pedig első lapjain bemutatta dr. Firigyházi Beszédes Imre lovránói polgárt, aki 16 000 példányt tartalmazó quaenerói rovargyűjteményét a fiumei főgimnáziumnak ajándékozta. Az iskolai értesítőnek köszönhető, hogy az utókor megismerhette *A fiumei m. kir. állami főgymnasium tanári könyvtárának könyvjegyzékét* (1906) is.

A Riegler Sándor szerkesztette fiumei magyar királyi állami kereskedelmi akadémia 1892-ben kiadott értesítőjében jelent meg Czink Lajosnak, az iskola földrajz és történelem szakos tanárának *L'ingerenzia di Bizancio nella storia d'Ungheria nel secolo XII.* című tanulmánya, 1898-ban pedig a Fiume környéki *Grohovo* település története. 1895-ben és 1896-ban Steuer János, az intézmény magyar és német nyelvtanára itt jelentette meg *Saggio di una Grammatica Ungherese* és *Note di grammatica ungherese* című írását. 1907-ben az állami felső kereskedelmi iskola fennállásának 25 éves jubileuma alkalmából dr. Hajnal Dávid *Iskolánk jubileumi éve* címmel értekezett a jeles eseményről, 1908-ban pedig Kemény Ödön, az Adria magyar királyi tengerhajózási részvénytársaság titkára közölte *A tengerészet és a nemzeti törekvések* című, nagy visszhangot keltett tanulmányát. 1895-ben Donáth Imre *Adatok az intézet történetéhez 1876–1895* címmel a fiumei polgári fiúiskola történetének húsz évét foglalta össze, a felsőbb leányiskola története pedig ugyanabban az esztendőben *Az intézet története 1876–1895* címmel jelent meg az iskola Gross Leopoldin szerkesztette értesítőjében.

Amikor majd elkészül Fiume magyar történetének katasztere, gazdasági, kereskedelmi, tengerhajózási, oktatási és művelődési múltjának feltárásakor a város magyar sajtója nélkülözhetetlen adatokat fog szolgáltatni az események és történések megismeréséhez. Magyarországnak a város múltjában betöltött valódi szerepét az utókor – az elmúlt évszázad tapasztalataiból fakadó józanság birtokában – csak akkor ismeri meg teljes valóságában, ha véleményét és ítéletét nem a kései ítéletek, hanem a korabeli realitások alapozzák meg. De bárhogyan is közelítsünk Fiume 1867 és 1918 közötti fél évszázadának megítéléséhez, nekünk, magyaroknak látnunk kell, hogy az

iparilag és pénzügyileg egyre fejlődő és erősödő, a művészeti eredmények és a tudományos vívmányok tekintetében egyre gazdagabb korabeli Magyarország világának semmivel sem pótolható, gazdag színfoltja volt az adriai kikötőváros és kereskedelmi központ, Fiume mediterrán derűje. Aki annak idején megfordult a falai között, a benyomásai alapján – Kenedi Gézával együtt – jelentette ki: Fiume nélkül nem lehet élni. Ebben igazat ad az előtte járóknak a kései idők vándora is. Ma különös varázst ad a Frangepánok vára alatti világnak az a titokzatos homály, amivel az elmúlt ideges évszázad beborította az egész Quarnerót.

Irodalom

[ERŐDI Béla] (1883): Programma del Regio Ginnasio Superiore di Stato in Fiume dell' anno scolastico 1882–83; Pubblicato dal direttore D.re Béla Erődi; Fiume – Stabilimento Tipo-Litografico di E. Mohovich, 110. [1] p. – Benne: Personale dell' instituto, 41–43.

HORVÁTH Ede (1917): Válaszom [Murai Jenőnek]. Fiumei Estilap, február 10. 3.

HORVÁTH Ede (1917): Még egy válasz. Fiumei Estilap, február 13. 3.

LAJOS BRÁJJER AND THE MODERATE JOURNAL FIUMEI ESTILAP

Fiume is a discreetly forgotten city in the history of Hungarian literature, journalism and culture. It is only in the past decade that the history of this former Hungarian port became a matter of interest despite the fact that its decidedly middle-class society due to its economic and commercial situation not only attracted the elite of Hungarian scientific and artistic world, but also created new values, which reflected the timely challenges of the world at the turn of the 20th century, in its own cultural institutions. Journals and papers published in Hungarian in the city had a characteristic atmosphere of a kind of ease, and it was when they recognized their cultural intermediary role that they created lasting values. Fiume represented a challenge for the Hungarian intelligentsia for about half a century; therefore, it is not surprising that many had left – Lajos Brájjer, Zsigmond Mócs, Géza Kenedi and others – fruits of their intellectual activity from the Délvidék region (now Vojvodina), too, in its commercial, educational and cultural institutions (and journalism).

Keywords: Fiume, journalism, history of journalism, culture, literary relations, translation literature, school reports, Hungarian scientists.

LAJOŠ BRAJER I UMERENI *FIUMEI ESTILAP* (RIJEČKI *VEČERNJI LIST*)

Rijeka (Fiume) je grad na koju su istorija mađarske književnosti, istorija štampe i istorija kulture zaboravila. Tek u proteklih desetak godina se javilo interesovanje za istoriju nekada mađarskog lučkog grada, iako je njegov razvijen građanski svet, na osnovu svojih ekonomsko-trgovinskih pozicija na smeni 19. i 20. veka, ne samo privlačio elitu mađarske nauke i umetnosti, nego je u svojim kulturnim institucijama stvorio i nove vrednosti reflektujući moderne izazove sveta. Za dnevne i druge novine koje su u gradu izlazile na mađarskom jeziku bila je karakteristična neka vrsta oslobođenosti, a trajne vrednosti su stvorili onda kada su shvatili svoju ulogu kulturnog posrednika. Rijeka je za mađarske intelektualce – preko pola veka – značila izazov, pa ne iznenađuje da su u njenim trgovačkim, nastavnim i kulturnim institucijama (i u štampi) ostavili trag svoje duhovnosti i mnogi iz Vojvodine – Lajoš Brajer, Žigmond Moč, Geza Kenedi i drugi.

Ključne reči: Fiume, Rijeka, istorija štampe, kultura, književne veze, prevodna književnost, školski izveštaji, mađarski naučnici.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 08. 01. Közlésre elfogadva: 2013. 09. 10.

UTASÍTÁS
a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség kéri fel).
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát (l. ennek a számnak a szövegeiben).
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímben pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word formátum, Times New Roman betűtípus) kell a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) vagy a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla") sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak, valamint a közcímeket, melyek 14 pontosak (az utóbbiakat *dőlt – kurzív* – betűvel).

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:
Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A SZERZŐ NEVE (rang nélkül, verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve
Székhelye (vagy a szerző lakcíme)
A szerző elektronikus elérhetősége
Pl.:

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)
Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló, tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla" – sorköz, legfeljebb 15 sornyi).
Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 10).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla" – sorköz. Maximális terjedelem: egy szerzői ív (30 000 leütés, szóközökkel).
A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...). Évszázadok jelölésekor javasolt az arab számok használata (20. századi).
Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel" hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A közcímek (középre zárva, 14-es nagyság, kurzív)

(számozás nélkül), a művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűkkel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bán*nal, ebben a *dal*ban...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem).
A jegyzeteket lapalji jegyzet (lábjegyzet) formájában kell feltüntetni, a szövegszerkesztő program „Beszúrás"/"Insert" parancsának felhasználásával. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk.
Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük, pl. (PROPP 1983), vagy oldalszámmal: (PROPP 1983; 26).

Kiadás(ok)

KEMÉNY István (2001): Hideg. Versek (1996–2001). Palatinus, Bp.
PÉTERFY Gergely (2008): Halál Budán. Kalligram, Pozsony

Irodalom

Könyv

FORSTER, E. M. (1999): A regény aspektusai. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.
HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMADÁM Gy. (2000): Jelképtár. Helikon Kiadó, Bp.

HORVÁTH Györgyi (2007): Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban. Léda Könyvek. Kijárat Kiadó, Bp.
KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): A megértés alakzatai. Csokonai Kiadó, Alföld Könyvek, Debrecen.
KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): Irodalom és hermeneutika. Akadémiai Kiadó, Bp.
SÍKLAKI István, szerk. (1995): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
SZILI Katalin (2004): Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Bp.

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány

RICOEUR, Paul (1999): Emlékezet – felejtés – történelem. = Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp., 51–68.
SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): Fordítás és kánon. = Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

Folyóirat-publikáció

NYOMÁRKAY István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Magyar Nyelvőr, 3. 277–283.
ŽIŽEK, Slavoj (2009): Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. Híd, 9. 121–130.

Elektronikus forrásművek

BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe. Kiadó, Kiadás helye vagy Folyóirat, szám., 24–62. URL: <http://teljes webcím... (zárójelben a hozzáférés ideje).

(Megjegyzés: Egyenlőségjelet csak kötetekre való hivatkozáskor használunk, folyóiratforrások esetében nem.)

A bibliográfiai adatok fenti jelölésmódja érvényes a lábjegyzetre vonatkozóan is. Ez utóbbiak jegyzetapparátusában sem a hivatkozott szerzők családnevének, sem művük címének feltüntetésekor nem ajánlott a dőlt (kurzív) betűk vagy a verzál írásmód (csupa nagybetű) alkalmazása.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: RICOEUR, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen, eredeti nyelven írandó.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a gépelési hibákat. A nyelvileg-helyesírásilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

A Hungarológiai Közlemények szerkesztősége

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség
Redakcija
Editorial Office

Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost
21000 Novi Sad, Ul. dr Zorana Đinđića 2
Tel.: (+381 21) 458-673, *e-mail:* hungar@ff.uns.ac.rs
http://scindeks.ceon.rs

Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 063/744 27 02

Készült a KriMel Nyomdában Budiszaván 2013-ban
(Štamparija KriMel, Budisava)

Példányszám: 200

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976)–.– Újvidék : Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 1976–.– 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350–2430

COBISS.SR-ID 17698

ISSN 0350-2430